

ВІСНИК

Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

СЕРІЯ “ПСИХОЛОГІЯ”

Випуск 73

Започаткована 1967 р.

У віснику подано результати теоретичних та експериментальних наукових досліджень у галузі фундаментальної та прикладної психології. Розглянуті проблеми особистості, когнітивної сфери, деякі питання медичної, соціальної психології, психодіагностики та психологічного консультування. Для науковців, аспірантів, пошукачів.

Вісник є фаховим виданням у галузі психологічних наук (Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020р. Категорія «Б»)

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № 19 від 26.12.2022 р.)

Редакційна колегія:

Валентина Миколаївна Павленко,

(**головний редактор**), кандидат психологічних наук, професор, професор кафедри прикладної психології, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна.

Світлана Германівна Яновська,

(**відповідальний редактор**), кандидат психологічних наук, доцент кафедри прикладної психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна.

Сергій Арнольдович Гірник,

(**технічний секретар**), кандидат фізико-математичних наук, науковий співробітник кафедри медичної фізики та біомедичних нанотехнологій Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна.

Алла Борисівна Коваленко, доктор психологічних наук, професор, завідувачка кафедри соціальної психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Олександр Суренович Кочарян, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психологічного консультування та психотерапії, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна.

Ірина Володимирівна Кряж, доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри прикладної психології, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна.

Оксана Володимирівна Кузнецова, кандидат психологічних наук, доцент, завідувачка кафедри педагогіки та технологій неперервної освіти КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради».

Марат Амірович Кузнецов, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри практичної психології, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Україна.

Олена Львівна Луценко, доктор психологічних наук, доцент, Латвія.

Валерій Олександрович Олефір, доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної психології, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна.

Ніна Вікторівна Підбуцька, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. І.А. Зязюна Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут».

Ірина Данилівна Плотка, доктор психологічних наук, професор, директор департаменту «Психологія», Балтійська Міжнародна Академія, Латвія.

Віктор Володимирович Плохих, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри загальної психології, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна.

Олександр Давидович Резник, доктор філософських наук (психологія), старший науковий співробітник регіонального центру досліджень зловживання алкоголем і наркотиками (RADAR), університет Бен-Гуріона в Негеві, Ізраїль.

Адреса редакційної колегії: 61022, Харків, майдан Свободи, 6, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, факультет психології, каб. 419, тел. 057-707-51-70.

Сайт видання: periodicals.karazin.ua/psychology

Електронна адреса: psychology_series@karazin.ua

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 22053-11953Р від 21.12.2015

Вісник індексується у міжнародних наукометричних базах Google Scholar, Наукова періодика України (Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського), DOAJ та Index Copernicus

ISSN 2225-7756

Ministry of Education and Science Ukraine

THE JOURNAL

of V. N. Karazin
Kharkiv National University

A SERIES OF «PSYCHOLOGY»

Issue 73

Founded 1967

Kharkiv – 2022

The “Visnik” contains the results of theoretical and experimental research in basic and applied psychology. The problems of personality, cognitive area, some legal questions, medical, social psychology. It can be useful for scientists, teachers, postgraduates.

“Visnik” is a professional publication in the field of Psychology (Ministry of Education and Science of Ukraine No 886, of 02.07.2020. Category «B»)

Approved for publication due to the decision of the Academic Council V. N. Karazin Kharkiv National University (Protocol No 19 of 26.12.2022)

Editorial Board:

V. Pavlenko, (Chief Editor), Candidate of Psychological Science, Professor, Professor of the Department of Applied Psychology, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine.

S. Yanovska, (Deputy Editor), Candidate of Psychological Science, Associate Professor of the Applied Psychology Department, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine.

S. Hirnyk, (Technical Secretary), Ph.D. in Physical and Mathematical Sciences, Senior Researcher, Department of Medical Physics and Biomedical Nanotechnologies, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.

A. Kovalenko, Doctor of Psychology, Professor, Professor of Social Psychology Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2a, ave. Academician Glushkov, 03680, Kyiv, Ukraine.

O. Kocharyan, Doctor of Psychology, Professor, Head of the Department of Psychological Counseling and Psychotherapy, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine.

I. Kryazh, Doctor of Psychology, Professor of Applied Psychology V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine.

O. Kuznetsova, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Pedagogy and Technology of Continuing Education of the Odessa Regional Academy of Continuing Education, Ukraine.

M. Kuznetsov, Doctor of Psychology, Department of Practical Psychology, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 29, Alchevskiyh St., Kharkov, 61002, Ukraine.

O. Lutsenko, Doctor of Psychology, Associate Professor, Latvia.

V. Olefir, Doctor of Psychological Science, Head of the Department of General Psychology V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine.

N. Podbutska, Doctor of Psychological Sciences, Professor, Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of Management of Social Systems. I.A. Zyzyna National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Ukraine.

V. Plokhikh, Doctor of Psychology, Professor of the Department of General Psychology V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine.

I. Plotka, Doctor of Psychology, Director of the Department of Psychology, Baltic International Academy, Latvia. Lomonosova Street, 4, LV-1019, Riga, Latvia.

A. Reznik, Ph.D (Psychology), Senior Research Associate Ben Gurion University of the Negev, Regional Alcohol and Drug Abuse Research (RADAR) Center, Israel.

Editorial address: 61022, Kharkiv, Svoboda Square, 6, V. N. Karazin Kharkiv National University, Department of Psychology, off. 419, tel. 8-057-707-51-70.

Site edition: periodicals.karazin.ua/psychology E-mail address: psychology_series@karazin.ua

Articles were internally and externally reviewed.

The certificate of state registration KB No 22053-11953P from 21.12.2015

“Visnik” is being indexed in international scientometric databases Google Scholar, DOAJ and Index Copernicus

ЗМІСТ

МЕТОДИ ТА МЕТОДИКИ

Луценко О.А., Штриголь Д.В., Міхановська Н.Г.

РЕЗУЛЬТАТИ УКРАЇНСЬКОЇ АДАПТАЦІЇ ПСИХОМЕТРИЧНОГО ТЕСТУ
«ПЕРЕЛІК ДИТЯЧИХ СИМПТОМІВ» (PSC-UKR, Y-PSC-UKR) ІЗ ДІТЬМИ,
ЩО ПЕРЕЖИЛИ ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО 7

Малофейкіна К.О.

ДІАГНОСТИКА СТАТУСІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ:
ПОРІВНЯННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДВОХ ОПИТУВАЛЬНИКІВ 17

ПСИХОЛОГІЯ ЗДОРОВ'Я ТА КЛІНІЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Кукуруза Г.В., Близнюк О.О., Кравцова А.М.

МОЖЛИВОСТІ РАНЬОГО ВТРУЧАННЯ ДЛЯ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ З ДІТЬМИ
РАНЬОГО ВІКУ У ВОЄННИЙ ЧАС: ПОГЛЯД БАТЬКІВ..... 26

Вронська В.М.

ДО ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МЕДИЧНИХ СЕСТЕР
ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ 34

ПСИХОЛОГІЯ ПРАЦІ І ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Варава Л.А., Декалюк Є.В.

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ВНУТРІШНЬОГРУПОВИХ ПРОЦЕСІВ
СУЧАСНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ..... 42

Рибачук В.Д., Маєвська Н.А.

КОНФЛІКТНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СТУДЕНТІВ-ФАРМАЦЕВТІВ 52

ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

Кряж І.В., Баранов В.О.

ВІРА В СПРАВЕДЛИВИЙ СВІТ ТА ІНФАНТИЛІЗМ ЯК ПРЕДИКТОРИ СУБ'ЄКТИВНОГО
БЛАГОПОЛУЧЧЯ 59

Федчук О.В.

КАТЕГОРІЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ 67

КОГНІТИВНА ПСИХОЛОГІЯ

Яновська С.Г., Туренко Р.А., Кононенко Н.М., Білоус Н.С., Тімченко В.В.

ДО ПИТАННЯ СТАВЛЕННЯ ДО СМЕРТІ ЛЮДЕЙ СЕРЕДНЬОГО ВІКУ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ 75

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Ковальчук З.Я.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНОГО ПРОФІЛЮ ПІДОЗРЮВАНОВОГО
ПІД ЧАС ПРОХОДЖЕННЯ ПОЛІГРАФОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ..... 84

CONTENT**METHODS AND TECHNIQUES****O. Lutsenko, D. Shtryhol, N. Mikhanovskaya**RESULTS OF UKRAINIAN ADAPTATION OF THE PEDIATRIC SYMPTOM
CHECKLIST WITH ABUSED CHILDREN..... 7**K. Malofeikina**DIAGNOSTICS OF PROFESSIONAL IDENTITY STATUSES IN UKRAINE:
COMPARISON OF THE RESULTS OF TWO QUESTIONNAIRES..... 17**PSYCHOLOGY OF HEALTH AND CLINICAL PSYCHOLOGY****H. Kukuruza, O. Bliznyuk, A. Kravtsova**OPPORTUNITIES FOR EARLY INTERVENTION TO SUPPORT FAMILIES
WITH CHILDREN OF EARLY AGE IN WARTIME: PARENTS' VIEW..... 26**V. Vronskaya**ON THE ISSUE OF IMPROVING THE PSYCHOLOGICAL COMPETENCE
OF NURSES IN PRE-SCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS 34**PSYCHOLOGY OF LABOUR AND PROFESSIONAL ACTIVITY****L. Varava, Ye. Dekaliuk**PSYCHOLOGICAL FACTORS OF INTRAGROUP PROCESS EFFICIENCY
WITHIN MODERN ORGANIZATIONS 42**V. Rybachuk, N. Maievskaya**

CONFLICT COMPETENCE OF PHARMACY STUDENTS 52

PERSONALITY PSYCHOLOGY**I. Kryazh, V. Baranov**

BELIEF IN A JUST WORLD AND INFANTILISM AS PREDICTORS OF SUBJECTIVE WELL-BEING 59

O. Fedchuk

CATEGORY OF PSYCHOLOGICAL SECURITY OF PERSONALITY IN SCIENTIFIC LITERATURE..... 67

COGNITIVE PSYCHOLOGY**S. Yanovskaya, R. Turenko, N. Kononenko, N. Bilous, V. Timchenko**TO THE QUESTION OF ATTITUDE TO DEATH OF MIDDLE-AGED PEOPLE
DURING THE WAR IN UKRAINE..... 75**LAW PSYCHOLOGY****Z. Kovalchuk**SOCIO-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE SUSPECTS PERSONAL PROFILE
DURING A POLYGRAPHICAL EXAMINATION. 84

МЕТОДИ ТА МЕТОДИКИ

DOI [10.26565/2225-7756-2022-73-01](https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-73-01)
 УДК 159.922.73.072.59:343.541

O. LUTSENKO (Olena Lutsenko)
Doctor of Sciences (Psychology), Associate Professor, Latvia
<https://orcid.org/0000-0001-9922-9523>

E-mail: olena.lutsenko@karazin.ua

D. SHTRYHOL (Diana Shtryhol)
Candidate of Medical Sciences,
Associate Professor of Department of Neurology, Psychiatry,
Narcology and Medical Psychology,
V.N. Karazin Kharkiv National University
d.shtrygol@karazin.ua
<http://orcid.org/0000-0001-7346-2677>

N. MIKHANOVSKAYA (Nataliia Mikhanovskaya)
Professor of the Department of Hygiene and Social Medicine
V.N. Karazin Kharkiv National University
nataliya.mikhanovskaya@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0001-7154-1179>

RESULTS OF UKRAINIAN ADAPTATION OF THE PEDIATRIC SYMPTOM CHECKLIST WITH ABUSED CHILDREN

The aim of the study was to adapt a very popular in the world screening questionnaire for assessment of children psychosocial functioning. Both (parent and youth) versions of Pediatric Symptom Checklist (PSC, Y-PSC) of M. S. Jellinek, J. M. Murphy et al. were validated in Ukraine so to find out their cross-cultural universality and usefulness. The total number of study participants was 532: 281 parents fulfilled PSC-Ukr and 251 children fulfilled Y-PSC-Ukr. The sample included ordinary children, ones from families with domestic abuse and small clinical sample. Clinical interview, Kinetic Family Drawings and Sentence Completion Test were used with PSC questionnaires. Methods of classical test theory, confirmatory factor analysis and ROC-analysis were used for tests validation. Adapted versions appeared reliable and valid but had unusually low cut-offs and two-factor structure (internalizing and externalizing symptoms without separate attention deficit factor). Weak economy, military actions and upbringing peculiarities can be the reasons of unusual cut-off and factor structure of adapted tests. This test will be useful for practitioners and researchers in mental health and social work areas. PSC-Ukr Y-PSC-Ukr can be recommended for use with problematic populations like children from families with domestic abuse as these methods reveal forms and degrees of children's psychosocial dysfunction through negative growth conditions.

Keywords: *pediatric symptom checklist, test adaptation, psychosocial functioning, abuse*

Як цитувати: Lutsenko O.L., Shtryhol D.V., Mikhanovskaya N.G. (2022). Results of Ukrainian adaptation of the Pediatric Symptom Checklist with abused children. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Психологія», (73), 7-16.* <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-73-01>

In cites: Lutsenko O.L., Shtryhol D.V., Mikhanovskaya N.G. (2022). Results of Ukrainian adaptation of the Pediatric Symptom Checklist with abused children. *Вісник В.Н. Каразіна Харківського національного університету. Серія «Психологія», (73), 7-16.* <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-73-01>.

Introduction. Psychosocial functioning reflects a person's ability to perform the activities of daily living and to engage in relationships with other people in ways that are gratifying to him and others, and that meets the demands of the community in which the individual lives (Mehta, Mittal, Swami, 2014). Pediatric Symptom Checklist in two versions: PSC (parent version), Youth Pediatric Symptom Checklist (Y-PSC, youth version) of M. S. Jellinek and J. M. Murphy is a very popular effective questionnaire for children's psychosocial functioning assessment in the world, which can provide

both a general assessment of psychosocial functioning and assessment of certain components, such as internalization, externalization, attention deficit, school problems (Jellinek et al, 1988) This questionnaire is adapted in more than 25 languages (Pediatric Symptom Checklist, 2021). The availability of such a tool can make the work of practical psychologists, social workers, educators, pediatricians more effective and useful for children, families, and society. Therefore, we asked and obtained permission from the authors to adapt these tests in Ukraine.

So, the **aim** of the study was to adapt both PSC questionnaire versions in Ukraine. The additional purpose was to investigate how these questionnaires would work with children from families with domestic abuse that may reveal their criterion validity and check the opportunity to use for problematic groups of families. It is already known that children who had bad family experience (e.g. experienced sexual harassment, had substantial exposure to violence, lived with drug abusing fathers, had low-income, urban mothers suffered from intimate partner violence, had parental wartime military deployment) were significantly more likely to score higher by PSC (Y-PSC) than those who had not experienced such negative impact (Aranda, Middleton, Flake & Davis, 2011).

Method. It was taken full version (35 items) of PSC and Y-PSC for adaptation. Methods of Classical Test Theory were used for adaptation these tools in Ukraine (Kline, 2016). Most part of statistical analysis was done using program STATISTICA 7.0, Stat Soft, Inc. The Receiver operating characteristic (ROC) analysis was done by SPSS 16.0, SPSS Inc. Exploratory Factor Analysis (EFA) was performed with the FACTOR 10.3.01 program of U. Lorenzo-Seva & P. J. Ferrando, and Confirmatory Factor Analysis (CFA) was conducted by Mplus program (Muthén & Muthén).

Translation was done by professional psychologist with certified English B2 level. During the translation, the necessary cultural adaptation of the test was carried out. An examination of the translation was conducted by four experts who were highly qualified English language professors. The experts approved the translation and provided comments on the improvements that were implemented. Back-translation from Ukrainian to English was done by professional interpreter and Ph.D. in Psychology who has not seen the original version of the tests. Subsequently, a double-test procedure was conducted for Ukrainian schoolchildren who speak English, aged 11-14, 63 children (27 girls among them). The children performed both English versions of the test: the original and back-translation ones.

Approbation. Pilot research was conducted with 30 children of 10-11 years old in Kharkiv region.

Validation. It was taken three psychological methods for analyzing of construct convergent validity.

1. Kinetic Family Drawings (K-F-D) of Burns, R. C., & Kaufman, S. H. (1970). Adapted version included such scales: a favorable family situation, anxiety, conflict in the family, a sense of inferiority in a family situation, hostility in a family situation. Adaptation of K-F-D was made by R. F. Beliauskaitė (1987).

2. The sentence Completion Test of J.M. Sacks and S. Levy in Ukrainian adaptation. Ukrainian version of 30 sentences for children was developed by

Zhuravel', T. V., Kochemyrovs'ka, O. O., & Yasenovs'ka M. E. (2010).

3. Clinical interview with 7 situations of closed questions and 23 opened questions designed by psychiatrists. In the first part (7 closed questions) the child was asked to transfer stressful psychosocial situations of other children to their own situation. The second part of the interview was presented with open questions which related to emotional abuse against the child, lack of care, the child's experiences about the situation in the family, behavioral, attention and emotional problems; neurotic, vegetative (related to increased reactions of autonomic nervous system) and somatic symptoms (23 questions). The interview ended with questions about the dreams and expectations of the child. During the interview, nonverbal signs of psychological and emotional (psychophysiological) stress were noted. Qualitative and quantitative analysis was conducted with the interview.

Participants. It was examined 321 children in total: ordinary children (197, including 121 girls); children from families with domestic abuse (110, including 45 girls); children on inpatient treatment in the department of psychiatry (14, including 6 girls).

The age range of children was 6-18 years. As we adapted both versions of the test – the self-assessment version for children from 11 years and the parent version, the total number of study participants was 532: 281 parents fulfilled PSC-Ukr and 251 children fulfilled Y-PSC-Ukr.

Participants' locations were Zaporizhzhya region - 58 children, Donetsk region - 27 children, Dnipropetrovsk region - 90 children and Kharkiv region - 146 children.

Results and Discussion

«Back-translation». The correlation analysis of results of schoolchildren fulfilled original and “back translated” test versions showed a very high significant correlation between them: $\rho = .94$ at $p < .0001$. There were not found significant differences between these test versions as well: Wilcoxon Matched Pairs Test $T = 660.5$ at $p = .98$. So translated test does not distort content and meaning of original test.

Item analysis and discriminative capacity. All tests items correlated by Spearman analysis with the total test index at significant level: for PSC-Ukr $\rho =$ from .36 to .67 at $p < .0001$, for Y-PSC-Ukr from $\rho = .25$ to .61 at $p < .0001$ to $p = .017$. There were no items with only one or two types of response in our sample, that is, all types of item responses (Never, Sometimes, Often) were met with different frequencies. The discriminatory check was carried out according to the formula of Ferguson's δ (Kline, 2016). For PSC-Ukr and Y-PSC-Ukr $\delta = 1.02$ that means high discriminatory (informative) capacity of them.

Reliability. For PSC-Ukr Cronbach's $\alpha = .92$, for Y-PSC-Ukr: $\alpha = .89$. There are two subscales in adapted questionnaire. The internalizing subscale (Ukr) included 15 items. Cronbach's α for PSC-Ukr = .85 and α (for Y-PSC-Ukr) = .82 for internalizing subscale. The externalizing subscale (Ukr) included 20 items: it's Cronbach's α for PSC-Ukr = .90 and for Y-PSC-Ukr = .82.

It was checked a correlation between PSC-Ukr and Y-PSC-Ukr in the pairs of children and their parents: $\rho = .63$, $p < .0001$. This procedure is similar to the parallel form's reliability. Not very high but sufficient correlation can be explained by observation that children not enough aware about or admit their disruptive behavior, and parents not enough aware about children's internalizing symptoms.

The test-retest reliability of Y-PSC-Ukr was performed with 49 children (aged 10-11, 24 girls) after three weeks interval. The correlation coefficient of the test / retest was: $\rho = .91$, $p < .0001$.

Convergent validity. It was found moderate significant correlations between almost all scales of other methods and indexes of the PSC-Ukr and Y-PSC-Ukr: ρ was from .59 to .13, p was from $< .0001$ to = .046. Only one scale had no correlations with both PSC-Ukr and Y-PSC-Ukr indexes – Anxiety Scale from K-F-D. We suppose that in our culture many children have anxiety to draw anything for psychologist, they percept this activity as their drawing performance assessment, not psychological testing. In Ukraine we have this lesson (drawing) at different kinds of schools till 8th grade. So, children's personal anxiety may mix with anxiety to draw not enough beautiful picture.

Concurrent validity (criterion-related validity). It is used criterion groups for validation by criterion - that is, groups, which exactly have the manifestation of the criterion – for example, any traumatic factor, that impair psychosocial functioning. We used the impact of domestic abuse in our study. Therefore, to validate test by the criterion, we included in the study children who are registered at the social services that help children form families with domestic abuse.

The differences between the criterion and control groups in both versions of the test were significant (Kolmogorov-Smirnov test): the mean scores of the results were almost twice as high in the group of abused children (for PSC-Ukr $M = 30.18$ and for Y-PSC-Ukr $M = 27.00$) than in the group of ordinary children (for PSC-Ukr $M = 15.67$ and for Y-PSC-Ukr $M = 16.67$), $p < .001$.

Another way of the criterion validation is conducting an experts' survey – questioning people who are aware about studied subjects' psychological states and life situation. We interviewed the teachers of the studied children as experts. We designed special

form with Likert scale for assessment of teachers' opinion about studied children' psychological problems. The significant coefficients of Spearman rank-order correlation were obtained for the teacher's assessment of the children psychological problems level and the results of the PSC-Ukr method ($\rho = .63$, $p < .0001$) and Y-PSC-Ukr ($\rho = .64$, $p < .0001$), which proved the criterion validity of the adapted techniques.

The analysis shows that the adapted PSC-Ukr and Y-PSC-Ukr are valid tools for measuring the level of children psychosocial dysfunction.

Factor Analysis. Firstly, we performed an EFA to identify possible factor models of the questionnaire construct, and then a CFA to test the quality of obtained models.

EFA was performed by the Principal Components method with Direct Oblimin rotation, which is recommended for the selection of correlating factors (Kline, 2016) with a hierarchical Schmid-Leiman's solution. Since these tests were measured in the rank scale with three response gradations (0; 1; 2), therefore, in factorization we did not use the Pearson correlation coefficient, but the polychoric one. The adequacy of the sample for factor analysis was very good by Kaiser-Meyer-Olkin statistics (KMO = .89 for PSC-Ukr and KMO = .84 for Y-PSC-Ukr).

According to the most variants of PSC adaptations in different countries (Pediatric Symptom Checklist, 2021) three factor models could be considered for this questionnaire using EFA: with one factor, two factors and three factors. Two-factor and three-factor solutions were well interpreted in our sample. There were internalizing and externalizing factors in the two-factor solution known from the works of T.M. Achenbach et al (2016). Except these two factors third factor in the three-factor structure can be interpreted as "problems in school" or "school maladaptation".

There are several ways to check a decision about how many factors to leave - the Cattell criteria, the parallel analysis using the Monte Carlo method and the Velicer's minimum average partial (MAP) test (Kline, 2016). By the criterion of Cattell's scree plot we could leave 3, 2, or 1 factor for our data. Parallel analysis showed that 3-factor structure is recommended for the PSC-Ukr, and for the Y-PSC-Ukr can be appropriate a 2-factor or 3-factor structure (the latter with less probability). It was recommended to leave 2 factors for each version of the test by MAP criterion. In the three-factor model the third factor of "school problems" included somewhat different points in the parent and adolescent versions, reflecting different meanings and different perceptions of school problems of parents and children. We decided to choose a more stable two-factor hierarchical model with two factors of first order (internalizing and externalizing behaviour) and one

factor of the second order, which reflected general psychosocial dysfunction of the child. This made the parent and adolescent test versions equivalent in administrating.

The first order factors have explained 42.7% of the measured variable variance (psychosocial dysfunction of the child) after the EFA with PSC-Ukr.

The first factor that explained 33.1% of the variable variance included 15 items of the questionnaire. This factor included signs of anxiety and depression, which according to Achenbach, is one of the two main forms of psychosocial disturbances of children – internalizing behavior.

The second factor that explained 9.6% of the variable variance included 20 items of the method. These items relate to aggressive, indifferent behaviors, reduced attention, predisposition to risk, traumatism, conflict, regression, which, according to T. Achenbach, is the second of the two main forms of child's pathological psychosocial development – the externalizing behavior.

The general factor of the second order included all items of the questionnaire. There were significant correlations between all factors: the factors of the first order (F1, F2) correlated $\rho = .42$ $p < .05$; the factors of the first order correlated with the general factor (G1): F1 with G1 $\rho = .50$, F2 with G1 $\rho = .84$. $p < .05$.

The EFA of the Y-PSC-Ukr allowed to extract two similar factors with the same items as in the parent version, which explained 33.7% of the variance of the measured variable. The first externalizing factor explains 26.8% of the variance, and the second internalizing factor explains 6.9% of the variance. Factors of the first order (F1, F2) correlated $\rho = .41$ $p < .05$; the factors of the first order correlated with the general factor (G1): F1 with G1 $\rho = .49$, F2 with G1 $\rho = .84$. $p < .05$.

CFA was performed for ordinal / categorical data. One-factor and two-factor models were compared using CFA and indicators for the two-factor model were better. See table 1.

Table 1. The goodness-of-fit indexes of the factor models

Goodness-of-fit indexes	One-factor model		Two-factors model	
	PSC-Ukr	Y-PSC-Ukr	PSC-Ukr	Y-PSC-Ukr
Chi-Square Test of Model Fit	6224.395	3161.413	947.520	798.146
Degrees of Freedom	595	595	559	559
P-Value	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation)	0.069	0.049	0.051	0.043
90% C.I. (Confidence Interval)	0.064 0.074	0.042 0.055	0.045 0.057	0.036 0.050
CFI (Comparative Fit Index)	0.875	0.881	0.931	0.907
TLI (Non-Normed Fit Index – NNFI, also known as TLI)	0.867	0.873	0.927	0.901

According to the results of the CFA, the two-factor hierarchical model of the test (with two first-order factors and a general factor of the second order) can be considered as relevant to the empirical data, that is, acceptable and optimal, unlike the one-factor model, which does not meet the criteria of a good model. Authors present their 35-items PSC as one-scale questionnaire and extracted three factors in short 17-items version – Externalizing, Internalizing and Attention (Pediatric Symptom Checklist, 2021). We can explain the presence of only two factors in the Ukrainian questionnaire version by the peculiarities of upbringing culture and childish behavior perception in Ukraine. Ukraine is one of the countries with a low economic level (Worldometers, 2021) and child's obedience in Ukraine is highly valuable like in other low-income countries (Park & Lau, 2016). So, distractions are perceived here mostly as behavioral problems, not as cognitive problems. The child is criticized and punished for not doing homework, for mistakes, late performance,

and distraction in the same way as if the child does it on purpose, that is, as behavioral problems. Therefore, these factors, which in American and some other cultures, are manifested separately – externalizing behavior and attention deficit (Pediatric Symptom Checklist, 2021), in our culture are manifested as one factor. This can be the root of not enough good psychosocial functioning of Ukrainian children because as shown in some studies, the high value of parenting obedience as opposed to the values of independence, freedom, trust, and respect leads to low feelings of happiness in people, children's resistance to learning, and low economic situation in general (Park & Lau, 2016; Conzo, Aassve, Fuochi & Mencarini, 2017; Karakul, 2016).

Standardization of Y-PSC-Ukr and PSC-Ukr.

It was calculated norms for both adapted versions. The level of psychosocial dysfunction measured by parent version in girls and boys had trend to be different: $M_{girls} = 19.67$, $M_{boys} = 23.24$ (Kolmogorov-Smirnov

test, $p < .10$). Mean values of girls and boys did not significantly differ in the teen's version ($M_{\text{girls}} = 20.66$, $M_{\text{boys}} = 20.54$). There was no correlation between children's age and Y-PSC-Ukr or PSC-Ukr results.

Calculation of the cut-off of the method for the purpose of screening

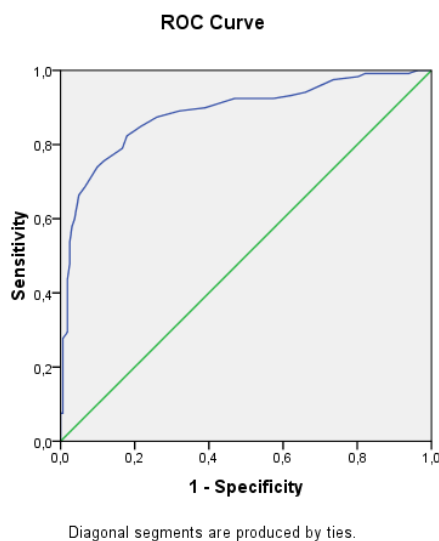
To identify those children in our sample who already have a psychosocial impairment, psychiatrics-experts analyzed the children's interview regardless of the Y-PSC-Ukr and PSC-Ukr results. All children were classified as "have an impairment" or "have not an impairment". For the same purpose, a sample of children who are on inpatient treatment in the department of psychiatry (14 persons) was added to the sample. Further, the results of this clinical analysis were

compared with the results of Y-PSC-Ukr and PSC-Ukr for different cut-offs. 119 clinical cases and 162 healthy cases were detected by clinical analysis, in the sample of those who completed PSC-Ukr.

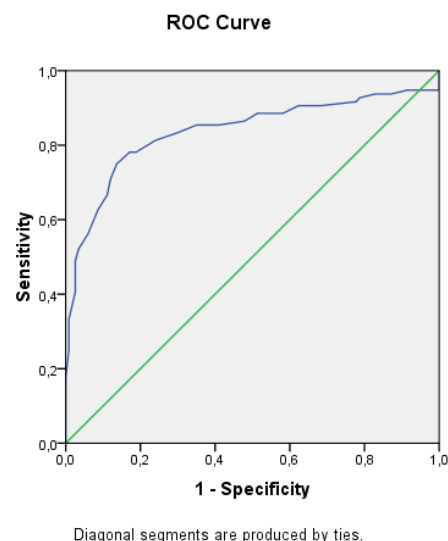
The results of ROC analysis for the PSC-Ukr (see Picture 1) showed that Area Under the Curve (AUC) = .886, Std. Error = .021, Asymptotic Significance = .000, 95% C. I. = .844 - .928, that considered as excellent (AUC between 0.8-0.9).

Through clinical analysis 96 clinical cases and 117 healthy cases were found in the sample of those who completed the Y-PSC-Ukr.

The results of ROC analysis for the Y-PSC-Ukr (see picture 2) showed AUC = .837, Std. Error = .031, Asymptotic Significance = .000, 95% C. I. = .777 - .897.

Picture 1. ROC Curve for the PSC-Ukr

Picture 2. ROC Curve for the Y-PSC-Ukr

Sensitivity and specificity calculation. First, we counted the sensitivity and specificity parameters for the cut-off value of the author's version of the questionnaire. At the authors' threshold of 28 points, the sensitivity of the author's questionnaire was 95%, the specificity of it was 68% (Jellinek et al, 1988). At this threshold, the sensitivity of our version was reduced to 63%, and the specificity increased to 96%. Therefore, these parameters were further calculated for other values that were closer to the norms of our test - a high level of psychosocial dysfunction (30+) and its elevated level (22+).

Sensitivity and specificity are inversely proportional, namely, with increasing specificity, sensitivity is reduced, so the values 27, 26, etc. would have very low sensitivity. Similarly, the threshold values for the version of the Y-PSC-Ukr were calculated. The results are shown in the Table 2.

Also, we checked our cut-offs accuracy through three traditional ways – the point on ROC curve where the sensitivity and specificity of the test are equal; the

point on the curve with minimum distance from the left-upper corner of the unit square; and the point where the Youden's index is maximum. First and second criteria were met at 22+ and 21+ in both questionnaire versions. Youden's index was maximum for cut-off 22+ in PSC-Ukr (Youden's index = .65) and very close to our cut-off 21+ in Y-PSC-Ukr (Youden's index = .60). Little better was maximum Youden's index = .61 for cut-off 23+, but in this case the first two criteria would not be met.

44.77% and 36,55% of children tested by Y-PSC-Ukr and PSC-Ukr accordingly were classified as having psychosocial disfunction for these cut-offs (21+ and 22+ accordingly) in the group of ordinary families. 77.28% of children tested by Y-PSC-Ukr and 72.73% of ones tested by PSC-Ukr were classified as having psychosocial disfunction for these cut-offs (21+ and 22+ accordingly) in the group of families with abuse.

Compared to the authors' data, which showed that 12% of their sample's children need additional attention from mental health professionals, our percentage of

such children is unusually higher. This can be explained by the problems that produce stress in Ukrainian families: low economic level of the country, difficult transition from an authoritarian to a democratic society,

military actions that going on in the country from 2014. Studies have shown (Murphy & Jellinek, 1988) that the level of psychosocial functioning decreases significantly in economically poor populations.

Table 2. Selection of cut-offs for the tests – most appropriate values are marked in bold

Sensitivity and Specificity for PSC-Ukr				
Tests' cut-off	Sensitivity (number of true-positive)	Sensitivity (number of false-positive)	Specificity (number of true-negative)	Specificity (number of false-negative)
28+ (of authors)	63%	37%	96%	4%
31+	54%	46%	98%	2%
30+	58%	42%	97%	3%
22+	82%	18%	82%	18%
23+	79%	21%	83%	17%
Sensitivity and Specificity for Y-PSC-Ukr				
30+ (of authors)	49%	51%	97%	3%
24+	75%	25%	86%	14%
23+	78%	22%	83%	17%
22+	78%	22%	81%	19%
21+	79%	21%	79%	21%

Conclusion. The validity and reliability of PSC and Y-PSC were found excellent in Ukrainian children. But the factor structure and cut-offs for these questionnaires were rather different which connected with cultural specifics. These questionnaires can be successfully used with problematic populations like children from families with domestic abuse as they clearly reveal forms and degrees of children's psychosocial dysfunction through negative growth conditions. As proved by Achenbach (2016), internal (internalizing) symptoms turn into avoidance problems, somatic complaints (including sleep disturbances, eating disorders, pain) and anxiety and depression, and external (externalizing) symptoms appear in delinquent and aggressive behavior, attention deficit hyperactivity disorder. Such changes in the behavior and mental state of children are not accidental. From the evolutionary psychology point of view, externalizing and internalizing behavior are two strategies of human adaptation to the expected negative conditions of life. Namely, if a child in the first years of life encounters an unfriendly, dangerous or problematic environment, it is updated forecast that it will continue to be so, so to survive in such conditions you should be depressed, careful and inactive (to survive at the bottom of the hierarchy, not to irritate stronger individuals, save energy, wait), or you should be aggressive, antisocial and impulsive (to get at least some resources in conditions of competition and shortage of the most necessary) (Bjorklund, Sellers, Roberts, 2011).

Ethical Approval /Patient consent. Plan of this study was approved by Commission on Ethics of Psychological Research, School of Psychology, V.N. Karazin National University. Parents of all participants-children and participants-parents gave informed consent about their voluntary participation in the study.

Declaration of Conflicting Interests. The authors declared no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Funding. Financial aid for empirical studies conducting was given by Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH.

References

- Achenbach, T., Ivanova, M., Rescorla, L., Turner, L., Althoff, R. (2016). Internalizing/Externalizing Problems: Review and Recommendations for Clinical and Research Applications. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*. 55(8):647-656. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2016.05.012>.
- Aranda, M., Middleton, L., Flake, E., Davis, B. (2011). Psychosocial Screening in Children With Wartime-Deployed Parents. *Military Medicine*. 176(4):402-407.
- Beliauskaitė, R.F., Dubrovina, I.V. (1987). Picturesque tests as a diagnostic tool for child development. *Diagnosticheskaya i korrektsionnaya rabota shkol'nogo psihologa*. P. 67–80. [Russian].
- Bjorklund, D.F., Sellers, P., Roberts, C. (2011). The Evolved Child: Adapted to Family Life. Oxford University. *Applied Evolutionary Psychology*. P. 55-77. <https://10.1093/acprof:oso/9780199586073.003.0005>
- Burns, R.C., Kaufman, S.H. (1970). Kinetic family drawings (K-F-D): An introduction to understanding children through kinetic drawings. Brunner/Mazel.
- Conzo, P., Aassve, A., Fuochi, G., Mencarini, L. (2017). The cultural foundations of happiness. *J. Econ. Psychol.* 62:268-83. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2017.08.001>.
- Jellinek, M.S., Murphy, J.M., Robinson, J., Feins, A., Lamb, S., Fenton, T. (1988). Pediatric Symptom Checklist: Screening school-age children for psychosocial dysfunction. *J. Pediatr.* 112(2):2019. [https://doi.org/10.1016/S0022-3476\(88\)80056-8](https://doi.org/10.1016/S0022-3476(88)80056-8)
- Karakul, A.K. (2016). Student resistance culture against school values: An ethnographic research. *JCEPS*. 14(1):17-43. <http://www.jceps.com/wp-content/uploads/2016/04/14-1-2-2.pdf>

- Kline, P. (2016). A handbook of test construction: introduction to psychometric design. Routledge.
- Mehta, S, Mittal, P.K, Swami, M.K. (2014). Psychosocial Functioning in Depressive Patients: A Comparative Study between Major Depressive Disorder and Bipolar Affective Disorder. *Depress Res Treat*. <https://doi.org/10.1155/2014/302741>
- Murphy, J.M., Jellinek, M. (1988). Screening for psychosocial dysfunction in economically disadvantaged and minority group children: Further validation of the Pediatric Symptoms Checklist. *Am J Orthopsychiatry*. 58(3):450-6. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1988.tb01605.x>
- Park, H., Lau, A.S. (2016). Socioeconomic status and parenting priorities: Child independence and obedience around the world. *J. Marriage Fam.* 78(1), P. 43-59. <https://doi.org/10.1111/jomf.12247>
- Pediatric Symptom Checklist. (2021). Department of Psychiatry - Massachusetts General Hospital, Boston, MA. <https://www.massgeneral.org/psychiatry/treatments-and-services/pediatric-symptom-checklist/>
- Worldometers.info. (2021). *GDP by Country*. <https://www.worldometers.info/gdp/gdp-by-country/>
- Zhuravel', T.V., Kochemirovs'ka, O.O, Yasenovs'ka, M.E. (2010). Preventing, detecting and overcoming cases of violence and abuse against children: A guide for educators. K.I.S. [Ukrainian].

О.А. ЛУЦЕНКО (Олена Львівна Луценко)

доктор психологічних наук, доцент, Латвія

<https://orcid.org/0000-0001-9922-9523>

E-mail: olena.lutsenko@karazjn.ua

Д.В. ШТРИГОЛЬ (Діана Вячеславівна Штриголь)

кандидат медичних наук, доцент кафедри неврології, психіатрії, наркології та медичної психології

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

d.shtrygol@karazjn.ua

<http://orcid.org/0000-0001-7346-2677>

Н. Г. МІХАНОВСЬКА (Міхановська Наталія Геннадіївна)

доктор медичних наук, професор кафедри гігієни та соціальної медицини Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, Україна, 61022

e-mail: n.mikhanovskaya@karazjn.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7154-1179>

РЕЗУЛЬТАТИ УКРАЇНСЬКОЇ АДАПТАЦІЇ ПСИХОМЕТРИЧНОГО ТЕСТУ «ПЕРЕЛІК ДИТЯЧИХ СИМПТОМІВ» (PSC-UKR, Y-PSC-UKR) ІЗ ДІТЬМИ, ЩО ПЕРЕЖИЛИ ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО

Метою дослідження було адаптувати для української популяції дуже поширений у світі скрінінговий тест, що вимірює рівень психосоціального функціонування дитини. Обидві (батьківська та підліткова) версії тесту «Перелік дитячих симптомів» (PSC, Y-PSC, автори M. S. Jellinek, J. M. Murphy) були валідизовані в Україні, щоб з'ясувати їх міжкультурну універсальність та корисність. Загальна кількість учасників дослідження склала 532: 281 батьків виконали PSC-Ukr та 251 дитина виконали Y-PSC-Ukr. Вибірка включала звичайних дітей, дітей із сімей з домашнім насильством та невелику клінічну вибірку. Клінічне інтерв'ю, проєктивні методики «Кінетичний малюнок сім'ї» та «Тест незакінчених речень» були проведені разом з новим тестом. Для валідизації використовувалися методи класичної теорії тестів, конфірмаційний факторний аналіз та ROC-аналіз. Адаптовані версії виявилися надійними та валідними, але мали незвичайно низьке у порівнянні з іншими країнами скрінінгове значення та двофакторну структуру (симптоми інтерналізації та екстерналізації без окремого фактору дефіциту уваги). Слабка економіка, військові дії на Сході України та особливості виховання можуть бути причинами незвичайного скрінінгового значення та факторної структури адаптованих тестів. Цей тест буде корисним для практиків і дослідників у сферах психічного здоров'я та соціальної роботи. PSC-Ukr Y-PSC-Ukr можна рекомендувати для використання з проблемними верствами населення, такими як діти із сімей з домашнім насильством, оскільки ці методики виявляють форми та ступені психосоціальної дисфункції дітей, що виникла внаслідок негативних умов зростання.

Ключові слова: перелік дитячих симптомів, адаптація тесту, психосоціальне функціонування, насильство

Список літературних джерел

1. Беляускайте Р. Ф. Рисуночные пробы как средство диагностики развития ребенка / отв. ред. И.В. Дубровин. Москва : АПН СССР. 1987. С. 67-80.
2. Журавель Т. В., Кочеміровська О. О., Ясеновська М. Е. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми: методичний посібник для освітян. Київ: ТОВ "К.І.С.", 2010. 242 с.
3. Achenbach T, Ivanova M, Rescorla L, Turner L, Althoff R. Internalizing/Externalizing Problems: Review and Recommendations for Clinical and Research Applications. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*. 2016. 55(8):647-656. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2016.05.012>.
4. Aranda M, Middleton L, Flake E, Davis B. Psychosocial Screening in Children With Wartime-Deployed Parents. *Military Medicine*. 2011. 176(4):402-407.

5. Bjorklund DF, Sellers P, Roberts C., editor. The Evolved Child: Adapted to Family Life. Oxford University; 2011. *Applied Evolutionary Psychology*. P. 55-77. Available from: <https://10.1093/acprof:oso/9780199586073.003.0005>
6. Burns RC, Kaufman SH. Kinetic family drawings (K-F-D): An introduction to understanding children through kinetic drawings. Brunner/Mazel; 1970. 160 p.
7. Conzo P, Aassve A, Fuochi G, Mencarini L. The cultural foundations of happiness. *J. Econ. Psychol.* 2017, 62:268-83. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2017.08.001>.
8. Department of Psychiatry - Massachusetts General Hospital, Boston, MA. Pediatric Symptom Checklist. [cited 2021 Jan 15]. <https://www.massgeneral.org/psychiatry/treatments-and-services/pediatric-symptom-checklist/>
9. Jellinek MS, Murphy JM, Robinson J, Feins A, Lamb S, Fenton T. (1988). Pediatric Symptom Checklist: Screening school-age children for psychosocial dysfunction. *J. Pediatr.* 112(2):201-9. [https://doi.org/10.1016/S0022-3476\(88\)80056-8](https://doi.org/10.1016/S0022-3476(88)80056-8)
10. Karakul AK. (2016). Student resistance culture against school values: An ethnographic research. *JCEPS*;14(1):17-43. Available from: <http://www.jceps.com/wp-content/uploads/2016/04/14-1-2-2.pdf>
11. Kline P. A handbook of test construction: introduction to psychometric design. Routledge; 2016. 274 p.
12. Mehta S, Mittal PK, Swami MK. (2014). Psychosocial Functioning in Depressive Patients: A Comparative Study between Major Depressive Disorder and Bipolar Affective Disorder. *Depress Res Treat.* 2014:302741. <https://doi.org/10.1155/2014/302741>
13. Murphy JM, Jellinek M. (1988). Screening for psychosocial dysfunction in economically disadvantaged and minority group children: Further validation of the Pediatric Symptoms Checklist. *Am J Orthopsychiatry.* 58(3):450-6. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1988.tb01605.x>
14. Park H, Lau AS. (2016). Socioeconomic status and parenting priorities: Child independence and obedience around the world. *J. Marriage Fam.* 78(1),43-59. <https://doi.org/10.1111/jomf.12247>
15. Worldometers.info. *GDP by Country*. 2021. <https://www.worldometers.info/gdp/gdp-by-country/>

Стаття надійшла до редакції 15.10.2022 (The article was received by the Editorial office on 10.15.2022)

Стаття рекомендована до друку 18.11.2022 (The article is recommended for publication on 11.18.2022)

Додаток

**Бланки адаптованих версій методик PSC-Ukr та Y-PSC-Ukr
Перелік дитячих симптомів – дитяче-підліткова версія (Y-PSC-Ukr)**

Ці речення описують самопочуття та поведінку дитини. Будь ласка, прочитай кожне речення та познач галочкою (✓) під відповідями «Ніколи», «Іноді» та «Часто», наскільки часто такі самопочуття та поведінка виникають у тебе. Для кожного речення треба позначити лише одну відповідь.

			Ніколи	Іноді	Часто
1	Скаржишся на різні болі	1			
2	Проводиш більше часу наодинці	2			
3	Швидко втомлюєшся, маєш недостатню енергію	3			
4	Невгамовний, не можеш сидіти спокійно	4			
5	Маєш проблеми з вчителем/вчительками	5			
6	Менше цікавишся школою	6			
7	Дієш «як заведений» («як моторчик»)	7			
8	Надто багато витаєш у хмарах (мрієш, фантазуєш)	8			
9	Легко відволікаєшся	9			
10	Бойшся нових ситуацій	10			
11	Почувася сумним(ою), нещасливим(ою)	11			
12	Роздратований(на), сердитий(та)	12			
13	Відчувася безнадійність	13			
14	Маєш труднощі з зосередженням уваги	14			
15	Менш зацікавлений(на) у друзях	15			
16	Б'єшся з іншими дітьми	16			
17	Пропускаєш школу	17			
18	Шкільні оцінки погіршуються	18			
19	Почувася винним(ою)	19			
20	Звертаєшся до лікаря, хоча лікар не знаходить хвороб	20			
21	Погано спиш	21			
22	Багато хвилюєшся	22			
23	Хочеш бути з мамою (батьком) більше, ніж раніше	23			
24	Відчувася себе поганим(ою)	24			
25	Надто ризикуєш	25			
26	Отримуваш травми, пошкодження	26			
27	Менше розважаєшся	27			
28	Поводився як дитина молодшого віку	28			
29	Не виконуєш правила	29			
30	Не показуєш свої почуття	30			
31	Не розумієш почуття інших	31			
32	Дражниш інших	32			
33	Звинувачуєш інших у власних проблемах	33			
34	Береш чужі речі	34			
35	Відмовляєшся ділитися з іншими	35			

Перелік дитячих симптомів – версія для батьків (PSC-Ukr)

Емоційне та фізичне здоров'я у дітей тісно пов'язані. Оскільки батьки часто першими помічають проблеми з поведінкою, емоціями або навчанням у їх дитини, ви можете допомогти вашій дитині отримати найкращу допомогу, відповівши на ці питання. Будь ласка, вкажіть, які речення найкраще описують вашу дитину.

Будь ласка, прочитайте кожне речення та позначте галочкою (✓) під відповідями «Ніколи», «Іноді» та «Часто», наскільки часто такі почуття та поведінка виникають у вашої дитини.

			Ніколи	Іноді	Часто
1	Скаржиться на різні болі	1			
2	Проводить більше часу наодинці	2			
3	Швидко втомлюється, має недостатньо енергії	3			
4	Невгамовний, не може сидіти спокійно	4			
5	Має проблеми з вчителем/вчительками	5			
6	Менше цікавиться школою	6			
7	Діє «як заведений» («як моторчик»)	7			
8	Надто багато вигас у хмарах (мріє, фантазує)	8			
9	Легко відволікається	9			
10	Б'ється нових ситуацій	10			
11	Почувається сумним, нещасливим	11			
12	Роздратований, сердитий	12			
13	Відчуває безнадійність	13			
14	Має труднощі з зосередженням уваги	14			
15	Менш зацікавлений у друзях	15			
16	Б'ється з іншими дітьми	16			
17	Пропускає школу	17			
18	Шкільні оцінки погіршуються	18			
19	Почувається винним	19			
20	Звертається до лікаря, хоча лікар не знаходить хвороб	20			
21	Погано спить	21			
22	Багато хвилюється	22			
23	Хоче бути з Вами більше, ніж раніше	23			
24	Відчуває себе поганим (поганого)	24			
25	Надто ризикуює	25			
26	Отримує травми, пошкодження	26			
27	Менше розважається	27			
28	Поводиться як дитина молодшого віку	28			
29	Не виконує правила	29			
30	Не показує свої почуття	30			
31	Не розуміє почуття інших	31			
32	Дражнить інших	32			
33	Звинувачує інших у власних проблемах	33			
34	Бере чужі речі	34			
35	Відмовляється ділитися з іншими	35			

Чи має ваша дитина які-небудь емоційні або поведінкові проблеми, за якими він або вона потребує допомоги? () Ні () Так

Чи є певний вид допомоги (послуг), який ви би хотіли, щоб ваша дитина отримала для вирішення цих проблем? () Ні () Так

Якщо так, то яку саме допомогу (послуги)? _____

АЛГОРИТМ ОБЧИСЛЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ МЕТОДИКИ «ПЕРЕЛІК ДИТЯЧИХ СИМПТОМІВ» (PSC-Ukr та Y-PSC-Ukr)

PSC складається з 35 пунктів, які оцінюються як "Ніколи", "Іноді" або «Часто», і переводяться у 0, 1 або 2 бали відповідно. Загальний бал розраховується шляхом додавання балів за кожним з 35 пунктів.

Для дітей 4–5 річного віку пункти 5, 6, 17 та 18 не рахуються, тому що вони спрямовані на шкільні проблеми, які для цього віку не релевантні. Тому для таких дітей тест складається з 31 пункту.

Мінімальний бал за методикою може дорівнювати 0 балів, максимальний – 62 бали для дітей 4–5 років та 70 балів для повної версії тесту з 35 пунктів.

Скрінінговим критичним значенням для методик PSC-Ukr є 22+ (батьківська версія) та для Y-PSC-Ukr є 21+ (підліткова версія). Такі бали свідчать, що дитині може допомогти додаткова консультація спеціаліста з психічного здоров'я.

Пункти, які дитина залишила незаповненими не підраховуються (їм присвоюється значення 0 балів). Якщо таких пунктів 4 та більше – опитувальник вважається недійсним.

Щоб з'ясувати які саме у дитини присутні психічні проблеми в тесті можуть бути порашовані субшкальні показники. Для української версії тесту розраховуються 2 субшкальні показники: інтерналізація та екстерналізація.

Субшкала інтерналізації включає 15 пунктів: 1, 2, 3, 10, 11, 13, 15, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 30.

Субшкала екстерналізації включає 20 пунктів: 4, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 14, 16, 17, 18, 25, 26, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35.

Для їх підрахунку сумуються бали за пунктами, які входять у ці субшкали.

Нормативні дані для загального рівня психосоціального функціонування за методиками PSC-Ukr та Y-PSC-Ukr

- бали **8 та менше** свідчать про хороший рівень психосоціального функціонування;
- інтервал середнього рівня психосоціального функціонування становить **від 9 до 23 балів**;
- бали **від 24 до 30** відповідають зниженому рівню психосоціального функціонування;
- бали **від 31 і вищі** відповідають дуже низькому рівню психосоціального функціонування, тобто суттєвій психосоціальній дисфункції.

Нормативні дані для шкали інтерналізації для методик PSC-Ukr та Y-PSC-Ukr:

- бали **до 11 включно** свідчать про середній (прийнятний) рівень інтерналізаційних симптомів;
- бали **від 12 до 15** відповідають підвищеному рівню інтерналізації;
- бали **вищі за 15** відповідають дуже високому рівню інтерналізації.

Нормативні дані для шкали екстерналізації для методик PSC-Ukr та Y-PSC-Ukr

- бали **до 13 включно** свідчать про середній (прийнятний) рівень екстерналізаційних симптомів;
 - бали **від 14 балів до 18** відповідають підвищеному рівню екстерналізації;
 - бали **вищі за 18** відповідають дуже високому рівню екстерналізації.
-

DOI 10.26565/2225-7756-2022-73-02
УДК 159.923.2+159.9.072

К.О. МАЛОФЕЙКІНА (Катерина Олексіївна Малофейкіна)
аспірантка кафедри загальної психології
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна.
E-mail: emalofeikina@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9561-7676>

ДІАГНОСТИКА СТАТУСІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ: ПОРІВНЯННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДВОХ ОПИТУВАЛЬНИКІВ

У статті розглянуто проблему використання опитувальників для діагностики професійної ідентичності в Україні. Наразі помічено значний брак методів дослідження професійної ідентичності, застарілість їх методології, а також відсутність україномовних інструментів. Метою даного дослідження було порівняння результатів двох методик дослідження статусів професійної ідентичності в українському науковому просторі – методики дослідження професійної ідентичності Л.Б. Шнейдер та опитувальника статусів професійної ідентичності студентів Г.О. Озеріної. Ці дві методики є одними з найбільш уживаних для діагностики професійної ідентичності дорослих досліджуваних незалежно від їхньої професійної приналежності. В ході дослідження було проведено кластерний аналіз для урахування всіх можливих варіантів утворення статусів професійної ідентичності за Г.О. Озеріною, після чого було порівняно результати обох методик за допомогою підрахунку відсоткових співвідношень, а також застосування критерію узгодженості Пірсона. Результати показали слабку відповідність між статусами професійної ідентичності за Л.Б. Шнейдер та Г.О. Озеріною: з-поміж усіх варіантів підрахунку статусів та способів уникнення проблеми псевдопозитивної ідентичності, лише досягнута ідентичність збігалася між двома методиками у 4,3%-17% випадків від загальної кількості досліджуваних. Особливо проблемним виявилось визначення передчасної ідентичності, відсоток збігу між методиками для якої в жодному з варіантів підрахунку не перевищував 2,2% випадків від загальної кількості досліджуваних. Додатково було встановлено відсутність статистично значущого взаємозв'язку між розглянутими опитувальниками за допомогою критерію узгодженості Пірсона. Висунуто припущення щодо недоцільності використання чи україномовної адаптації даних опитувальників.

Ключові слова: професійна ідентичність, методи дослідження, статуси ідентичності, взаємозв'язок.

Як цитувати: Малофейкіна К.О. (2022). Діагностика статусів професійної ідентичності в Україні: порівняння результатів двох опитувальників. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Психологія», (73), 17-25.* <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-73-02>

In cites: Malofeikina, K. (2022). Diagnostics of Professional Identity Statuses in Ukraine: Comparison of the Results of Two Questionnaires. *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series "Psychology", (73), 17-25.* <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-73-02>. (in Ukrainian).

Постановка проблеми. Статусна модель розвитку ідентичності Дж. Марсія (Marcia, 1966) прийшла з американських просторів до нас ще в минулому сторіччі. Вона висвітлює формування ідентичності як взаємодію двох факторів: *дослідження варіантів* ролівої ідентифікації (що, більшої мірою, означає дослідження варіантів ціннісно-світоглядно позиції – “криза ідентичності”) та *вибір і прийняття зобов'язань* щодо якоїсь однієї (посилання). На перетині цих двох вимірів утворюються статуси ідентичності – типологія того, яким чином молоді люди будують свою ідентичність. Класично, виділяються 4 статуси:

1) Досягнута (реалізована) ідентичність характерна для людей, які пережили кризовий період, вони розуміють, що вони хочуть, мають сформовану систему цінностей, власні погляди та оптимістичний погляд на майбутнє. Це статус ідентичності, який має людина, яка сформувала певний набір особистісно значущих цінностей та

переконань, відчуваючи їх як такі, що надають йому відчуття направленості та осмисленості життя.

2) Мораторій є статусом ідентичності, при якому людина знаходиться в стані кризи ідентичності та активно намагається вирішити його, випробовуючи різні варіанти. Проте очікування людини на цьому етапі не визначені, його прагнення та бажання часто суперечливі, він може радикально міняти свої погляди, що стосуються як світогляду, так і уявлення про себе.

3) Передчасна ідентичність пов'язана з тим, що людина ще не пережила кризу ідентичності, але має переважно запозичену систему поглядів, цінностей, установок.

4) Дифузна ідентичність є статусом ідентичності, при якому немає виражених життєвих цілей, цінностей, вірувань та спроб активно формувати їх. Такі люди не були в стані кризи та, відповідно, не мають навичок вирішення проблем ідентичності.

У сучасній же європейській психології домінують послідовники статусної моделі – інтегральна (Luuskx, Goossens, Soenens, & Beyers, 2006) та трифакторна модель (Crocetti, Rubini & Meeus, 2008), фокус яких не на статусах ідентичності, а на процесах, що ці статуси утворюють. Так, процес дослідження альтернатив за Дж. Марсія був розділений на три різних – дослідження альтернатив ідентифікацій, поглиблене дослідження обраної ідентифікації та перегляд зобов'язань (нав'язливе дослідження). Також класичне прийняття зобов'язань було доповнено ідентифікацією з цими зобов'язаннями (що характеризується впевненістю в своєму виборі). Методами кластерного аналізу з цих процесів дослідники виявили декілька неklasичних статусів ідентичності: 1) Румінативний (пошуковий) мораторій (постійний пошук варіантів ідентифікації без можливості зупинитися на якомусь одному); 2) Безтурботна дифузія (характеризується низькими балами за всіма п'ятьма процесами ідентичності; людина не робить ніяких спроб сформувати ідентичність та не має ні прийнятих зобов'язань, ні ідентифікацій із ними); 3) Змішана дифузія (людина також не має ні прийнятих зобов'язань, ні ідентифікацій із ними, але при цьому має високе нав'язливе дослідження: постійно у пошуку варіантів ідентифікацій, постійно сумнівається в них та не робить спроб приміряти на себе цей варіант).

Такий підхід дав нам не тільки деяку універсальність методології, можливість відсторонитися від змістовних елементів ідентичності, але і певні інструменти.

Тематика професійної ідентичності (ПІ) має як загальнонаукову, так і практичну значущість: з 2020 року в Україні опубліковано 24 статті з цим предметом дослідження – і це тільки ті дослідження, які були процитовані в Google Scholar, та які винесли слова “професійна ідентичність” в заголовок.

Зважаючи на популярність досліджень, дуже дивно виявляється ситуація повної відсутності (принаймні, в цих самих статтях) україномовних опитувальників ПІ. Для діагностики натомість використовуються опитувальники російською мовою. За опитуванням 2012 року (Соціологічна група “Рейтинг”, 2012) своєю рідною мовою виключно російську або російську спільно з українською вважають майже 50% громадян України. Тому, в цілому, діагностика цієї частини населення російськомовними методиками є не тільки допустимою, але і рекомендованою Міжнародною тестовою комісією (2013). Проте, по-перше, друга половина населення також не має можливості брати участь у тестуванні рідною мовою, а по-друге, зважаючи на події останні років

(після 2012 р.), частка україномовного населення зросла та продовжує зростати.

Тим не менш, навіть російською мовою існує не так багато спеціалізованих інструментів. Більшість з них – професійно-залежні: тобто, створені під певну професійну групу, проте, на них ми не зосереджуємося. Тож найбільш широко відомі опитувальники, за допомогою яких можна досліджувати ПІ незалежно від професійної належності людини – це методика дослідження професійної ідентичності (Шнейдер, 2007), методика дослідження статусів професійної ідентичності (Азбель & Грецов, 2006) та Опитувальник статусів професійної ідентичності студентів (Озеріна, 2011). Однак, методика А.А. Азбель дозволяє діагностувати ПІ тільки у учнів старших класів, що значною мірою знижує її цінність, коли необхідно продіагностувати студента чи дорослу людину.

І якщо опитувальник Г.О. Озеріної був валідизований за допомогою методики Л.Б. Шнейдер, то методика Л.Б. Шнейдер валідацію не проходила (принаймні, таких відомостей ми не знаходили; в основному та найбільш цитованому джерелі детально розписано процес створення методики, але психометричні дані не вказано).

«Опитувальник діагностики професійної ідентичності студентів», Г.О. Озеріна. Опитувальник створено спеціально для студентського віку (1-4 курс) та направлено на діагностику сформованості їх професійної ідентичності. Опитувальник має 56 тверджень, на які можна відповісти ствердно чи заперечно.

Діагностуються 2 основні показники: «Сформованість» (max=28) та «Зрілість» (max=28). Сформованість означає кількісну міру розвитку структури профі ідентичності, тобто наскільки людина усвідомлює своє місце в професії, розуміє її (аналогічно прийняттю зобов'язань). Зрілість означає якісну міру того, наскільки самостійно було сформовано образ професії та себе в ній, міра автономності професійної позиції (аналогічно проходженню етапу кризи, тобто дослідженню варіантів). Несформованою ідентичність вважається при 0-18 балів, сформованою – при 20-28. Незрілою ідентичність вважається при 0-19, зрілою – при 20-28.

Методика передбачає також типологізування за статусом ПІ на перехресті сформованості та зрілості ідентичності:

- дифузний: низька сформованість та низька зрілість;
- передчасний: висока сформованість та низька зрілість;

- мораторій: низька сформованість висока зрілість;

- досягнутий: висока сформованість та висока зрілість.

«Методика дослідження професійної ідентичності», Л.Б. Шнейдер. Ця методика направлена на вияв одного з п'яти можливих статусів (типів) професійної ідентичності: передчасної, дифузної, досягнутої позитивної, псевдопозитивної ідентичностей чи мораторію.

Процедура базується на принципах асоціативного тесту. Досліджуваному пропонується 76 слів, які необхідно прочитати та підкреслити ті з них, які, на його думку, мають відношення до нього чи його професійного життя.

Після цього за ключем підраховується кількість виділених слів у категоріях професійного та непрофесійного, після чого кількість слів-самоописів себе як професіонала необхідно розділити на кількість слів-самоописів себе як непрофесіонала. Одержаний коефіцієнт відповідає одному з типів професійної ідентичності за схемою:

- 0-1,0 – передчасна ідентичність;
- 1,0-2,0 – дифузна ідентичність;
- 2,0-3,0 – мораторій;
- 3,0-4,0 – досягнута позитивна ідентичність;
- 4,0 і вище – псевдопозитивна ідентичність, або псевдоідентичність (стабільне заперечення своєї унікальності чи її амбіційне підкреслювання з утворенням стереотипів, ригідність Я-концепції, порушення механізмів ідентифікації та відчуження в сторону гіпертрофованості, низька рефлексивність та хворобливе сприйняття критики на свою адресу).

Методика Л.Б. Шнейдер є дуже привабливою, оскільки дає нам надію зазирнути трохи глибше поверхневого знання про себе, яке використовують класичні опитувальники, зокрема, Г.О. Озеріної. Але саме через це, і через відсутність валідації, до цього опитувальника виникає більше підозри як до надійного інструменту вимірювання статусів ПІ.

Зростаюча необхідність у високоякісних українськомовних методах дослідження ПІ обумовлює ціле *проблемне поле* сучасної психології: які з існуючих методів брати за основу для створення чи адаптації українськомовних версій. І першим кроком до вирішення цього питання може стати порівняння результатів двох найбільш популярних методів діагностики в українському просторі на предмет збігу статусів ідентичності досліджуваних, опитаних обома методами.

Метою даної роботи є аналіз та порівняння результатів двох методик дослідження ПІ –

Методика дослідження професійної ідентичності (Л.Б. Шнейдер) та Опитувальник діагностики професійної ідентичності студентів (Г.О. Озеріна).

Методи дослідження. Психодіагностичні методи:

Методика дослідження професійної ідентичності (Л.Б. Шнейдер) та Опитувальник діагностики професійної ідентичності студентів (Г.О. Озеріна).

Математико-статистичні методи: кластерний аналіз методом К-середніх, критерій узгодженості Пірсона, підрахунок відсотків.

Досліджувані: 117 студентів 2 та 4 курсу Харківського національного університету В.Н. Каразіна, природничих, гуманітарних та технічних напрямків, 17-25 років (Me=19), 76% жінок.

Після діагностики досліджуваних ми отримали 3 показника для кожного студента: статус ідентичності за Л.Б. Шнейдер, бал по сформованості та бал по зрілості ідентичності (за Г.О. Озеріною). Далі ми порівняли ці результати різними способами в ході двох кроків. Їх необхідність обумовлена тим, що Г.О. Озеріна дає нам дві шкали ПІ, але подальша класифікація за *статусами ідентичності* можлива різними способами. Тож на першому кроці ми отримали статус ПІ за Г.О. Озеріною для кожного студента трьома способами: за схемою автора опитувальника та двома варіантами кластерного аналізу. На другому кроці ці три варіанта утворення статусів були перевірені також у декількох варіаціях у зв'язку з неможливістю однозначно співвіднести псевдопозитивний статус за Л.Б. Шнейдер зі статусами за Г.О. Озеріною.

Результати дослідження.

Крок 1. Отже, на перетині сформованості і зрілості за схемою автора опитувальника (наведено вище) ми отримали для кожного студента статус ідентичності за Г.О. Озеріною (Варіант 1.1). Також ми провели кластерний аналіз за двома змінними (сформованість та зрілість ПІ): метод К-середніх показав два найбільш оптимальні варіанти, враховуючи прийнятність статистичних показників та теоретичне підґрунтя, – чотири- та п'ятикластерне рішення (див. рис. 1, 2).

Так ми змогли отримати на їх перетині кластеризовані статуси ідентичності за методикою Г.О. Озеріної. Прийнятні статистичні показники було виявлено у двох кластерних рішеннях: класична 4-статусна модель (Варіант 2.1; відсоток поясненої дисперсії 87,85%; статуси збігаються з підрахованими вручну у 77%) та 5-статусна модель, яка ділить дифузний статус на два – дифузну та безтурботну дифузю (Варіант 3.1; відсоток поясненої дисперсії 89,02%; статуси збігаються з підрахованими вручну у 75%).

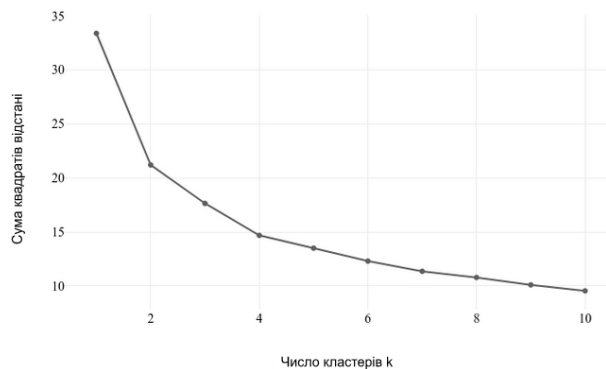

Рисунок 1. Вибір оптимального числа кластерів за ліктьовим методом

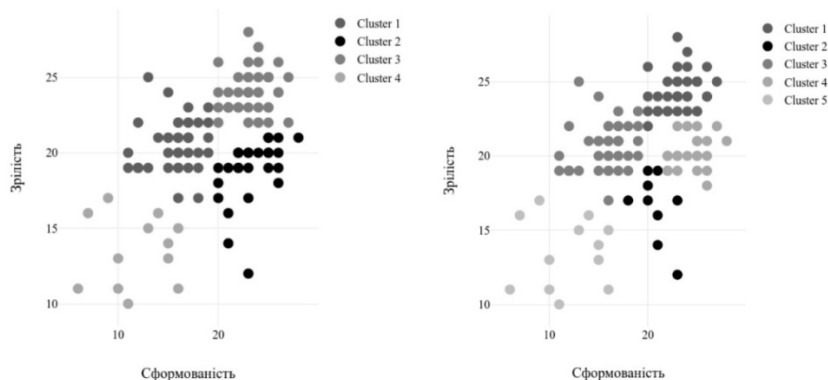

Рисунок 2. Діаграма розподілу даних за кластерами (4-кластерний варіант – зліва, 5-кластерний варіант – справа)

У Таблицю 1 ми занесли, який відсоток студентів з тим чи іншим статусом ідентичності за Г.О. Озеріною отримали той чи інший статус за А.Б. Шнейдер в трьох варіантах визначення статусів

Пі Г.О. Озеріною – за рекомендаціями авторки, за 4-кластерним та 5-кластерним рішеннями. Для кожного з варіантів ми підраховали критерій узгодженості Пірсона, який також внесли в Таблицю 1.

Таблиця 1. Розподіл статусів Пі за двома методиками (у % від загальної кількості досліджуваних (117 осіб)).

Варіант 1.1		Статус за А.Б. Шнейдер ↓					Всього за Г.Озеріною
Статус за Г.О. Озеріною ↓	Дифузний	Досягнутий	Мораторій	Передчасний	Псевдо-ідентичність		
Дифузний	10,3	0,9	0,9	5,1	3,4	20,5	
Досягнутий	12,8	4,3	12,8	5,1	12,8	47,9	
Мораторій	6,0	4,3	2,6	3,4	3,4	19,7	
Передчасний	3,4	2,6	3,4	1,7	0,9	12,0	
Всього за А.Шнейдер	32,5	12,0	19,7	15,4	20,5	100,0	
Критерій узгодженості: $df=12$, $\chi^2=17,797$, $p>0,05$							
Варіант 2.1		Статус за А.Б. Шнейдер ↓					Всього за Г. Озеріною
Статус за Г.О. Озеріною ↓	Дифузний	Досягнутий	Мораторій	Передчасний	Псевдо-ідентичність		
Дифузний	4,3	0,9	0,0	2,6	2,6	10,3	
Досягнутий	8,5	2,6	10,3	4,3	9,4	35,0	
Мораторій	12,8	4,3	4,3	6,8	4,3	32,5	
Передчасний	6,8	4,3	5,1	1,7	4,3	22,2	
Всього за А.Шнейдер	32,5	12,0	19,7	15,4	20,5	100,0	
Критерій узгодженості: $df=12$, $\chi^2=13,779$, $p>0,05$							
Варіант 3.1		Статус за А.Б. Шнейдер ↓					Всього за Г. Озеріною
Статус за Г.О. Озеріною ↓	Дифузний	Досягнутий	Мораторій	Передчасний	Псевдо-ідентичність		
Безтурботна дифузія	4,3	0,9	0,0	2,6	0,9	8,5	
Дифузна дифузія	3,4	0,9	0,9	2,6	1,7	9,4	
Досягнутий	6,8	1,7	8,5	2,6	9,4	29,1	
Мораторій	9,4	3,4	4,3	6,8	4,3	28,2	
Передчасний	8,5	5,1	6,0	0,9	4,3	24,8	
Всього за А. Шнейдер	32,5	12,0	19,7	15,4	20,5	100,0	
Критерій узгодженості: $df=16$, $\chi^2=20,643$, $p>0,05$							

Жирним виділено найбільший відсоток збігу (по колонках), курсивом – загальний % досліджуваних з певним статусом ідентичності, сірі клітинки – логічно вірний збіг статусів.

Отже, користуючись мануальним розподілом статусів за Г.О. Озеріною, ми отримуємо такі результати (табл. 1, варіант 1.1): студенти, у яких ми визначили дифузний статус за Л.Б. Шнейдер, частіше за все за Г.О. Озеріною діагностувалися як такі, що мають досягнутий статус (у 12,8% випадків), студенти з досягнутим статусом за Л.Б. Шнейдер частіше за інші статуси мали досягнутий та дифузний (по 4,3%) за Г.О. Озеріною; ті, які визначалися за Л.Б. Шнейдер у статусі мораторій та псевдоідентичність, за Г.О. Озеріною частіше за все мали також досягнутий статус (по 12,8% випадків відповідно), а ті, хто за Л.Б. Шнейдер мали передчасний статус, за Г.О. Озеріною частіше за все мали дифузний та досягнутий порівну (кожен у 5,1% випадків).

При наявності зв'язку між методиками ми очікували, що найбільша частка в кожній колонці буде збігатися з однойменним статусом у строках (тобто, по колонці "Дифузний" найбільша частка студентів буде на перетині зі рядком "Дифузний"; в ідеалі – у 32,5%, тобто всі студенти з дифузним статусом за Л.Б. Шнейдер визначаються як ті, що мають дифузний статус і за Г.О. Озеріною). Загалом, з таблиці видно, що статуси розподілялися частіше за все не в очікуваному нами порядку: тільки у випадках досягнутої та псевдоідентичності за Л.Б. Шнейдер найбільша частка студентів була діагностована як досягнута ідентичність за Г.О. Озеріною).

Критерій узгодженості Пірсона підтвердив наші спостереження з таблиці: розподіл є випадковим, тобто для першого варіанту підрахунку статусів ПІ за Г.О. Озеріною зв'язку між методиками ми не виявили ($df=12$, $\chi^2=17,797$, $p>0,05$).

Скрупульозно описавши першу частину таблиці, надалі ми не будемо робити це так ретельно, а надаймо читачеві трохи самостійності в цьому питанні. Натомість відмітимо основні моменти, які можна з них (таблиць) побачити.

Отже, звернемо увагу на другу частину, 4-кластерний варіант підрахунку статусів (табл.1, варіант 2.1). Тут з очікуваних закономірностей підтвердилося (і то – частково) лише збіг по досягнутій ідентичності. За критерієм узгодженості також взаємозв'язку не виявлено (критерій узгодженості: $df=12$, $\chi^2=13,779$, $p>0,05$). Те ж саме ми знаходимо і за 5-кластерним варіантом підрахунку статусів (табл.1, варіант 3.1): очікувано збігається лише псевдоідентичність з досягнутим статусом, критерій узгодженості показує випадковість даного розподілу ($df=16$, $\chi^2=20,643$, $p>0,05$).

З таблиці та її обговорення, можливо, виникає питання, чому належним нами визначено збіг

псевдоідентичності одразу з двома статусами – досягнутою і передчасною?

Псевдоідентичність за своїм описом поділяє риси вищезгаданих статусів тим, що ще Дж. Марсія називав "прийняттям зобов'язань", але якщо в статусі досягнутої ідентичності це прийняття зобов'язань відбулося вдумливо, відрефлексовано, в передчасній – не задумуючись та не проходячи кризу, то псевдоідентичність не дає нам змоги зрозуміти, як саме утворився цей статус (проте, за нашою думкою, псевдоідентичність схожа, скоріше, на професійне вигорання, ніж на один зі способів утворення ПІ, та попередником псевдоідентичності може бути будь-який статус). Звернемо увагу, що хоча за описом псевдоідентичність більше схожа на передчасну (відсутність рефлексивності), то за нашими даними люди з псевдоідентичністю частіше потрапляють до групи досягнутої ідентичності за Г.О. Озеріною.

Отже, незалежно від способу утворення статусів ПІ за Г.О. Озеріною, зв'язок двох методик не підтвердився. Проте, можливо присутність псевдоідентичності у зіставленні статусів "замилує" статистику?

Крок 2. Ми вирішили перевірити цю гіпотезу шляхом видалення псевдоідентичності з розгляду трьома способами: просто видалили цей стовпчик (див. табл. 2; таким чином, ми просто зменшуємо вибірку), об'єднати в один стовпчик людей з псевдо- та досягнутою ідентичністю (див. табл. 3), а також об'єднати людей з псевдо- та передчасною ідентичністю (див. табл. 4).

Звернемося до Таблиці 2. Варіант 2.1 – це опитувальниковий підрахунок статусів за Г.О. Озеріною без урахунку досліджуваних з псевдоідентичністю, Варіант 2.2 – статуси за Г.О. Озеріною за 4-кластерним рішенням без студентів з псевдоідентичністю, а Варіант 2.3 – 5-кластерний спосіб утворення статусів за Г.О. Озеріною без студентів з псевдоідентичністю. Як можна побачити, критерій узгодженості жодного з варіантів не набуває значущого рівня, тобто, розподіл випадковий і зв'язку між методиками виявлено не було: $df=9$, $\chi^2=14,159$, $p>0,05$ для Варіанту 2.1, $df=9$, $\chi^2=11,653$, $p>0,05$, для Варіанту 2.2 та $df=12$, $\chi^2=16,400$, $p>0,05$ для Варіанту 2.3. Відсоткове співвідношення деяким чином змінилося (цифри збільшилися), але загалом результати показують те ж саме, що і в Таблиці 1, оскільки наш розподіл не змінився, а лише скоротився на одну категорію (псевдоідентичність). Тому не будемо зупинятися на цьому варіанті, а перейдемо до Таблиці 3.

Таблиця 2. Розподіл статусів ПІ за двома методиками з виключенням досліджуваних з псевдоідентичністю (у % від загальної кількості досліджуваних (93 особи))

Варіант 2.1 Статус за Л.Б. Шнейдер ↓					
Статус за Г.О. Озеріною↓	Дифузний	Досягнутий	Мораторій	Передчасний	Всього за Г. Озеріною
Дифузний	12,9	1,1	1,1	6,5	21,5
Досягнутий	16,1	5,4	16,1	6,5	44,1
Мораторій	7,5	5,4	3,2	4,3	20,4
Передчасний	4,3	3,2	4,3	2,2	14,0
Всього за Л. Шнейдер	40,9	15,1	24,7	19,4	100,0
Критерій узгодженості: $df=9$, $\chi^2=14,159$, $p>0,05$					
Варіант 2.2 Статус за Л.Б. Шнейдер ↓					
Статус за Г.О. Озеріною↓	Дифузний	Досягнутий	Мораторій	Передчасний	Всього за Г. Озеріною
Дифузний	5,4	1,1	0,0	3,2	9,7
Досягнутий	10,8	3,2	12,9	5,4	32,3
Мораторій	16,1	5,4	5,4	8,6	35,5
Передчасний	8,6	5,4	6,5	2,2	22,6
Всього за Л. Шнейдер	40,9	15,1	24,7	19,4	100,0
Критерій узгодженості: $df=9$, $\chi^2=11,653$, $p>0,05$					
Варіант 2.3 Статус за Л.Б. Шнейдер ↓					
Статус за Г.О. Озеріною↓	Дифузний	Досягнутий	Мораторій	Передчасний	Всього за Г. Озеріною
Безтурботна дифузія	5,4	1,1	0,0	3,2	9,7
Дифузна дифузія	4,3	1,1	1,1	3,2	9,7
Досягнутий	8,6	2,2	10,8	3,2	24,7
Мораторій	11,8	4,3	5,4	8,6	30,1
Передчасний	10,8	6,5	7,5	1,1	25,8
Всього за Л. Шнейдер	40,9	15,1	24,7	19,4	100,0
Критерій узгодженості: $df=12$, $\chi^2=16,400$, $p>0,05$					

Жирним виділено найбільший відсоток збігу (по колонках), курсивом – загальний % досліджуваних з певним статусом ідентичності, сірі клітинки – логічно вірний збіг статусів.

У табл.3 Варіант 3.1 – це опитувальниковий підрахунок статусів за Г.О. Озеріною з об'єднаними в одну підгрупу студентами з псевдо- та досягнутою ідентичностями, Варіант 3.2 – статуси за Г.О. Озеріною за 4-кластерним рішенням з

об'єднаними в одну підгрупу студентами з псевдо- та досягнутою ідентичностями, а Варіант 3.3 – 5-кластерний спосіб утворення статусів за Г.О. Озеріною з об'єднаними в одну підгрупу студентами з псевдо- та досягнутою ідентичностями.

Таблиця 3. Розподіл статусів ПІ за двома методиками з об'єднанням досліджуваних з псевдо- та досягнутою ідентичністю (у % від загальної кількості досліджуваних (117 осіб)).

Варіант 3.1 Статус за Л.Б. Шнейдер ↓					
Статус за Г.О. Озеріною↓	Дифузний	Досягнутий	Мораторій	Передчасний	Всього за Г.Озеріною
Дифузний	10,3	4,3	0,9	5,1	20,5
Досягнутий	12,8	17,1	12,8	5,1	47,9
Мораторій	6,0	7,7	2,6	3,4	19,7
Передчасний	3,4	3,4	3,4	1,7	12,0
Всього за Л.Шнейдер	32,5	32,5	19,7	15,4	100,0
Критерій узгодженості: $df=9$, $\chi^2=12,247$, $p>0,05$					
Варіант 3.2 Статус за Л.Б. Шнейдер ↓					
Статус за Г.О. Озеріною↓	Дифузний	Досягнутий	Мораторій	Передчасний	Всього за Г.Озеріною
Дифузний	4,3	3,4	0,0	2,6	10,3
Досягнутий	8,5	12,0	10,3	4,3	35,0
Мораторій	12,8	8,5	4,3	6,8	32,5
Передчасний	6,8	8,5	5,1	1,7	22,2
Всього за Л.Шнейдер	32,5	32,5	19,7	15,4	100,0
Критерій узгодженості: $df=9$, $\chi^2=10,545$, $p>0,05$					
Варіант 3.3 Статус за Л.Б. Шнейдер ↓					
Статус за Г.О. Озеріною↓	Дифузний	Досягнутий	Мораторій	Передчасний	Всього за Г.Озеріною
Безтурботна дифузія	4,3	1,7	0,0	2,6	8,5
Дифузна дифузія	3,4	2,6	0,9	2,6	9,4
Досягнутий	6,8	11,1	8,5	2,6	29,1
Мораторій	9,4	7,7	4,3	6,8	28,2
Передчасний	8,5	9,4	6,0	0,9	24,8
Всього за Л.Шнейдер	32,5	32,5	19,7	15,4	100,0
Критерій узгодженості: $df=12$, $\chi^2=15,929$, $p>0,05$					

Жирним виділено найбільший відсоток збігу (по колонках), курсивом – загальний % досліджуваних з певним статусом ідентичності, сірі клітинки – логічно вірний збіг статусів.

Оскільки ми трохи змінили розподіл даних, то і відносна частка у досягнутому статусі (колонка) змістилася: тепер досягнутий статус за Л.Б. Шнейдер найчастіше збігається з досягнутим статусом за Г.О. Озеріною. З іншими ж статусами знову повна відсутність збігів.

Незважаючи на наші спроби, даний підрахунок також не дав очікуваних результатів: критерій узгодженості для трьох варіантів підрахунку при об'єднанні псевдо- та досягнутої ідентичності статистично незначущі: $df=9$, $\chi^2=12,247$, $p>0,05$, $df=9$, $\chi^2=10,545$, $p>0,05$ та $df=12$, $\chi^2=15,929$, $p>0,05$ для трьох варіантів відповідно (табл. 3).

Тенденція вже є зрозумілою, але для повноти цього огляду ми звернулися до останньої маніпуляції з даними (табл. 4). Варіант 4.1 – це опитувальниковий підрахунок статусів за Г.О. Озеріною з об'єднаними в одну підгрупу студентами з псевдо- та передчасною

ідентичностями, Варіант 4.2 – статуси за Г.О. Озеріною за 4-кластерним рішенням з об'єднаними в одну підгрупу студентами з псевдо- та передчасною ідентичностями, а Варіант 4.3 – 5-кластерний спосіб утворення статусів за Г.О. Озеріною з об'єднаними в одну підгрупу студентами з псевдо- та передчасною ідентичностями.

Попри те, що тепер до групи передчасної ідентичності за Л.Б. Шнейдер входить більш, ніж третина вибірки (35,9%), належні збіги передчасних ідентичностей за двома методиками вкрай малі (так само як і належні збіги між іншими статусами). Також результати статистичної перевірки за критерієм узгодженості знову показують відсутність статистично значущого взаємозв'язку між результатами двох методик ($df=9$, $\chi^2=14,000$, $p>0,05$; $df=9$, $\chi^2=10,445$, $p>0,05$; $df=12$, $\chi^2=12,328$, $p>0,05$ для трьох варіантів відповідно).

Таблиця 4. Розподіл статусів ПІ за двома методиками з об'єднанням досліджуваних з псевдо- та передчасною ідентичністю (у % від загальної кількості досліджуваних (117 осіб)).

Варіант 4.1					
Статус за Л.Б. Шнейдер ↓					
Статус за Г.О. Озеріною ↓	Дифузний	Досягнутий	Мораторій	Передчасний	Всього за Г.Озеріною
Дифузний	10,3	0,9	0,9	8,5	20,5
Досягнутий	12,8	4,3	12,8	17,9	47,9
Мораторій	6,0	4,3	2,6	6,8	19,7
Передчасний	3,4	2,6	3,4	2,6	12,0
Всього за Л.Шнейдер	32,5	12,0	19,7	35,9	100,0
Критерій узгодженості: $df=9$, $\chi^2=14,000$, $p>0,05$					
Варіант 4.2					
Статус за Л.Б. Шнейдер ↓					
Статус за Г.О. Озеріною ↓	Дифузний	Досягнутий	Мораторій	Передчасний	Всього за Г.Озеріною
Дифузний	4,3	0,9	0,0	5,1	10,3
Досягнутий	8,5	2,6	10,3	13,7	35,0
Мораторій	12,8	4,3	4,3	11,1	32,5
Передчасний	6,8	4,3	5,1	6,0	22,2
Всього за Л.Шнейдер	32,5	12,0	19,7	35,9	100,0
Критерій узгодженості: $df=9$, $\chi^2=10,445$, $p>0,05$					
Варіант 4.3					
Статус за Л.Б. Шнейдер ↓					
Статус за Г.О. Озеріною ↓	Дифузний	Досягнутий	Мораторій	Передчасний	Всього за Г.Озеріною
Безтурботна дифузія	4,3	0,9	0,0	3,4	8,5
Дифузна дифузія	3,4	0,9	0,9	4,3	9,4
Досягнутий	6,8	1,7	8,5	12,0	29,1
Мораторій	9,4	3,4	4,3	11,1	28,2
Передчасний	8,5	5,1	6,0	5,1	24,8
Всього за Л.Шнейдер	32,5	12,0	19,7	35,9	100,0
Критерій узгодженості: $df=12$, $\chi^2=12,328$, $p>0,05$					

Жирним виділено найбільший відсоток збігу (по колонках), курсивом – загальний % досліджуваних з певним статусом ідентичності, сірі клітинки – логічно вірний збіг статусів.

Обговорення результатів. Предметом нашого дослідження було зіставлення результатів двох опитувальників, спрямованих на виявлення статусів професійної ідентичності – Методика дослідження професійної ідентичності (Л.Б. Шнейдер) та Опитувальник діагностики професійної ідентичності студентів (Г.О. Озеріна). В ході аналізу ми виконали декілька кроків, ретельно зіставляючи всі можливі варіанти встановлення статусів ПІ. В минулому розділі ми аналізували дані, а тепер узагальнимо результати для більшої зручності.

Отже, аналіз показав відсутність статистично значущої взаємозалежності між двома методиками, а описова статистика не показала чітких закономірностей в жодному з варіантів встановлення статусів ПІ. Так, при дифузному статусі за Л.Б. Шнейдер досліджувані частіше за все мали досягнутий статус чи мораторій за Г.О. Озеріною; при досягнутому за Л.Б. Шнейдер – досягнутий, мораторій та передчасний за Г.О. Озеріною, при передчасному за Л.Б. Шнейдер – дифузний, досягнутий та мораторій за Г.О. Озеріною.

Цікаво, що при мораторії та псевдоідентичності за Л.Б. Шнейдер досліджені частіше за все (але недостатньо часто для статистичної значущості) мали досягнуту ідентичність за Г.О. Озеріною.

Таким чином, або методика Л.Б. Шнейдер встановлює статус III стихійно, або методика Г.О. Озеріної має тенденцію виявляти досягнутий статус необґрунтовано часто (або обидві методики помиляються).

Наші результати показують ненадійність однієї або обох методик: оскільки валідність опитувальника Г.О. Озеріної встановлювалася за методикою Л.Б. Шнейдер, то відсутність будь-яких закономірностей (окрім сталої неможливості методики Г.О. Озеріної розрізнити досягнутий статус від передчасного та псевдоідентичного) є дивною та підозрілою та стимулює до нових досліджень.

Висновки. Підводячи підсумки, наголосимо, що результати зіставлення Методики дослідження професійної ідентичності (Л.Б. Шнейдер) та Опитувальника діагностики професійної ідентичності студентів (Г.О. Озеріна) показали відсутність статистично значущого взаємозв'язку між ними, а також відсутність систематичних закономірностей.

Попри все, Опитувальник діагностики професійної ідентичності студентів (Г.О. Озеріна) ми вважаємо більш надійним, оскільки процедура його створення є прозорішою. Однак, зважаючи на те, що його валідизація проходила на основі Методики дослідження професійної ідентичності (Л.Б. Шнейдер), перевірка валідності та надійності даного інструменту ще попереду. Крім того, його методологія є дещо застарілою, порівнюючи з більш передовими розробками американських та

європейських колег, а тому для україномовної адаптації ми вважаємо більш доцільним брати за основу саме їх опитувальники.

Тож перспективами подальших досліджень ми бачимо роботу над перекладом та адаптацією україномовного опитувальника професійної ідентичності.

Список використаних джерел

- Грецов, А.Г., & Азбель, А.А. Методика изучения статусов профессиональной идентичности. *Узнай себя. Психологические тесты*, 2006. 143-155.
- Озерина, А.А. Разработка опросника диагностики профессиональной идентичности студентов. *Известия Дагестанского государственного педагогического университета. Психолого-педагогические науки*, 2011. (2), 15-22.
- Соціологічна група "Рейтинг". Питання мови: результати останніх досліджень 2012 року. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/язуковому_vopros_rezultaty_poslednih_issledovaniy_2012.html
- Шнейдер, Л. Б. Личностная, гендерная и профессиональная идентичность: теория и методы диагностики. 2007.
- Crocetti, E., Rubini, M., & Meeus, W. Capturing the dynamics of identity formation in various ethnic groups: Development and validation of a three-dimensional model. *Journal of adolescence*, 2008. 31(2), 207-222. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2007.09.002>
- International Test Commission. ITC guidelines on test use. *Recuperado de*. 2013. http://www.intestcom.org/files/guideline_test_use.pdf
- Luyckx, K., Goossens, L., Soenens, B., & Beyers, W. Unpacking commitment and exploration: Preliminary validation of an integrative model of late adolescent identity formation. *Journal of adolescence*, 2006. 29(3), 361-378. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2005.03.008>
- Marcia, J. E. Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1996. 3(5), 551-558. <https://doi.org/10.1037/h0023281>

K. MALOFEIKINA (Kateryna Malofeikina)
graduate student of the Department of General Psychology
V. N. Karazin Kharkiv National University
4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
E-mail: emalofeikina@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9561-7676>

DIAGNOSTICS OF PROFESSIONAL IDENTITY STATUSES IN UKRAINE: COMPARISON OF THE RESULTS OF TWO QUESTIONNAIRES

The article deals with the problem of using questionnaires to study professional identity in Ukraine. Now there is a significant lack of methods for studying professional identity, the obsolescence of their methodology, as well as the lack of Ukrainian-language tools. The purpose of this study was to compare the results of two methods of studying professional identity statuses in the Ukrainian scientific space – the method of studying professional identity of L.B. Schneider and the questionnaire of professional identity statuses of students by A.A. Ozerina. These two methods are among the most commonly used for diagnosing the professional identity of adult subjects, regardless of their professional affiliation. During the investigation, a cluster analysis was performed to take into account all possible variants of the formation of professional identity statuses according to A.O. Ozerina, after which the results of both methods were compared by calculating percentages, as well as applying the Pearson's chi-squared test. The results showed a weak correspondence between the statuses of professional identity according to L.B. Schneider and A.O. Ozerina: of all the options for calculating statuses and ways to avoid the problem of pseudo-positive identity, only the achieved identity coincided between the two methods in 4.3% -17% of cases from the

total number of subjects studied. Especially problematic was the determination of premature identity, the percentage of coincidence between methods for which in none of the calculation options exceeded 2.2% of cases from the total number of subjects studied. In addition, the absence of a statistically significant relationship between the questionnaires considered was determined using Pearson's chi-squared test. Suggestions are made about the inexpediency of using or adapting these questionnaires in Ukrainian.

Keywords: *professional identity, research methods, identity statuses, relationships.*

References

- Crocetti, E., Rubini, M., & Meeus, W. (2008). Capturing the dynamics of identity formation in various ethnic groups: Development and validation of a three-dimensional model. *Journal of adolescence*, 31(2), 207-222. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2007.09.002>
- Grecov, A. G., & Azbel', A. A. (2006). Methods of studying the statuses of professional identity. *Uznaj sebja. Psibologicheskie testy*, 143-155 [In Russian].
- International Test Commission. (2013). ITC guidelines on test use. *Recuperado de*. http://www.intestcom.org/files/guideline_test_use.pdf
- Luyckx, K., Goossens, L., Soenens, B., & Beyers, W. (2006). Unpacking commitment and exploration: Preliminary validation of an integrative model of late adolescent identity formation. *Journal of adolescence*, 29(3), 361-378. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2005.03.008>
- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(5), 551-558. <https://doi.org/10.1037/h0023281>
- Ozerina, A. A. (2011). Development of a questionnaire for the diagnosis of students' professional identity. *Izvestija Dagestanskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. Psibologo-pedagogicheskie nauki*, (2), 15-22 [In Russian].
- Shnejder, L. B. (2007). Personal, gender and professional identity: theory and methods of diagnosis. *Lichnostnaja, gendernaja i professional'naja identichnost': teorija i metody diagnostiki* [In Russian].
- Sotsiologichna hrupa "Reitynh" (2012, 25 of May). Language questions: results of recent research in 2012. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/yazykovoy_vopros_rezultaty_poslednih_issledovaniy_2012.html [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.09.2022 (The article was received by the Editorial office on 09.18.2022)

Стаття рекомендована до друку 30.10.2022 (The article is recommended for publication on 10.30.2022)

ПСИХОЛОГІЯ ЗДОРОВ'Я ТА КЛІНІЧНА ПСИХОЛОГІЯ

DOI 10.26565/2225-7756-2022-73-03

УДК 159.9

Г.В. КУКУРУЗА (Ганна Володимирівна Кукуруза)

*доктор психологічних наук, завідувач відділення психології розвитку**ДУ «Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків НАМН України», пр. Ювілейний 52-А, Харків, 61153**avkukuruzab62@gmail.com**https://orcid.org/0000-0002-1776-4088*

О.О. БЛИЗНЮК (Олена Олексіївна Близнюк)

*молодший науковий співробітник відділення психології розвитку**ДУ «Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків НАМН України», пр. Ювілейний 52-А, Харків, 61153**elena.blyznyuk.kb@gmail.com*

А.М. КРАВЦОВА (Анна Михайлівна Кравцова)

*директор з розвитку БФ «Інститут раннього втручання»**пр. Ювілейний 52-А, Харків, 61153**anna.kravtsova@gmail.com*МОЖЛИВОСТІ РАНЬОГО ВТРУЧАННЯ ДЛЯ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ З ДІТЬМИ
РАНЬОГО ВІКУ У ВОЄННИЙ ЧАС: ПОГЛЯД БАТЬКІВ

Після початку повно масштабного вторгнення Росії в Україну ситуація для сімей з дітьми раннього віку з порушеннями розвитку та ризиком виникнення таких порушень характеризувалась значною втратою стабільності та передбачуваності, які є необхідними умовами для розвитку дитини. Війна зруйнувала основи стабільного життя, щоденних рутин та взаємин в родинах, на яких будується послуга раннього втручання. З початком війни постало питання про можливість послуги раннього втручання вести ефективну діяльність щодо підтримки та супроводу сімей, які виховують дітей раннього віку з порушеннями розвитку або ризиком виникнення таких порушень. Метою дослідження стало визначення особливостей функціонування та можливостей послуги раннього втручання у підтримці та супроводі сімей з дітьми раннього віку в ситуації війни. Для проведення дослідження було розроблено опитувальник. Аналіз отриманих результатів проводився з методом постійного порівняння. Доведено, що послуга раннього втручання дозволяє надавати підтримку батькам, забезпечити їх поінформованість, емоційну стабільність, чутливість, підтримує здатність батьків «бачити» дитину, розуміти її реальні потреби. А саме це створює сприятливі умови для формування дитячо-батьківських відносин, дозволяє підсилювати наявні та шукати нові ресурси сім'ї для переживання травматичних подій, пов'язаних з воєнною ситуацією.

Ключові слова: *раннє втручання, сім'я, діти раннього віку, порушення розвитку, воєнна травма*

Як цитувати : Кукуруза, Г., Близнюк, О., Кравцова, А. (2022). Можливості раннього втручання для підтримки сімей з дітьми раннього віку у воєнний час: погляд батьків. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Психологія», (73), 26-33.* <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-73-03>

In cites: Kukuruz, H., Blyznyuk, O., Kravtsova, A. (2022). Opportunities for Early Intervention to Support Families with Children of early Age in Wartime: Parents' View. *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series "Psychology", (73), 26-33.* <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-73-03>. (in Ukrainian).

Постановка проблеми. В Україні з 24 лютого 2022 року в Україні виникла абсолютно нова ситуація. Повно масштабне військове вторгнення РФ на територію України, військові дії, лиха та міграції мирного населення стали великим викликом для сімей, які виховують дітей раннього віку з порушеннями розвитку та ризиком виникнення таких порушень, та послуг, які вони отримували до цього часу, в тому числі послуги раннього втручання. Середовище, яке оточує дитину і сім'ю, зазнало суттєвих якісних змін, навіть коли сім'я перемістилась в фізично безпечне місце. Значна втрата стабільності та

передбачуваності, які є необхідними умовами для розвитку дитини, стали реальністю для сімей протягом дуже короткого часу. Війна зруйнувала основи стабільного життя, щоденних рутин та взаємин в родинах, на яких будується послуга раннього втручання.

Таким чином, в перші місяці після початку повномасштабної агресії постало питання про можливість послуги раннього втручання вести ефективну діяльність щодо підтримки та супроводу сімей, які виховують дітей раннього віку з порушеннями розвитку або ризиком виникнення таких порушень.

Аналіз досліджень. Раннє втручання як науковий та практичний напрямок формувалося в світі на протязі 50 років та змінювалося, враховуючі досягнення науки в соціальній, психологічній, педагогічній, медичній галузях («Рекомендовані практики в ранньому втручанні: посібник для фахівців», 2021).

Раннє втручання є міждисциплінарною, сімейно-центрованою комплексною практикою, що спрямована на раннє виявлення, мінімізацію впливу порушень розвитку у дітей віком до чотирьох років на їх повсякденне функціонування в щоденних рутиних, покращення їхнього розвитку, супровід і підтримку сімей та поліпшення якості їхнього життя.

Сучасне раннє втручання має науково доказове підґрунтя, яке базується на біоекологічних і транзакційних підходах (Bronfenbrenner & Morris, 1998; Guralnick, 2005; Sameroff, 2010; Sameroff & Fiese, 2000) і сімейно-центрованому, рутинно-орієнтованому підходах (McWilliam, 2010). Dunst, Trivette, & Deal, 1988).

Практики сучасного раннього втручання відображають сукупність внесків теорій розвитку, результатів емпіричних досліджень та професійних підходів, зосереджуючись на тих, що базуються на фактичних даних (Shonkoff, & Phillips, D. A., 2000), являють собою процес ухвалення рішень, що поєднує в собі найбільш достовірні результати досліджень зі знаннями і цінностями фахівців та сімей (Buysse, & Wesley, 2006)

В науковій літературі в галузі раннього втручання розглядаються питання впливу сімейно-центрованих практик на розвиток дитини (Trivette, Dunst, & Hamby, 2010, Dunst, & Kassow, 2008), визначення основних характеристик природного середовища та ролі рутин в забезпеченні розвитку дитини з порушеннями (Hwang, Chao, & Liu, 2013), нормалізації та підвищенні якості щоденного життя родин (Dunst, Bruder, Trivette, & Hamby, 2005, Кукуруза, 2013).

Одним із основних понять, що входять до всіх наукових теорій, на яких базується раннє втручання, є поняття середовища, яке оточує дитину та сім'ю. Виходячи з того впливу, який це середовище має на психо-фізичний розвиток маленької дитини, раннє втручання приділяє особливу увагу створенню, підтримці та розвитку стабільного, фасилітуючого розвитку дитини середовища, яке її оточує. Раннє втручання значно більше, у порівнянні з іншими послугами фокусується на якості середовища, що оточує дитину та сприяє її розвитку, а також буде своєю діяльністю таким чином, щоб стати частиною цього стабільного середовища. (ЮНІСЕФ, 2013).

Стабільність та передбачуваність – це життєво важливі, базові параметри середовища. Відсутність

стабільності і передбачуваності як внутрішніх, які пов'язані зі взаєминами дитини і батьків, так і зовнішніх, які пов'язані з контекстом життєвих обставин родини може негативно впливати на розвиток маленької дитини. Доведено, що війна посилює стрес у батьків (Conway et al., 2013). У разі труднощів в регулюванні власних емоційних станів може зменшитися їх здатність регулювати емоційні стани своїх дітей, що призводить до зменшення чутливості, структурованості, здатності батьків задовольняти емоційні потреби своїх дітей (Kistin et al., 2014; Ruscio, Weathers, King, & King, 2002; van Ee, Lleber & Mooren, 2012).

Під час війни можуть знизуватись очікування батьків щодо їх можливості бути успішними та само ефективними батьками (Jones & Prinz, 2005, Mooren, 2011). В цей час батьки потребують підтримки як для зниження потенційних негативних наслідків воєнної ситуації, так і для підсилення їхньої стійкості, пошуку ресурсів та шляхів її відновлення (Taku et al., 2008).

Мета дослідження. Визначити особливості функціонування та можливості послуги раннього втручання у підтримці та супроводі сімей з дітьми раннього віку в ситуації війни.

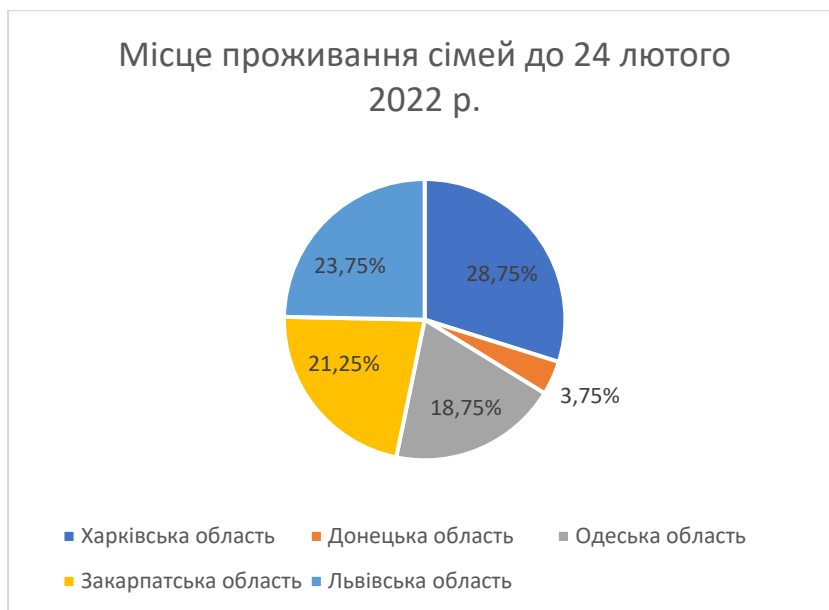
Дизайн дослідження. Дослідження проводилося у травні 2022 року на 3-й місяць повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України. В дослідженні взяли участь 80 родин, які отримували послугу раннього втручання до початку воєнних дій.

Для проведення дослідження було розроблено опитувальник, який складався з 13 питань. Збір даних проводився онлайн з використанням google форми.

Аналіз отриманих результатів проводився з методом постійного порівняння, який використовується для аналізу якісних даних (Glaser & Strauss 1967).

Результати дослідження. В дослідженні взяли участь 80 сімей. З них 23 родини були з Харківської області, 3 родини з Донецької, 15 родин з Одеської, 17 з Закарпатської, 19 родин з Львівської області (діаграма 1).

68.8 % сімей на момент опитування не змінили місце проживання, 31.3% вимушені були переїхати в інші місця в межах або за межі України. З тих родин, що змінили місце перебування 18,8 % виїхали за кордон, з них найбільша кількість до Польщі (5 родин) та до Німеччини (3 родини). 87,5% родин перебували на території України, залишаючись дома, або приміщаючись в межах України. Таким чином, наше дослідження не виявило швидкого відтоку родин з України, незважаючи на жорстокість та великі масштаби вторгнення.

Діаграма 1. Розподіл досліджуваних родин за місцепроживанням

Серед сімей, які взяли участь в дослідженні, 77,5 % отримували послугу раннього втручання (РВ) на

момент початку війни, 22,5 % повернулися до послуги після початку військових дій (діаграма 2).

Діаграма 2. Розподіл досліджуваних родин за отриманням послуги РВ.

Послуга раннього втручання має вікові обмеження. Вона надається сім'ям, які виховують дітей до 4 років з порушеннями розвитку або ризиком їх виникнення. 22,5 % на час початку війни знов звернулись до фахівців раннього втручання, хоча на цей час вже не отримували послугу. Втративши можливість отримувати інші сервіси, родини повернулись туди де мали досвід підтримки, де були сформовані значущі відносини з фахівцями, а саме в послугу раннього втручання.

Обставини вторгнення Росії були дуже несподіваними та масованими. Більшість послуг для сімей з дітьми, які мають порушення розвитку, в перші місяці війни або зовсім перестали надаватися, або скоротились у відповідності до наявних умов. В той час, як послуга раннього втручання продовжувала працювати в звичному для сімей форматі та надавати їм підтримку навіть в

зонах, де активно відбувались активних бойові дії. Безперервність та доступність послуги раннього втручання були забезпечені онлайн форматом її надання. Це стало можливо завдяки адаптації послуги раннього втручання до роботи онлайн під час пандемії COVID-19, коли було перевірено та підтверджено ефективність послуги в онлайн форматі.

Аналіз результатів показав, що 72 сім'ї, незалежно від місця перебування під час дослідження, проживали нуклеарною або розширеною родиною, 8 родин проживали з кимось, хто не був членом родини, тобто із сторонніми людьми. 33,8% опитаних отримували послугу раннього втручання через особисті зустрічі з фахівцями, 33,8% - лише онлайн, 32,5% опитуваних мали комбінований формат надання послуги (діаграма 3).

Діаграма 3. Розподіл досліджуваних родин за видами послуги РВ.

При отриманні послуги в онлайн форматі використовувались Viber (91, 9%), Zoom (21%), Telegram (9.7 %), WhatsApp (8.1%), Skype (3.2 %). Серед месенджерів лідерами використання були Viber та Zoom, які є поширеними в Україні для особистого та професійного спілкування. Серед технічних перешкод, які впливали на якість отримання послуги найчастіше згадувався поганий зв'язок під час зустрічей (23,8 %), відсутність грошей на оплату інтернету (13,0 %), відсутність достатньої кількості гаджетів в зв'язку з онлайн роботою або навчанням інших членів сім'ї (6,3 %).

На питання «Чи відчуваєте ви себе в безпеці?» 28,7 % відповіли «так», 67,5% зазначили, що відчувають себе в безпеці частково. Батьки відмічали, що «війна стосується всіх, хто

знаходиться в Україні, тому безпека часткова», «лякають повітряні тривоги». Ті, хто знаходився за кордоном, як джерело тривоги відмічали «нова країна, нові умови, нові закони, мови не знаємо», «в ушах ще вибухи, проліт літака, стрілянина».

Ранжування категорій, які описували структуру підтримки, що надавало ранне втручання в ситуації війни в перші місяці показало, що описи батьків стосувались їх почуття впевненості та компетентності (60,8%), емоційної, інформаційної та загальної підтримки для подолання кризи, пов'язаної з війною (50,6 %, 16,7 % та 14,7 % відповідно), менталізації (14,8 %), само ефективності батьків (13,6 %), досвіду відносин між фахівцями і батьками (25,9 %), матеріальної підтримки (3,7 %), (див.табл.1)

Таблиця 1. Структура підтримки, яку надає послуга раннього втручання (за думкою батьків)

Категорія	Частота %
Почуття впевненості та компетентності у питаннях розвитку та виховання	60,8 %
Емоційна підтримка. Подолання кризи пов'язаної з війною.	50,6%
Інформаційна підтримка сім'ї	16,7 %
Менталізація	14,8%
Загальна підтримка	14,7 %
Самоефективність батьків	13,6%-
Матеріальна підтримка	2,8 %

Опитування походило в ситуації, коли сім'ї дуже несподівано зіткнулись з шокуючими, травматичними подіями. Поширеними наслідками в такій ситуації є почуття безпорадності, втрати контролю над своїм життям, тривога та страх за майбутнє. Відповіді батьків, що ранне втручання допомагає «справлятися з дитиною», «ефективно взаємодіяти з дитиною», «розставити пріоритети стосовно розвитку дитини», «налаштувати відносини з дитиною» свідчать, що послуга раннього втручання допомагала отримувати впевненість, здатність контролювати ситуацію, відчувати себе компетентними в питаннях розвитку та виховання дитини. А відповіді, що батьки

отримали можливість «знаходити рішення в непростих ситуаціях», «розуміння, що наші зусилля потрібні, важливі і вагомі», «бачити свої помилки та вчасно реагувати», «приймати дитину така як вона є і любити ще більше» свідчило про розвиток їх власної само ефективності як батьків. Батьки відзначали зміни в особистому відчутті компетентності та само ефективності, як батьків. В них нібито з'являлось відчуття, що вони можуть вирішити питання щодо виховання та розвитку дитини в цих важких умовах, впевненість, що їх дії можуть привести до бажаного результату. В багатьох дослідженнях самооцінка своєї компетентності, та задоволеність роллю батька

визнається важливим фактором, який впливає на якість батьківських практик та розвиток дитини.

Раннє втручання - це послуга, яку отримує родина з дитиною раннього віку. Дитина часто не здатна звичним та зрозумілим для дорослого способом показати або «розповісти» про тяжкі спогади, або почуття, особливо, якщо дитина має порушення розвитку. Дитина перших років життя свої потреби, тривоги, проблеми показує своєю поведінкою, але ця поведінка не завжди зрозуміла батькам. Непорозуміння може значним чином порушити дитяче-батьківські відносини, та негативно впливати на емоційний стан та розвиток дитини. Відповіді батьків: «стала розуміти свою дитину», «правильно спілкуватися», «розуміти поведінку дитини», «краще зрозуміти розвиток нашої дитини», «розуміти, як поводити себе з дитиною з аутизмом» свідчило про вплив раннього втручання на здатність батьків розуміти своїх дітей інтерпретувати їх поведінку, тобто розвивати здатність батьків до металізації, яка забезпечує емоційну та когнітивну основу розвитку дитини (Fonagy, & Bateman, 2008).

Категорію «емоційна підтримка» наповнювали висловлювання, що раннє втручання допомагало «адаптуватися до умов нового воєнного часу, знайти баланс», «краще розуміти себе», «залишатися спокійною», «психологічна підтримка», «можливість відновити психологічну рівновагу», «мати більше впевненості, що ми впорасмося», «не втрачати зв'язок з реальністю». Батьки відзначали, що послуга раннього втручання підвищує їх здатність врегульовувати свої емоції в цих умовах, та підтримує в подоланні руйнівного впливу війни.

Аналіз відповідей в категорії «інформаційна підтримка» показав, що батьки «отримували професійні та своєчасні відповіді на питання, що виникають у процесі взаємодії та спілкування з дитиною», «інформацію, яка мене цікавить», «отримати підказки в роботі», фахівці «завжди підказують потрібну інформацію».

Дослідження проводилось в травні 2022 року через 3 місяці після масового вторгнення, коли реакція на події залишалась достатньо гострою. Відомо, що шокуючі події можуть порушувати емоційну регуляцію, внаслідок особливостей функціонування головного мозку при травмуючих та стресових подіях. В ситуації, яка становить життєву небезпеку або людина оцінює її як вкрай небезпечну, відбуваються фізіологічні процеси, які можуть призвести до дисбалансу вегетативної нервової системи, порушень емоційної регуляції, виходу людини за межі так званого «вікна толерантності» (Daniel J Siegel, 2012). Для відновлення балансу, повернення у «вікно

толерантності», важлива емоційна і інформаційна підтримка. Згідно відповідей батьків, послуга раннього втручання надавала саме таку підтримку, яка дозволяла батькам бути врівноваженими та залученими до виховання, розвитку та піклування за дитиною, залишаючись у «вікні толерантності».

В перші місяці війни для батьків раннє втручання стало джерелом і матеріальної підтримки («допомога продуктивними наборами, памперсами та засобами гігієни», «фінансова, гуманітарна допомога»).

Обговорення результатів. За результатами дослідження близько 70% батьків відчували небезпеку, переживали травматичний досвід, пов'язаний з бомбардуваннями, перебуванням у бомбосховищах, розлученням з близькими, переселення тощо. Відомо, що об'єм важких вражень та емоцій в такій ситуації надзвичайно великий, його буває важко перенести, тому що він перевищує здатність людини до свідомого переживання. Відновлення функціонування психіки потребує часу та різноманітної підтримки. Травмуючі наслідки події відчувають не лише дорослі. Маленькі діти так само як і дорослі переживають травматичний досвід, їх психіка стикається з подібним тиском. Оскільки для маленької дитини дитяче-батьківські відносини становлять рамку, яка підтримує їх в подоланні наслідків стресових подій, порушення цих відносин через переживання дорослими травматичного досвіду є додатковим джерелом стресу та може негативно вплинути на розвиток дитини.

Змістовний аналіз категорій та структури підтримки, яку надавала послуга раннього втручання сім'ям в ситуації перших місяців війни, показав їх відповідність структурним компонентам мереж соціальної підтримки, які створюють для сімей підтримуюче середовище та можливість оптимального функціонування (J.E. Nursey 1998).

Як показало наше дослідження, послуга раннього втручання дозволяє надавати підтримку батькам, забезпечити їх поінформованість, емоційну стабільність, чутливість, підтримує здатність батьків «бачити» дитину, розуміти її реальні потреби. А саме це створює сприятливі умови для формування дитяче-батьківських відносин, дозволяє підсилювати наявні та шукати нові ресурси сім'ї для переживання травматичних подій, пов'язаних з воєнною ситуацією.

Висновки.

1. Послуга раннього втручання на початку широко масштабної агресії забезпечила безперервність підтримки та її адекватність сімейним потребам, цілям та цінностям, незважаючи на кардинальні та травматичні зміни контексту.

2. Послуга раннього втручання змогла надати батькам, які виховують дітей раннього віку порушеннями розвитку або ризиком виникнення таких порушень, широкий спектр підтримки, включаючи емоційну, інформаційну та матеріальну.

3. Сімейно-центрованість раннього втручання дозволяє зберегти фасилітативні можливості батьків, стабільність та передбачуваність для маленької дитини їх емоційного стану, підтримати та підвищити їх компетентність і самофективність в ситуації недостатньої безпеки, нестабільності та зміни звичного середовища.

4. Послуга раннього втручання показала можливість ефективно підтримки, яка спрямована на відбудову стабільних рутин дитини і сім'ї, що надає можливість стабілізувати розвиткове середовище для дитини, незалежно від зовнішнього контексту та його змін.

Список використаних джерел

- Кукуруза Г.В. Психологічна модель раннього втручання: допомога сім'ям, що виховують дітей раннього віку з порушеннями розвитку: монографія. Х.: Планета-принт, 2013. 244 с.
- Прислухаючись до голосу батьків. Аналіз досвіду отримання послуг для дітей з особливими потребами віком від 0 до 4 років, а також інноваційної послуги Раннього втручання. ЮНІСЕФ, 2013, 84 с.
- Рекомендовані практики в ранньому втручанні: посібник для фахівців. Харків: Факт, 2021. 356 с.
- Allen J. G., Fonagy P., & Bateman A. W. *Mentalizing in clinical practice*. American Psychiatric Publishing, Inc., 2008. 403 p.
- Bronfenbrenner U., Morris P. A. The ecology of developmental processes. In W. Damon & R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology: Theoretical models of human development*. 1998. p. 993–1028.
- Buysse V. B., Wesley P. W., Snyder P., Winton P. J. Evidence-based practice: What does it really mean for the early childhood field? *Young exceptional children*, 2006. 9(4), 2-11.
- Conway A., McDonough S., MacKenzie M., Follett C., Sameroff A. (2013). Stress-related changes in toddlers and their mothers following the attack of September 11. *American Journal of Orthopsychiatry*, 83, 536–544. <https://doi.org/10.1111/ajop.12055>
- Daniel J Siegel *The developing mind: How relationships and the brain interact to shape who we are*. The Guilford Press: New York, NY, 2012; 506 p.
- Dunst C. J., Kassow D. Z. (2008). Caregiver sensitivity, contingent social responsiveness, and secure infant attachment. *Journal of Early and Intensive Behavior Intervention*, 5, 40-56.
- Dunst C. J., Bruder M. B., Trivette C. M., Hamby D. W. (2005). Young children's natural environments: Contrasting approaches to early childhood intervention indicate differential learning opportunities. *Psychological Reports*, 96, 231-234.
- Dunst C. J., Trivette C. M., Deal A. Enabling and empowering families: Principles and guidelines for practice. Cambridge, MA: Brookline Books. 1998.
- Glaser B.G., Strauss A.L. *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. New York: Aldine, 1967
- Guralnick M. J. A developmental systems model for early intervention. *Infants & young children*, 2001. 14(2), 1-18.
- Guralnick M. J. *The developmental systems approach to early intervention*. Baltimore: MD: Paul H. Brookes Publishing Co. 2005.
- Hupcey J.E. Clarifying the social support theory-research linkage. *Journal of Advanced Nursing*. 1998. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/96638>
- Hwang A., Chao M., Liu S. (2013). Randomized controlled research of routine-based early intervention for children with/or at risk of developmental delay. *Development Studies*, 34 (10), 3112-3123. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ridd.2013.06.037>
- Jones T. L., Prinz R. J. (2005). Potential roles of parental self-efficacy in parent and child adjustment: A review. *Clinical Psychology Review*, 25, 341–363. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2004.12.004>
- Kistin C. J., Radesky J., Diaz-Linhart Y., Tompson M. C., O'Connor E., Silverstein M. (2014). A qualitative study of parenting stress, coping, and discipline approaches among low-income traumatized mothers. *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics*. 35, 189–196. <https://doi.org/10.1097/DBP.0000000000000032>
- McWilliam, R. A. *Routines-based early intervention: Supporting young children and their families*. Baltimore, MD: Paul H. Brookes. 2010.
- Mooren T. (2011). Parents and children together: Multifamily therapy for refugees with complex trauma symptoms. *Psychologie & Gesundheit*, 39, 169–174. <https://doi.org/10.1007/s12483-011-0034-4>
- Ruscio A., Weathers F., King L., King D. (2002). Male war-zone veterans' perceived relationships with their children: The importance of emotional numbing. *Journal of Traumatic Stress*, 15, 351–357. <https://doi.org/10.1023/A:1020125006371>
- Sameroff A.J. Fiese B.H. Transactional regulation: The developmental ecology of early intervention. In J. P. Shonkoff & S. J. Meisels (Eds.). *Early intervention: A handbook of theory, practice, and analysis* (2nd ed.). New York: Cambridge University Press. 2000. P. 135-159.
- Sameroff A.J. (2010). A unified theory of development: A dialectic integration of nature and nurture. *Child development*, 81(1), 6-22.
- Shonkoff J.P., Phillips D.A. *From neurons to neighborhoods: The science of early childhood development*. Committee on Integrating the Science of Early Childhood Development, National Research Council and Institute of Medicine. Washington, DC: National Academy Press. 2000.
- Taku K., Cann A., Calhoun L., Tedeschi R. (2008). The factor structure of the posttraumatic growth inventory: A comparison of five models using confirmatory factor

analysis. *Journal of Traumatic Stress*, 21, 158–164.
<https://doi.org/10.1002/jts.20305>

Trivette C. M., Dunst C. J., Hamby D. W. (2010). Influences of family-systems intervention practices on parent-child interactions and child development. *Topics in early childhood special education*, 30(3). P. 3-19

van Ee E., Lleber R., Mooren T. (2012). War trauma lingers on: Associations between maternal posttraumatic stress disorder, parent-child interaction, and child development. *Infant Mental Health Journal*, 33, 495-468.
<https://doi.org/10.1002/imhj.21324>

H. KUKURUZA (Hanna Kukuruzza)

Doctor of Psychological Sciences,

Head of the Department of Developmental Psychology

SI "Institute for Children and Adolescents Health Care at the National Academy of Medical Sciences of Ukraine", 52-A Yuvileyny Ave., Kharkiv, 61153

avkukuruzza62@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1776-4088>

O. BLIZNYUK (Olena Bliznyuk)

Junior Researcher at the Department of Developmental Psychology

SI "Institute for Children and Adolescents Health Care at the National Academy of Medical Sciences of Ukraine",

52-A Yuvileyny Ave., Kharkiv, 61153

elena.bliznyuk.kb@gmail.com

A. KRAVTSOVA (Anna Kravtsova)

Development Director of the CF "Institute of Early Intervention",

52-A Yuvileyny Ave., Kharkiv, 61153

anna.kravtsova@gmail.com

OPPORTUNITIES FOR EARLY INTERVENTION TO SUPPORT FAMILIES WITH CHILDREN OF EARLY AGE IN WARTIME: PARENTS' VIEW

After the beginning of the full-scale Russian invasion of Ukraine, the situation for families with young children with developmental delays or disabilities and children at risk was characterized by a significant loss of stability and predictability, which are necessary conditions for the child's development. The war destroyed the foundations of stable life, daily routines and relationships in families, on which the early childhood intervention is based. With the beginning of the war, the question arose about the ability of the early intervention service to carry out effective activities in support and accompaniment of families raising young children developmental delays or disabilities and children at risk. The purpose of the study was to determine the features of the functioning and possibilities of the early intervention service in support and accompaniment of families with young children in a war situation. A questionnaire was developed for the research. The analysis of the obtained results was carried out using the method of constant comparison. It has been proven that the early intervention service makes it possible to provide support to parents, ensure their awareness, emotional stability, sensitivity, and supports the parents' ability to "see" the child, understand his real needs. And this creates favorable conditions for the formation of child-parent relations, allows strengthening the existing and finding new family resources for experiencing traumatic events related to the war situation.

Key words: *early intervention, family, young children, developmental disorders, war trauma*

References

- Allen, J.G., Fonagy, P., & Bateman, A.W. (2008). *Mentalizing in clinical practice*. American Psychiatric Publishing, Inc.
- Bronfenbrenner, U., & Morris, P.A. (1998). The ecology of developmental processes. In W. Damon & R.M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology: Theoretical models of human development*. 993–1028. John Wiley & Sons Inc.
- Buysse, V.B., Wesley, P.W., Snyder, P., & Winton, P.J. (2006). Evidence-based practice: What does it really mean for the early childhood field? *Young exceptional children*, 9(4), 2-11.
- Conway A., McDonough S., MacKenzie M., Follett C., Sameroff A. (2013). Stress-related changes in toddlers and their mothers following the attack of September 11. *American Journal of Orthopsychiatry*, 83, 536–544.
<https://doi.org/10.1111/ajop.12055>
- Daniel J Siegel. *The developing mind: How relationships and the brain interact to shape who we are*. 2nd edn. The Guilford Press: New York, NY, 2012; 506 p.
- Dunst, C. J., & Kassow, D. Z. (2008). Caregiver sensitivity, contingent social responsiveness, and secure infant attachment. *Journal of Early and Intensive Behavior Intervention*, 5, 40-56.
- Dunst, C. J., Bruder, M. B., Trivette, C. M., Hamby, D. W. (2005). Young children's natural environments: Contrasting approaches to early childhood intervention indicate differential learning opportunities. *Psychological Reports*, 96, 231-234.
- Dunst, C. J., Trivette, C. M., & Deal, A. (1988). *Enabling and empowering families: Principles and guidelines for practice*. Cambridge, MA: Brookline Books.
- Glaser B.G., Strauss A.L. *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. New York: Aldine, 1967
- Guralnick, M. J. (2001). A developmental systems model for early intervention. *Infants & young children*, 14(2), 1-18.
- Guralnick, M. J. (2005). *The developmental systems approach to early intervention*. Baltimore: MD: Paul H. Brookes Publishing Co.

- Hupcey, J.E. Clarifying the social support theory – research linkage *Journal of Advanced Nursing* (1998). <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/96638>
- Hwang, A., Chao, M., & Liu, S. (2013). Randomized controlled research of routine-based early intervention for children with/or at risk of developmental delay. *Development Studies*, 34(10), 3112-3123. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ridd.2013.06.037>
- Jones, T. L., Prinz, R. J. (2005). Potential roles of parental self-efficacy in parent and child adjustment: A review. *Clinical Psychology Review*, 25, 341–363. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2004.12.004>
- Kistin, C. J., Radesky, J., Diaz-Linhart, Y., Tompson, M. C., O'Connor, E., Silverstein, M. (2014). A qualitative study of parenting stress, coping, and discipline approaches among low-income traumatized mothers. *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics*, 35, 189–196. <https://doi.org/10.1097/DBP.000000000000032>
- Kukuruza, G.V. (2013). *A psychological model of early intervention: helping families raising young children with developmental disabilities*: monograph. Kh.: Planeta-print.
- Listening to the voice of parents. (2013). *Analysis of the experience of receiving services for children with special needs from 0 to 4 years of age, as well as the innovative Early Intervention service*. UNICEF.
- McWilliam, R. A. (2010). *Routines-based early intervention: Supporting young children and their families*. Baltimore, MD: Paul H. Brookes.
- Mooren, T. (2011). Parents and children together: Multifamily therapy for refugees with complex trauma symptoms. *Psychologie & Gesundheit*, 39, 169–174. <https://doi.org/10.1007/s12483-011-0034-4>
- Recommended Practices in Early Intervention: A Guide for Professionals*. (2021). Kharkiv: Fakt.
- Ruscio, A., Weathers, F., King, L., King, D. (2002). Male war-zone veterans' perceived relationships with their children: The importance of emotional numbing. *Journal of Traumatic Stress*, 15, 351–357. <https://doi.org/10.1023/A:1020125006371>
- Sameroff, A. J. & Fiese, B. H. (2000). Transactional regulation: The developmental ecology of early intervention. In J. P. Shonkoff & S. J. Meisels (Eds.). *Early intervention: A handbook of theory, practice, and analysis* (2nd ed.) (pp. 135-159). New York: Cambridge University Press.
- Sameroff, A. J. (2010). A unified theory of development: A dialectic integration of nature and nurture. *Child development*, 81(1), 6-22.
- Shonkoff, J. P. & Phillips, D. A. (2000). *From neurons to neighborhoods: The science of early childhood development*. Committee on Integrating the Science of Early Childhood Development, National Research Council and Institute of Medicine. Washington, DC: National Academy Press.
- Taku, K., Cann, A., Calhoun, L., Tedeschi, R. (2008). The factor structure of the posttraumatic growth inventory: A comparison of five models using confirmatory factor analysis. *Journal of Traumatic Stress*, 21, 158–164. <https://doi.org/10.1002/jts.20305>
- Trivette, C. M., Dunst, C. J., & Hamby, D. W. (2010). Influences of family-systems intervention practices on parent-child interactions and child development. *Topics in early childhood special education*, 30(3), pp. 3-19
- van Ee E., Lleber R., Mooren T. (2012). War trauma lingers on: Associations between maternal posttraumatic stress disorder, parent-child interaction, and child development. *Infant Mental Health Journal*, 33, 495–468. <https://doi.org/10.1002/imhj.21324>

Стаття надійшла до редакції 23.10.2022 (The article was received by the Editorial office on 10.23.2022)

Стаття рекомендована до друку 24.11.2022 (The article is recommended for publication on 11.24.2022)

DOI 10.26565/2225-7756-2022-73-04
 УДК 159.9 –047.22:616 –051:373.2

В.М. ВРОНСЬКА (Вікторія Миколаївна Вронська)
 ст. викладач кафедри педагогіки, психології
 та корекційної освіти
 Рівненського обласного інституту
 післядипломної педагогічної освіти
 вул. В. Чорновола, 74, м. Рівне, Україна
 e-mail v.vronska@roippo.org.ua

ДО ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МЕДИЧНИХ СЕСТЕР ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

На сьогоднішній день, особливо гострою є проблема збереження і зміцнення здоров'я дітей. Вирішенням якої, в тому числі, займаються і медичні сестри дошкільних навчальних закладів. У статті висвітлено специфіку роботи медичних сестер дошкільних навчальних закладів та шляхи удосконалення психологічної компетентності з метою підвищення ефективності лікувально-оздоровчої діяльності з вихованцями дошкільного навчального закладу (ДНЗ). Дослідження мало на меті вивчення психологічної специфіки діяльності медичних сестер в закладах дошкільної освіти та формування психологічної компетентності медичних сестер дошкільних навчальних закладів. Здійснено аналіз професійної діяльності медичної сестри дошкільного навчального закладу та особливості вимог до її роботи. З'ясовано, що, з огляду на специфіку роботи в ДНЗ, у медичної сестри зовсім інші повноваження, обов'язки ніж в медичних сестер лікувальних установ. З'ясовано необхідність формування психологічної компетентності у медичних сестер дошкільних навчальних закладів. Розроблена програма післядипломної підготовки медичних сестер ДНЗ, яка є валідною та ефективною для оцінювання ефективності навчання. За наслідками її використання з'ясовано, що в медичних сестер дошкільних навчальних закладів підвищився інтерес до фахового зростання.

Ключові слова: медичні сестри, вихованці дитячого навчального закладу, здоров'я, психологічна компетентність, психолого-педагогічна підготовка, удосконалення.

Як цитувати: Вронська, В.М. (2022). До питання удосконалення психологічної компетентності медичних сестер дошкільних навчальних закладів. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Психологія»*, (73), 34-41. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-73-04>

In cites: Vronska, V. (2022). To the Issue of Improving the Psychological Competence of Nurses in Preschool Educational Institutions. *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series "Psychology"*, (73), 34-41. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-73-04> (in Ukrainian).

Постановка проблеми. На даний час спостерігаємо, що інтенсифікація освітнього процесу, несприятливі соціально-економічні умови життя і складна екологічна ситуація в державі призвели до того, що прослідковується стійка тенденція до погіршення самопочуття дітей. Серед актуальних проблем, які характерні для сучасного стану розвитку суспільства чи не найгострішою є стан збереження і зміцнення здоров'я дітей.

Недостатній рівень психологічних знань є причиною багатьох помилок і упущень медпрацівників, які працюють з дітьми. На цю проблему звертає увагу О.В. Уваркіна, пропонуючи збільшити кількість годин на психолого-педагогічну підготовку майбутніх медиків. Працюючи у системі післядипломної освіти, спостерігаємо прогалини у психологічних знаннях медичних сестер дошкільних навчальних закладів (далі –ДНЗ). З огляду на вищезазначене, проблема формування психологічної компетентності стає надзвичайно актуальною. Адже необхідним є формування основних компонентів психологічної

готовності медичних сестер до роботи з дітьми дошкільного віку. На жаль, під час навчання у медичних училищах (коледжах) на ці питання не звертається достатньої уваги.

Аналіз останніх досліджень. Роль психологічного аспекту діяльності медичного працівника висвітлювали: М.Л. Аряєв, І.С. Вітенко, В.Т. Волков, В.М. Запорожан, В. Пельдингер, Є.Д. Соколова. Так І.С. Вітенко (2007), вказує на важливість оволодіння навичками аналізу психічних процесів та властивостей особистості, знаннями її психологічних особливостей, що буде сприяти покращенню взаємовідносин в системі: лікар-хворий, лікар-діагност.

Характеристику особливостей професійної діяльності медичних працівників та соціально-психологічні фактори її ефективності досліджували: І.М. Гурвіч, М.І. Жукова, Л.М. Коробка, Пилипів Д.Б., Попіль М.І., О.М. Юдіна. Зокрема, Попіль М.І. (2008) акцентувала увагу на ролі особистісних якостей як чиннику підвищення ефективності професійної

діяльності медсестр, а також проаналізувала психологічні особливості становлення професійної ідентифікації студентів-медиків з майбутньою медсестринською діяльністю.

Завдання етики та деонтології професійної діяльності медпрацівників були у полі зору: І.М. Гурвіча, Б.Д. Карвасарського, С.С. Лібиха, В.В. Макарова, В.Ф. Матвеева, В.В. Оранського, К.К. Платонова, В.О. Ташликова, Й. Харді, О.С. Чабан, І.С. Вітенко (2003) акцентують увагу на необхідності дотримання етичних і деонтологічних принципів взаємовідносин в системі: лікар-хворий, лікар-діагност.

О.В. Лазорко (2017) досліджувала проблему безпеки професійно здорової особистості фахівця. Суперечності прояву і переживання професійної безпеки мають місце в період активної професійної реалізації, коли фахівець усвідомлює труднощі професійної діяльності, самостійно їх вирішує.

Питання підготовки майбутніх працівників ДНЗ до роботи в умовах COVID-19 аналізували І. Карапузова та В. Коваль (2022). Актуальні події в суспільстві (карантин 2020 року і війна 2022 року) стали значущим викликом для України та вищої освіти. Вчені звертають увагу на дистанційну форму організації роботи з майбутніми педагогами ДНЗ, вказують на необхідність здійснення психолого-педагогічного супроводу, спрямованому не тільки на самореалізацію особистості студента, а й на ціннісне ставлення викладача до особистості кожного здобувача освіти, що в подальшій роботі майбутніх вихователів дитсадка буде перенесено на спілкування з дітьми, адже, на даний час в більшості дитсадків проводять роботу дистанційно.

Волошин О.Р. (2022) висвітлює питання фізичного виховання дітей дошкільного віку як фактор покращення їх здоров'я. Автор спирається на дослідження А. Богущ, Е. Вільчківського, А. Калуської, які акцентують увагу на своєчасному становленні та повноцінному розвитку життєво компетентної та здорової і творчої особистості вихованця, починаючи з раннього дитинства. За результатами дослідження автор систематизував «Завдання фізичного виховання дітей дошкільного віку», виокремивши оздоровчі, освітні та виховні завдання, які пов'язані між собою та сприяють ефективності здоров'язбереження і фізичного виховання в ДНЗ.

Працівники дошкільних навчальних закладів, крім усього іншого, своє завдання вбачають і в покращенні здоров'я дітей. Державними національними програмами визначено, пріоритетні напрями реформування освіти і зазначено, що важливим є забезпечення в кожному навчально-виховному закладі гуманістичного підходу до дитини, відповідних

умов для розвитку фізично та психічно здорової особистості. На етапі дошкільного дитинства закладаються основи здорового життя. Саме в дошкільних навчальних закладах приділяють увагу збереженню та зміцненню здоров'я вихованців, формування у них потреби у здоровому способі життя та фізичному вдосконаленні, що є одним із пріоритетів у діяльності медичних сестер ДНЗ. Відсутність любові до дітей є найважливішим протипоказанням до роботи медичної сестри у дошкільному навчальному закладі. Варто враховувати, що від розвиненості психологічних знань і вмінь медичних сестер залежатиме якість їх професійної діяльності, успішність налагодження контакту з маленькими пацієнтами, і це, в свою чергу, сприятиме успішності лікувально-оздоровчого процесу в ДНЗ. Про актуальність формування психологічної компетентності медичних сестер ДНЗ говорять у зв'язку із:

1) особливостями об'єкту впливу - діти дошкільного віку, і необхідністю врахування їх психологічних і вікових характеристик;

2) наявністю факторів ризику, які дестабілізуюче впливають на суб'єкта медичної діяльності;

3) відсутністю в практиці охорони здоров'я системи психологічного супроводу розвитку суб'єкта – суть проблемної ситуації, яка зумовлює невирішену соціальну потребу виділення психологічної специфіки професійної діяльності лікаря і формування на цій основі концепції послідовного психологічного супроводу розвитку особистості професіонала.

Однак, питання особливостей роботи медичних сестер ДНЗ, а також питання психологічної компетентності та удосконалення психологічної специфіки їх діяльності ще не були достатньо розглянуті науковцями.

З огляду на вищезазначене, проблема формування психологічної компетентності стає надзвичайно актуальною. Адже необхідним є формування основних компонентів психологічної готовності медичних сестер до роботи з дітьми дошкільного віку. На жаль, під час навчання у медичних училищах (коледжах) на ці питання не звертається достатньої уваги.

Мета дослідження: науково обґрунтувати основні шляхи удосконалення психологічної компетентності медичних сестер ДНЗ.

З метою реалізації мети, були окреслені наступні **завдання дослідження:**

проаналізувати психологічні особливості медичних сестер ДНЗ та медичних сестер лікувальних закладів, висвітлити вплив психологічної компетентності на удосконалення професійної діяльності медичних сестер.

Методи дослідження: для досягнення поставленої мети, здійснено теоретичний аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових джерел, що дозволив виявити, узагальнити і систематизувати різноманітні підходи і практичний досвід з проблеми дослідження. Використано методи: бесіда, анкетування («Типи медсестер» Т. Павлюк), спостереження та самооцінювання – на основі яких проаналізовано особливості взаємодії медичних працівників з дошкільниками, їх батьками, працівниками ДНЗ. Метод активного соціально-психологічного навчання для цілеспрямованого впливу на рівень розвитку спеціальних вмінь медичних сестер дошкільних навчальних закладів та інших складових взаємодії медичних працівників з дошкільниками.

Характеристика вибірки. У експериментальному дослідженні взяли участь учасники експериментальної групи – ЕГ (n= 43). Медичні сестри дошкільних навчальних закладів Рівненського району об'єдналися у тимчасовий науково-дослідний колектив (далі –ТНДК). В результаті діяльності, учасниці отримували теоретичні знання, практичний досвід для проникнення психологічної науки в медичну практику, що сприяло покращенню взаємодії медичних сестер з вихованцями, їх батьками та працівниками ДНЗ. Віковий склад вибірки: медичні сестри ДНЗ віком до 30 років -11 учасниць; віком від 30 до 45 років – 18 учасниць ; понад 45 років – 14. Кількісний склад учасниць контрольної групи – КГ (n=144) медичні сестри ДНЗ Рівненської області. Контрольною групою були медсестри, які прослухали курс лекцій з психології, але не брали участі у практичних заняттях ТНДК. Дослідження здійснювалось впродовж 5 років.

З метою отримання достовірних результатів по окремих індивідуально-психологічних складових та для точності експерименту долучали ще одну додаткову підгрупу досліджуваних – медичних сестер лікувальних установ (ЦРЛ), яким не читався

курс лекцій з психології, і вони не брали участі у практичних заняттях ТНДК. ЕГ (n= 21). Віковий склад вибірки наступним чином. Медичні сестри ЦРЛ віком до 30 років - 7 учасниць; віком від 30 до 45 років – 11учасниць ; понад 45 років – 4.

Всі учасниці були мотивовані до участі в дослідженні (учасницям пояснювали, що у них один об'єкт впливу – діти, яких батьки приводять у дитячу поліклініку, за необхідності кладуть на обстеження та лікування у дитяче відділення; і ці ж самі діти відвідують ДНЗ, з якими працюють медичні сестри – учасниці експерименту).

Результати дослідження. Професійна діяльність медичної сестри ДНЗ відрізняється від роботи медичної сестри лікувального закладу. У переважній більшості це - старші медичні сестри, які здійснюють організаційні, контролюючі функції, у них велике коло обов'язків, але, зазвичай, це одна людина з медичною освітою у закладі, винятком є лише дитячі садки санаторного чи компенсуючого типу, в яких депо більший штат медичних працівників.

В лікувальному закладі фіксовані посадові обов'язки медичних сестер і вони є відмінними від роботи сестри в ДНЗ. Головна особливість медичних сестер лікувальних закладів полягає в тому, що вони працюють під керівництвом лікаря. На відміну від роботи у лікувальному закладі, медична сестра у ДНЗ є єдиним носієм медичних знань, крім того, вона працює не під керівництвом лікаря, а автономно, у неї більше повноважень, але і більше відповідальності. Тому, краще справляються з цією роботою медсестри, які уже працювали медичними сестрами (наприклад в лікувальному закладі), або ті, які мають чималий життєвий досвід, виховували власних дітей.

В результаті порівняння описів медичних сестер ДНЗ та медичних сестер лікувальних закладів, які було отримано від батьків та медичних працівників за допомогою методів анкетування та бесіди, було визначено психологічні особливості особистості цих медичних сестер (Див.табл.1).

Таблиця 1. Показники психологічних особливостей особистості медичних сестер ДНЗ та медичних сестер лікувальних закладів

Медичні сестри ДНЗ	Медичні сестри лікувальних закладів
Відповідальні, врівноважені, доброзичливі. Виконують роботу легко, швидко, професійно. Спостерігають за розвитком дітей. Враховують психологічні особливості вихованців. Застосовують особистісно-орієнтований підхід.	Толерантні, адекватні, кваліфіковані. Достатньо поінформовані про особливості дитячого організму. Володіють знаннями щодо анатомо-фізіологічного розвитку дітей. Вміють знайти підхід до дітей. Застосовують індивідуальний підхід і діти терпляче сприймають медичні маніпуляції.
Хороші спеціалісти, дбають про здоров'я дітей (намагаються покращити їх харчування, фізичну підготовку). Уважні до дітей.	Обізнані з проблемами закладу. Уважні, виховані.

<p>НЕДОЛІКИ З посадовими обов'язками може впоратися, але мало здійснює функції контролю; Грамотна, відповідальна, але дуже амбітна; Хитра, безвідповідальна і корислива людина; Не вміють спілкуватися.</p>	<p>НЕДОЛІКИ Недотримання правил етики та деонтології; Останнім часом втрачається мотивація до роботи; зниження інтересу до професійної діяльності; конфліктні; Недотримуються субординації.</p>
<p>ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК «Права рука» керівника; людина «на своєму місці», професіонал своєї справи.</p>	<p>ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК Спостерігається бажання здобувати вищу освіту (психологічну, фармацевтичну) – заочно.</p>

Серед характеристик, які було визначено опитуваними про медичних сестер ДНЗ та медсестер лікувальних закладів, було багато спільного стосовно професійних знань та вмінь двох груп досліджуваних, проте в описі медсестер ДНЗ велика увага приділялася психологічним знанням розвитку та функціонування дитини.

Професійна підготовка фахівців у медичному коледжі орієнтована, перш за все, на роботу у медичному закладі, до роботи в освітніх закладах їх не готують. Тому під час післядипломної освіти, яка є необхідною умовою роботи медичних сестер, необхідно розглядати питання, що пов'язані з підвищенням психологічної обізнаності розвитку дитини. Нажаль, кількість годин, які зафіксовані навчальним планом на дисципліні психологічного профілю, дуже мала, тому з'явилася пропозиція продовжувати роботу щодо розвитку психологічних знань у медичних сестер ДНЗ в межах роботи тимчасового науково-дослідного колективу (ТНДК). Робота цього об'єднання складається з обговорення питань, які хвилюють медичних працівників ДНЗ та тренування комунікативних навичок, що покращують спілкування з дітьми та їх батьками. Отже формування психологічної компетентності медичних сестер ДНЗ не обмежувалось 3-4 тижнями післядипломної підготовки, а було безперервним протягом 5 років на базі Рівненського обласного Інституту післядипломної освіти, де було запроваджено програму «Формування психологічної компетентності медичних сестер ДНЗ».

В програму входили блоки з основ дитячої психології, психологічних особливостей дітей

дошкільного віку, методів підвищення ефективної взаємодії медпрацівників і вихованців з метою збереження і зміцнення їх здоров'я. Адаже для підвищення рівня лікувально-оздоровчої роботи не достатньо лише суто медичних знань, потрібно мати сформовану психологічну компетентність медичних сестер ДНЗ. Для організації роботи групи учасниць ТНДК було використано різні форми тренінгової активності, наприклад, для знайомства – вправи «Вітання очима»; з метою зняття емоційної напруги, згуртування (вправи-криголами); з метою створення комфортної атмосфери (презентації у парах та самопрезентації); задля підтримки позитивної групової атмосфери – групову рефлексію. Також було організовано групові дискусії серед слухачів РОППО, в ході яких обговорювались питання: «Значення фізкультурно-оздоровчої роботи в ДНЗ», «Валеологічна освіта – шлях до збереження і зміцнення здоров'я», «Спостереження режимних моментів впродовж дня». В ході дискусії з вищезазначених питань було виявлено такі проблеми: недемократичний стиль спілкування між медичними сестрами та вихованцями, як наслідок – ускладнені взаємини в цій діаді; перебільшення ролі пам'яті і її перевантаження, водночас – недооцінка мислення. Крім того, професіонали, які не компетентні в галузі психології, частіше попадають під вплив негативних чинників (таким медсестрам важко налагодити взаємодію із захворілою дитиною, частіше зустрічаються випадки професійного вигорання). Було визначено основні освітні напрямки роботи ТНДК, які сприяють удосконаленню психологічної складової діяльності медичних сестер ДНЗ (див. табл. 2).

Таблиця 2. Напрями удосконалення психологічної складової діяльності медичних сестер ДНЗ

Психологічна корекція	Освіта
Первинна психологічна діагностика	Визначення рівня знань
а) бесіда; б) тестування; в) групова робота	Бесіда, лекції, дискусії
1) корекція самооцінки	«Психологічні особливості дітей дошкільного віку»
2) розвиток комунікативних навичок	«Характеристика методів здоров'язбереження в ДНЗ»
3) формування асертивної поведінки	«Використання методів ненасильницької комунікації в спілкуванні з вихованцями ДНЗ»

Робота ТНДК, в освітній програмі якого враховані питання, що розширюють уявлення про психологічну

компетентність та удосконалюють психологічну складову професійної діяльності медичних сестер

ДНЗ, сприяють успішності професійної діяльності медпрацівників. Також удосконаленню діяльності медичних сестер ДНЗ сприяють навчальні рекомендації медичним сестрам, щодо створення психологічних умов, для вдосконалення практичних умінь та навичок при виконанні сестринських маніпуляцій, профілактиці захворювань, наданні

невідкладної допомоги із застосуванням правил професійної етики та деонтології.

Освіта в ТНДК сприяє розвитку психологічної компетентності, це є наслідком засвоєння знань із загальної та медичної психології, самоосвіти, ментально-духовного осягнення оточуючого світу, самовдосконалення.

Таблиця 3. Основні складові психологічної компетентності медичних сестер ДНЗ

	Складові			
	Мотиваційна	Когнітивна	Операційна	Особистісна
Компоненти складових	Мотиви	Базові знання медсестри	Уміння, навички	Особистісна зрілість
	Відданість професії	Спеціальні знання стосовно роботи в ДНЗ	Контроль за здоров'ям дітей	Автономність
	Професійного вдосконалення	Уміння оперативно застосовувати набуті знання в практичних діях	Надання долікарської допомоги	Впевненість у собі
	Прагнення до встановлення і дотримання чистоти і порядку	Уміння оперативно застосовувати набуті знання в комунікації з педколективом і техперсоналом	Контроль за санітарним станом закладу	Емпатійність
	Готовність до відповідальної роботи	Високий рівень підготовки	Контроль за якістю приготування їжі	Стресостійкість
	Любов до дітей	Врахування специфіки роботи	Просвітницька робота з батьками	Гнучкість поведінки
	Завоювати авторитет	Використання навичок асертивної поведінки	Уміння оперативно застосовувати набуті знання в практиці	Представницькі якості
	Бажання працювати в освітньому закладі	Бажання підвищувати професійні знання	Медичні маніпуляції	Професійне зростання
	Зацікавленість у поповненні знань	Врахування змін у нормативних документах	Ведення документації	Гнучкість
	Прагнення до реалізації себе як медсестри ДНЗ	Стежити за змінами у правовому полі	Уміння заспокоїти та наснажити дітей	Відповідність особистих якостей професіограмі медсестри ДНЗ

Таким чином, робота ТНДК доповнює процес навчання в РОШПО та сприяє удосконаленню психологічної компетентності медичних сестер ДНЗ (про це свідчать результати вихідного діагностування), і такі складові компетентності, як психологічна культура, особистісні і професійні якості, здатність до саморозвитку, результативні показники у змісті професійної компетентності, знання та вміння – надзвичайно актуальні для медичних сестер ДНЗ.

В результаті обговорення мотиваційних механізмів професійної реалізації особистості у фокус-групі з медичними сестрами – учасниками ТНДК, вдалося з'ясувати, що більшість медичних сестер у дошкільні заклади привело гуманне

ставлення до вихованців і світлі спогади про милих, мудрих, строгих, але справедливих медичних сестер, з якими їм довелося зустрічатися у своєму дитинстві. Найголовнішим у гуманістичному вихованні має бути захист дитини, створення у ДНЗ умов для розвитку її духовних і фізичних сил. Медичний працівник завойовує довіру хворих у тому випадку, коли він як особистість гармонійний, спокійний і впевнений, манера поведінки – швидка, наполеглива, рішуча, і супроводжується людською участю і делікатністю. Тому необхідно бути терплячими, володіти собою і завжди зважати на різні можливості розвитку захворювання. Працюючи у ДНЗ, треба зважати на психологічні особливості

дошкільників (лабільність емоцій, важливість почуття захищеності, негативна оцінка поведінки дитини (а тим більше її особистості) є тяжкою психотравмуючою ситуацією. Найважливішими життєво необхідними потребами людини є потреба в захисті: від життєвих негараздів, конфліктів, є задоволення фізіологічних потреб

(їжа, сон), потреба захисту від самотності - включеності у групу, тобто йдеться про охорону здоров'я дитини.

Медичні сестри ДНЗ – учасниці ТНДК проаналізували результативність зустрічей та визначили такі позитивні аспекти роботи (Див. діаграму 1)

Діаграма 1. Аналіз результативності роботи ТНДК щодо засвоєння психологічних знань

Безперечно, потрібно враховувати у професійній діяльності медичним сестрам ДНЗ психологічні особливості вихованців (процеси генералізації і диференціації – важливі динамічні форми психічного розвитку, і через це малюк нерідко пов'язує пережиті больові відчуття, одержані при відвідуванні медиків, із дорослими в білих халатах). Медичні сестри повинні бути психологічно готовими до роботи з вихованцями ДНЗ (поведінка медика, коли він змушений діяти швидко і рішуче, може видатися байдужою і холодною, але важливим є чуйне, але не багатослівне співчуття, шадне ставлення при обстеженні і лікуванні тощо). Працюючи у дошкільних навчальних закладах, варто враховувати психологічні особливості вихованців. Важливими є елементи психотерапії медик завжди, усвідомлюючи це чи ні, складає на хворого якість враження, яке і є основою психотерапії.

У своїй професійній діяльності медсестри ДНЗ, повинні зважати на психологічні особливості дошкільників і мати сформовану психологічну компетентність. Сформованість у медсестер ДНЗ психологічної компетентності сприяє розвиненню особистісних якостей, зокрема пізнавальних процесів, моральності особистості та гуманного ставлення до людей. Для прикладу, важливим є врахування емоційно-вольової сфери вихованців ДНЗ. А саме, беручи до уваги те, що емоції у дітей

дошкільного віку лабільні, варто пам'ятати, що дитина хоче відчувати себе любимою, „почуття захищеності й повного прийняття становить фундамент розвитку здорової психіки. Стійка негативна оцінка поведінки дитини (а тим більше її особистості в цілому) є для вихованця тяжкою психотравмуючою ситуацією. Найважливішими потребами є потреба в захисті: від життєвих негараздів, конфліктів, є задоволення фізіологічних потреб (їжа, сон), потреба захисту від самотності - включеності у групу, тобто йдеться про охорону здоров'я дитини. Важливим для медиків є вміння налагоджувати ефективну взаємодію. Доречними будуть рекомендації, стосовно спілкування і манери поведінки. В цілому, у медиків формується настановлення на позитивне ставлення до пацієнтів і своєї професії. Медсестри ДНЗ в свою чергу, очікують ідеальних вихованців (здорових, загартованих, які рідко хворіють, гарно розвинених) та ідеальних батьків (слухняних, неконфліктних). На жаль, на даний момент, майже у 90 % дошкільнят спостерігаються відхилення у фізичному та психічному здоров'ї, це є свідченням низького рівня культури здоров'я батьків. Але є розбіжності і досвід, у тих медичних сестер ДНЗ, які працювали раніше і відмінності з теперішніми вихованцями і батьками, і це вони повинні враховувати у професійній діяльності, тому, необхідно працювати над формуванням психологічної компетентності.

В результаті діяльності ТНДК у медичних сестер ДНЗ розширені уявлення про особливості роботи в освітньому закладі, необхідність удосконалення психологічних компетентностей у професійній діяльності для успішної роботи медичних сестер ДНЗ. Наданні переваги особистісному началу над вузько професійним.

Перспективи дослідження. Подальші дослідження можуть бути пов'язані з розробкою освітньої програми, що сприятиме розвитку таких особистісних якостей медичних сестер ДНЗ як емпатійність, рефлексивність, толерантність, оптимізм, соціальна пластичність та ін.

Висновки

У статті з'ясовано, що професійна діяльність медичних сестер дошкільних закладів суттєво відрізняється від діяльності медичних сестер лікувальних закладів. Якщо медичні сестри лікувальних закладів працюють під керівництвом лікаря, то в ДНЗ медична сестра є єдиним медичним працівником. Тому, для медичних сестер ДНЗ стає важливим розвиток психологічної компетентності та таких психологічних особливостей особистості: самостійність/автономність, відповідальність, наявні психологічні знання, позитивна «Я-концепція», професійна самосвідомість, соціальна активність.

Було визначено, що у медичних сестер лікувальних закладів виявлено нижчий рівень сформованості психологічної компетентності: це виявляється у меншому прагненні удосконалити комунікативну взаємодію, менший рівень самостійності – вони надіються на допомогу і підтримку лікаря (відповідають: «чого не знаю – того не говорю»), натомість – важливим для медсестер лікувальних закладів процес ідентифікації з відділенням, лікувальним закладом і т.д.

За час роботи тимчасового науково-дослідного колективу було сформоване розуміння необхідності дотримання особистісно-орієнтованого підходу медсестрами ДНЗ у взаємодії з вихованцями дошкільних навчальних закладів з метою запобігання захворюванням, зміцнення здоров'я дітей, здійснення догляду і полегшення самопочуття захворілої дитини, а також реабілітації; недопущення втрати самовладання в непередбачуваних ситуаціях, саморегуляції.

Розроблені рекомендації медичним сестрам щодо створення психологічних умов спілкування з вихованцями та комфортної психологічної атмосфери у ДНЗ, визначені напрямки профілактичної роботи медичної сестри ДНЗ, які сприятимуть наданню невідкладної допомоги із застосуванням правил професійної етики та деонтології.

Список використаних джерел

- Вітенко І.С. Медична психологія : навч. посібник. Київ : Здоров'я, 2007. 244 с.
- Вітенко І.С., Чабан, О.С. Основи загальної і медичної психології : навч. посібник. Тернопіль : Укрмедкнига, 2003. 271с.
- Волошин О. Р. Актуальні питання з практики фізичного виховання дошкільнят. *Реабілітаційні та фізкультурно-рекреаційні аспекти розвитку людини*, 2022. (10), С. 71 –77. <https://doi.org/10.32782/2522-1795.2022.10.9>
- Карвасарский Б. Д. Психотерапия. 2-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 223с.
- Лазорко О. В. Професійна безпека у вимірі працездатності особистості в період активної професійної реалізації. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Психологія*, 2016. Т. 21, вип. 2 (40). С. 131–138.
- Лазорко О.В. Психологія безпеки особистості як суб'єкта професіоналізації : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01. Харківський нац. ун-т ім. Каразіна. Харків, 2017. 367 с.
- Морєва О.М. Введення до штатних розписів дошкільних навчальних закладів штатних одиниць медичних працівників. *Практика управління дошкільним закладом*. 2011. №2. С. 90–95.
- Морозов С.М. Соціально-психологічні аспекти особистості хворого. *Проблеми соціальної психології*, 1992. №1. С. 14–18.
- Назар П.С., Віленський Ю.Г., Грандо О.А. Основи медичної етики. Київ: Здоров'я, 2002. 344 с.
- Павлюк Т. М. Емпатійні чинники професійної адаптації медичних сестер : дис... канд. психол. наук: 19.00.07. Волинський держ. ун-т ім. Л.Українки. Луцьк, 2006. 178 с.
- Пилюш Д.Б., Шарга Б.М., Фекета В.П. Психічне здоров'я студентів медичного факультету №2 Ужгородського національного університету під час пандемії COVID-19 за даними анонімного опитування. *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Медицина»*, 2020. Том 62, № 2. С. 88-95. <http://dx.doi.org/10.24144/2415-8127.2020.62.88-95>
- Попіль М.І. Актуалізація особистісних якостей як чинник ефективності професійної діяльності медсестер. *Наукові записки Рівненського держ. гуманітарного ун-ту*, 2008. С. 43–49.
- Попіль М.І. Психологічні особливості становлення професійної ідентичності майбутніх медичних сестер : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Івано-Франківський нац. ун-т ім. В.Стефаніка. Івано-Франківськ, 2009. 20с.
- Тимофієва М.П. Психологічні умови розвитку комунікативної компетентності майбутнього сімейного лікаря : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Інститут психології ім. Г.С.Костюка. Київ, 2010. 20с.
- Цехмістер Я.В. Теорія і практика допрофесійної підготовки учнів у ліцеях медичного профілю при вищих навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 13.00.04. Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України.. Київ, 2003. 415 с.
- Karapuzova I., Koval V. Future kindergarten teachers' pedagogical support in the process of distance learning. *Science Rise: Pedagogical Education*, 2022. (3(48), 32–36. <https://doi.org/10.15587/2519-4984.2022.257858>

V.N. VRONSKA (Victoria Nikolaevna Vronskaya)
 Senior lecturer at Rivne Regional Institute
 Postgraduate Pedagogical Education
 74 V. Chornovola Street, Rivne, Ukraine
 e-mail: v.vronska@roippo.org.ua

TO THE ISSUE OF IMPROVING THE PSYCHOLOGICAL COMPETENCE OF NURSES IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTION

Today, the problem of maintaining and improving the health of children is especially acute. Nurses of preschool educational institutions are also involved in solving it. The article highlights the specifics of the work of nurses of preschool educational institutions and ways to improve psychological competence in order to increase the effectiveness of medical and health activities medical and health-improving activities with the pupils in preschool educational institutions. The study aimed to study the psychological specifics of the activities of nurses in preschool education. And the need to form the psychological competence of nurses of preschool educational institutions. Theoretical (analysis of scientific sources) and empirical (observation, experiment - a temporary research team, interview, questionnaire, testing, description) research methods were used. We analyzed the specifics of the professional activity of a nurse of a preschool educational institution and the peculiarities of the requirements for her work. We found that, given the specifics of work in the school, the nurse has completely different powers and responsibilities than the nurses of medical institutions. They have formed various professional qualities, as evidenced by the results of our study covered in the Content Analysis. The need for the formation of psychological competence in nurses of preschool educational institutions was clarified. In particular, the author formed the content and structure of personal qualities that underlie it, as well as factors that contribute to the formation of psychological competence (personal maturity, due to empathy, assertiveness, emotional stability, flexibility, friendliness). We have developed a program of postgraduate training of nurses in preschool educational institutions, which is valid and effective for assessing the effectiveness of education. In the participants of the experimental group, we formed psychological competence within the activities of the temporary research team. As a result of his work, it was found that nurses of preschool educational institutions have increased interest in professional growth. Improving the psychological specifics of the activity will contribute to improving the professional competence of nurses of preschool educational institutions.

Key words: *nurses, health, psychology, psychological competence, psychological and pedagogical training, improvement.*

References

- Karapuzova, I., & Koval, V. (2022). Future kindergarten teachers' pedagogical support in the process of distance learning. *Science Rise: Pedagogical Education*, 3(48), 32–36. <https://doi.org/10.15587/2519-4984.2022.257858>
- Karvasarsky, B.D. (2002). *Psychotherapy* (2nd ed.). St. Petersburg: Peter. [In Russian]
- Lazorko, O.V. (2016). Occupational safety in measuring the working capacity of the individual during the period of active professional implementation. *Bulletin Odesa I.I. Mechnikov National University. Psychology series*, 21, 2(40), 131–138. [In Ukrainian]
- Lazorko, O.V. (2017). *Psychology of personal security as a subject of professionalization*. (Author's dissertation of Dr. Psychological Sciences). Kharkiv. [In Ukrainian]
- Moreva, O.O. (2011). Introduction of full-time units of medical workers to the staff lists of preschool educational institutions. *Preschool management practice*. №2, 90–95. [In Ukrainian]
- Morozov, S.M. (1992). Socio-psychological aspects of the patient's personality. *Problems of social psychology*, (1), 14-18. [In Ukrainian]
- Nazar, P.S., Vilensky, Y.G., & Grandó, O.A. (2002). *Fundamentals of medical ethics*. Kyiv: Zdorovia. [In Ukrainian]
- Pavlyuk, T.M. (2006). *Empathic factors of professional adaptation of nurses*. (Dissertation for the degree of Candidate of Psychological Sciences). Lutsk. [In Ukrainian]
- Popil, M.I. (2008). Actualization of personal qualities as a factor in the effectiveness of professional activities of nurses. Update the content, forms and methods of teaching and education in educational institutions. *Scientific Notes of Rivne State University for the Humanities*, (41), 43–49. [In Ukrainian]
- Popil, M.I. (2009). *Psychological features of the formation of professional identity of future nurses*. (Author's dissertation. Candidate of Psychological Sciences). Ivano-Frankivsk. [In Ukrainian]
- Pylypiv D.B., Sharga B.M., Feketa V.P. (2020). Mental health of students of medical faculty №2 of Uzhhorod National University during the COVID-19 pandemic according to anonymous survey data. *Scientific Bulletin of Uzhgorod University, "Medicine" series*. 62(2), 88-95. <http://dx.doi.org/10.24144/2415-8127.2020.62.88-95>. [In Ukrainian]
- Timofieva, M.P. (2010). *Psychological conditions for the development of communicative competence of the future family doctor*. (Author's dissertation. Candidate of Psychological Sciences). Kyiv. [In Ukrainian]
- Tsekhmaster, Ya.V. (2003). *Theory and practice of pre-vocational training of students in medical lyceums at higher educational institutions*. (Author's ref. Candidate of Psychological Sciences). Kyiv. [In Ukrainian]
- Vitenko, I.S. (2007). *Medical psychology*. Kyiv: Zdorovia. [In Ukrainian]
- Vitenko, I.S., Chaban, O.S. (2003). *Fundamentals of general and medical psychology*. Ternopil: Ukrmedknyha. [In Ukrainian]
- Voloshyn, O. R. (2022). Current issues in the practice of physical education of preschoolers. *Rehabilitation and physical culture and recreation aspects of human development*. (10), 71-77. <https://doi.org/10.32782/2522-1795.2022.10.9>. [In Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 18.05.2022 (The article was received by the editors on 05.18.2022)

Стаття рекомендована до друку 30.11.2022 (The article is recommended for publication on 11.30.2022)

ПСИХОЛОГІЯ ПРАЦІ І ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

DOI 10.26565/2225-7756-2022-73-05

УДК 159.9(043)

Л.А. ВАРАВА (Варава Людмила Анатоліївна)

Кандидат психологічних наук,
провідний співробітник лабораторії екологічної психології
Інституту психології ім. Г. Костюка НАПН України
вулиця Панківська 2, Київ, Україна, 02000
<https://orcid.org/0000-0001-7677-0042>

e-mail: varava2233@gmail.com

Є.В. ДЕКАЛЮК (Декалюк Єлизавета Вадимівна)

СО Магістр, Маріупольський Державний Університет
вулиця Преображенська 6, Київ, Україна, 02000

e-mail: dekalukelizaveta40@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ВНУТРІШНЬОГРУПОВИХ ПРОЦЕСІВ СУЧАСНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Стаття присвячена розгляду проблемного питання покращення результативності та підвищення ефективності управління, яке постає перед управліннями українських підприємств та організацій з надання соціальних послуг на конкурентному ринку товаропостачання в умовах повномасштабної війни. Оскільки високі показники ефективності діяльності організації можуть забезпечити перевагу над конкурентами та підвищити фінансовий успіх, то кожна організація, в свою чергу, прагне стати лідером та навіть монополістом на конкурентному ринку власними засобами. В залежності від продуктивності таких дій організація може отримати значну перевагу у конкуренції, яка є невід'ємною складовою економічних можливостей бізнесу, що можуть бути використані для досягнення стратегічних цілей та завдань. Необхідність виокремлення психологічних чинників корпоративної культури, які безпосередньо впливають на ефективність організаційного менеджменту, є беззаперечною в умовах сучасної економічної поведінки суб'єктів господарювання, оскільки високий рівень професіоналізму психологів бізнес-консультантів у цій галузі сприятиме вирішенню проблем організаційної взаємодії. У статті здійснено аналіз теоретичних засад дослідження феномену корпоративної культури, ціннісних орієнтацій та організації у психологічній науці. Розглянуто авторські інтерпретації наукових термінів з позиції економічного, управлінського, соціологічного і психологічного підходу. Зазначено, що корпоративна культура постає основоположним джерелом динаміки організаційних змін та колективної поведінки, визначає провідний спосіб діяльності функціональних підрозділів компанії. Корпоративні цінності виступають фундаментальним психологічним чинником і знаходяться у діадній взаємодії з особистісними цінностями кожного робітника. Таким чином, система кар'єрних ціннісних орієнтацій персоналу повинна узгоджуватися з системою професійних цінностей компанії, адже саме синергійний ефект допоможе організації підвищити власну ефективність та досягти бажаної мети. Проведено порівняльний аналіз організаційних культур, кар'єрних та особистісних ціннісних орієнтацій між представниками української металургійної компанії «Метінвест» та американської телекомунікаційної організації «Koscom Cable Inc». Встановлено, що внутрішня інтеграція, спільний обмін знаннями й управлінським досвідом, а також удосконалення організаційних структур підприємств допоможуть нам налагодити ефективність українського бізнесу у воєнний період.

Ключові слова: корпоративна культура; організація; внутрішньогрупові процеси; ефективність; ціннісні орієнтації; колектив; мала соціальна група.

Як цитувати: Варава, Л., Декалюк Є. (2022). Психологічні чинники ефективності внутрішньогрупових процесів сучасних організацій. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Психологія», (73), 42-51.* <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-73-05>

In cites: Varava, L., Dekaliuk, Ye. (2022). Psychological Factors of Intragroup Process Efficiency within Modern Organizations. *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series "Psychology", (73), 42-51.* <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-73-05>. (in Ukrainian).

Постановка проблеми. Спад економічної діяльності українських організацій на вітчизняному ринку праці, ліквідація багатьох підприємств малого та середнього бізнесу, зниження показників результативності діяльності і загроза глобальної

фінансово-економічної кризи під час військового стану постають актуальними викликами сучасної структури суспільних взаємовідносин. Станом на сьогодні зниження показників організаційної ефективності виступає одним з найпоширеніших

запитів у професійній діяльності психологів бізнес-консультантів. Основоположною перешкодою для фахівців під час здійснення бізнес аналізу наявної проблеми постає системна модель корпоративної культури підприємства, різноманіття психологічних чинників якої безпосередньо впливає на домінуючі моделі поведінки в організації, міжособистісну взаємодію членів колективу, і, як наслідок, загальну виробничу результативність і ефективність. Проблема детерміністично обумовленого впливу корпоративної культури на ефективність внутрішньогрупових процесів повинна бути вичерпано розглянута бізнес-консультантами. Виокремлення психологічних чинників корпоративної культури, що можуть впливати на показники організаційної ефективності й сприяти виникненню матеріальних і нематеріальних збитків на підприємствах допоможе психологам бізнес-консультантам модернізувати внутрішньогрупові організаційні процеси, сформувавши позитивний психологічний клімат колективу підприємств та налагодити вертикальні й горизонтальні стратегічні організаційні відносини на всіх ієрархічних рівнях підпорядкування з метою підвищення організаційної ефективності і подолання глобальної економічної кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасний стан економічної та політичної нестабільності суспільства зумовлює стрімке зростання дослідницького інтересу до психологічного феномену корпоративної культури організацій у наукових товариствах і бізнес-об'єднаннях. Особлива увага дослідженню корпоративної культури приділяється у наукових працях таких відомих українських дослідників, як: Ворожбит В. В. (2013), Громко Л. (2020), Степанова Л. В. та Тужилкіна О. В. (2020).

Сьогодні в українській і зарубіжній психології управління та бізнесу спостерігається зміна від розгляду організації як об'єкта управління з боку керівників до її дослідження як відкритої соціальної системи. Організація починає розглядатися не просто як технічний інструмент, що виробляє та постачає продукцію і приносить прибуток, а і як чутлива до будь-яких змін адаптивна система, що сприяє розвитку ринкових взаємовідносин в умовах динамічних економічних змін на світовій арені товаровиробництва, при чому особлива увага приділяється вивченню робітничих колективів організацій. Сучасні психологічні праці з цього напрямку характеризуються визнанням, суттєвою диференціацією та взаємодоповненням термінів «колектив», «мала соціальна група» та «організація» у науці (Прушківський, 2020; Tellis, 2029).

Дослідники М. Вудкок та Д. Френсис дотримувалися судження, що організацію, у якій

відбувається безпосередня особистісна взаємодія працівників необхідно розглядати як малу соціальну групу, оскільки саме об'єднання формальної організації і неформальної соціальної групи являє собою найвищу ступінь її розвитку – колектив. В якості необхідних професійних вмінь управлінця вчені виділили вміння керувати колективом, організовувати групи людей, виокремлювати та спостерігати діючі соціально-психологічні закономірності колективу (Нетепчук, 2013).

З точки зору гештальтпсихології термін організація використовується для позначення перцептивної інтегрованості відчуттів та інших елементарних психічних явищ у цілісній структурі або образі. У когнітивній психології цей термін використовується для підкреслення структурно організованої ієрархічної організаційної структури. На відміну від них, соціальна психологія сприймає організацію як головний принцип структурної впорядкованості та оптимального функціонування складних соціальних систем та соціальних груп.

Феномен корпоративної культури організацій вивчається дослідниками у широкому міждисциплінарному полі таких наук як економіка підприємства, менеджмент організацій, психологія управління, соціологія та культурологія (Балабанова, Сардак, 2019).

Співавтори І.П. Отенко та М.І. Чепелюк підкреслюють необхідність дослідження феномену впливу корпоративної культури на ефективність внутрішньогрупових процесів, яка обумовлюється тим фактом, що корпоративна культура постає основоположним мотиваційним рушієм зміцнення економіки організації і показником, необхідним для правильного розуміння і управління індивідуальною та масовою свідомістю й поведінкою працівників. Саме тому використання корпоративної культури як інструмента управління є необхідним з метою формування у людей прагнення працювати на єдину мету, використовувати власні знання та навички для підвищення ефективності організації (Отенко, Чепелюк, 2018).

В сучасній психологічній та управлінській науці українські дослідники М.І. Кошутко, Н.Я. Михаліцька і М.Р. Верескля розглядають феномен корпоративної культури як основоположний інструмент стратегічного розвитку бізнесу, який сприяє загальній сумісній орієнтації всіх структурних підрозділів організації на спільну мету, підвищенню мотивації робітничого персоналу і налагодженню гармонійного міжособистісного спілкування. Сильна і розвинута корпоративна культура управління займає значну роль у сфері

економічного менеджменту організації, безпосередньо впливаючи на показники ефективності бізнес-об'єднання, досягнення основоположних стратегічних цілей команди та становлення конкурентної переваги на ринку товаропостачання. Саме корпоративна культура постає тим механізмом, який регулює поведінку співробітників без додаткових стимулів та системи сталого контролю діяльності. Особливістю цього феномену є те, що кожна організація формує власну індивідуальну корпоративну культуру в залежності від провідних завдань, мети, стратегії і місії власної діяльності (Копитко, 2017; Копитко, Михаліцька, Верескля, 2021).

В дослідженні даної проблеми американський психолог Е. Шейн дає таке визначення: «Під корпоративною культурою розуміють сукупність колективних базових правил, віднайдених, відкритих або вироблених певною групою людей у міру того, як вона вчилася вирішувати проблеми, пов'язані з адаптацією до зовнішнього середовища й внутрішньою інтеграцією, і розроблених досить добре для того, щоб вважатися цінними» (Шейн, 2002). Дослідник виділив рівні корпоративної культури: видимий – зовнішні артефакти, проміжний – ціннісні орієнтації та підсвідомий – базові переконання (Shein, 2017).

Українські дослідники В. Г. Прушківський та В. А. Литовка надають наступне власне визначення феномену корпоративної культури: – «це складна динамічна ієрархічна система, яка складається з формальної (місія, бачення, цінності, які втілені в практиці компанії) та неформальної (соціальні взаємозв'язки, рольові моделі, ритуали, важливі історії в компанії) складових, які змінюються під впливом внутрішнього та зовнішнього середовища компанії» (Степанова, Тузилкіна, 2020).

Представники сучасної економічної науки І.С. Біла та Н.І. Насікан під терміном «корпоративна культура» зазначають: «...інструмент інноваційного менеджменту, елемент соціальної відповідальності бізнесу, дієве внутрішнє джерело стимулювання економічного зростання передових зарубіжних та вітчизняних підприємств...» (Біла, Насікан, 2018).

Власне визначення надає дослідник Н.В. Грищенко: «Корпоративна культура є сукупністю ціннісних установок, норм, формальних та неформальних законів поведінки, які відображають соціальні, економічні, виробничі відносини, що склалися в корпорації та культивуються її керівництвом» (Грищенко, 2017).

Найбільш важливими та невід'ємними структурними елементами корпоративної культури будь-якої організації постають загальноприйняті правила, колективні норми та ціннісні орієнтації,

що дозволяють працівникам усвідомити соціально схвалювані та засуджувані моделі поведінки у суспільно-культурному робочому просторі і сформувати ефективні, доцільні поточній ситуації поведінкові патерни (Ворожбит, 2013). Дослідники І. Малбашич та Н. Посарич зазначають, що сукупність ціннісних орієнтацій організації поділяється на особистісні та корпоративні цінності. Під корпоративними цінностями автори розуміють основоположні корпоративні принципи ведення підприємницького бізнесу (Malbašić, Posarić, 2017).

Психологічна наука розглядає особистісні ціннісні орієнтації як специфічне ієрархічне утворення і компонент структури особистості водночас. На думку науковця І. М. Галяна, особистісні цінності суб'єкта діяльності виявляються у його позиції по відношенню до різноманіття проявів нашого життя. Автор підкреслює, що особистісні цінності визначають домінуючі інтенції та бажання людини, розвивають здатність відрізнити особистісно важливе від несуттєвого, зумовлюють прийняття індивідуальних рішень, здійснення вибору або відкидання смислових психічних конструкцій, формують мотивацію поведінки і детермінують самооцінку й рівень життєвих домагань [Галян, 2017, с. 31].

У своєму дослідженні С.Г. Яновська наголошує, що: «ціннісні орієнтації підприємців залежать від підприємницької ідеології бізнесу, яка є відмінною від ідеології інших господарських суб'єктів» [Яновська, 2019, с. 47].

Оскільки значна частина життя будь-якої людини пов'язана з трудовою діяльністю на підприємстві, то головним завданням системи менеджменту сучасного бізнесу постає гармонізація та узгодження особистісних цінностей працівників із корпоративною культурою та стратегічними планами розвитку компанії. Дослідниця О.І. Бала у своїй науковій праці визначає, що корпоративні ціннісні орієнтації є фундаментом корпоративної культури і кадрової політики організації, який виступає у ролі вагомого мотиваційного рушія для співробітників як на шляху особистого самовдосконалення, так і досягнення стратегічних завдань компанії (Бала, 2009).

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. В умовах повномасштабної війни в Україні підприємства промислової групи «Метінвест» втратили значну частину активів і фінансових ресурсів у Маріуполі. Близько 15 тисяч працівників вийшли на зв'язок, переїхали на підконтрольні Україні території та продовжили роботу на підприємствах Запоріжжя та Кривого Рогу. Оскільки зараз у зв'язку з надзвичайною

ситуацією воєнного характеру в нашій країні зміна місця проживання та роботи спеціалістів промислових спеціальностей є виключно небажаною, актуальною постає потреба у перейманні досвіду розвитку корпоративних культур зарубіжних бізнес-об'єднань. Плідне співробітництво країн та хвиля міграції українців до США забезпечує утворення дружнього міжнародного простору корпоративної культури, інтеграція якого у організаційну структуру українських підприємств допоможе нам покращити показники ефективності та налагодити перебіг внутрішньогрупових процесів.

Формулювання цілей статті. Метою є визначення психологічних чинників процесу формування корпоративної культури, які впливають на ефективність внутрішньогрупових процесів сучасних організацій. Зазначена проблема потребує вирішення наступних завдань: проаналізувати авторські теоретичні підходи до визначення змісту та психологічних механізмів феномену організації та корпоративної культури, визначити соціально-психологічні аспекти впливу корпоративної культури на розвиток організації, розглянути специфіку системи ціннісних орієнтацій особистості й дослідити особливості взаємовпливу особистісних і корпоративних ціннісних орієнтацій та специфіки міжособистісної взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політичні і соціально-економічні виклики, суперечності та загрози сучасного світу водночас завдають значної шкоди розвитку українських і зарубіжних бізнес-об'єднань. Негативний вплив міграції, зростання рівня безробіття та потреби людей у офіційному працевлаштуванні за кордоном нашої держави виступає причиною зниження організаційної ефективності, порушення перебігу внутрішньогрупових організаційних процесів, а інколи навіть ліквідації бізнесу.

Згідно з результатами експериментальних досліджень ефективних організацій дослідники К. Камерон та Р. Куїнн розробили рамкову конструкцію конкуруючих цінностей та виявили основні форми організаційних культур, які характеризують стрижневі ціннісні орієнтації підприємства: кланову, адхократичну, ієрархічну та ринкову. Кланова організаційна культура нагадує велику дружню родину, в якій управлінці сприймаються як батьки, заохочується обов'язковість, згуртованість колективу і відданість традиціям, домінує бригадна форма роботи. Адхократичній культурі властиві експериментаторство та виробництво унікальних товарів, заохочення особистої ініціативи та свободи працівників. Ієрархічна культура характеризується наявністю формальних правил та

офіційної стратегії, де особлива увага приділяється гарантії зайнятості працівників та забезпеченням стабільності. Ринкова культура орієнтована на досягнення результатів та підвищенні конкурентоспроможності підприємства. Переваги інструменту OCAI полягають у тому, що він дозволяє здійснити аналіз організаційної культури на мікро- та макрорівнях; оцінити та побудувати організаційну культуру у справжньому та бажаному стані; застосовується для досліджень малих та великих груп і колективів; поєднує кількісні та якісні критерії оцінки, а також не вимагає багато часу й матеріалів, тому методика можна використовувати у будь-якій організації (Камерон, Куїнн, 2001).

Для досягнення мети було проведено експериментальне дослідження з метою порівняння профілів корпоративної культури підприємств, домінуючих особистісних та корпоративних цінностей працівників організацій. У дослідженні взяли участь працівники української міжнародної гірничо-металургійної компанії «Метінвест» (ЕГ1) та американської компанії «Koscom Cable Inc» (ЕГ2) – провідного національного провайдеру у сфері телекомунікацій, який забезпечує надання послуг кабельних техніків у Сполучених Штатах Америки.

У першу чергу нами було використано методику оцінки організаційної культури «Organizational Culture Assessment Instrument – OCAI» К.С. Камерона, Р.Е. Куїна, спрямовану на виявлення та побудову профілю нинішньої та бажаної організаційної культури організації. Отримані результати представлені у Рис 1. та Рис 2.

Отримані результати та наведені данні у рисунку 1 зображують нинішній та бажаний профіль організації «Метінвест». Нинішній профіль організаційної культури «Метінвест» респонденти визначили як клановий. Перевагами цього типу є прийняття усіма працівниками системи цінностей організації, які виявляються у турботі про співробітників й позитивному розвитку робочих взаємовідносин, згуртованість, гнучкість, децентралізація влади та формування спільних поглядів і колективного «Ми-почуття». Завдяки тому, що система корпоративних цінностей створюється та підтримується власне організацією, а не запозичується, підприємство з клановим типом культури відрізняється високим рівнем адаптивності у мінливих ситуаціях. Недоліками кланового типу є прояви нетерпимості до працівників, які не поділяють загально визнані правила, норми і цінності, не приймаються колективом та відчужуються від нього. З цих причин прийом нових працівників у організацію може зазнавати значних складнощів з

точки зору підбору персоналу та адаптаційного періоду. Оцінка ефективності персоналу у даній типології зазнає значних труднощів, оскільки об'єктивне оцінювання близької людини є неможливим. Для підтримання корпоративної культури постає необхідність у періодичному

своєчасному проведенні позаробочих заходів, спортивних змагань і розвитку міжособистісної комунікації. Надмірний розвиток кланової культури призводить до зниження конкурентоспроможності і змішання робочих та особистісних відносин працівників.

Рисунок 1. Загальний профіль організаційної культури ЕГ1

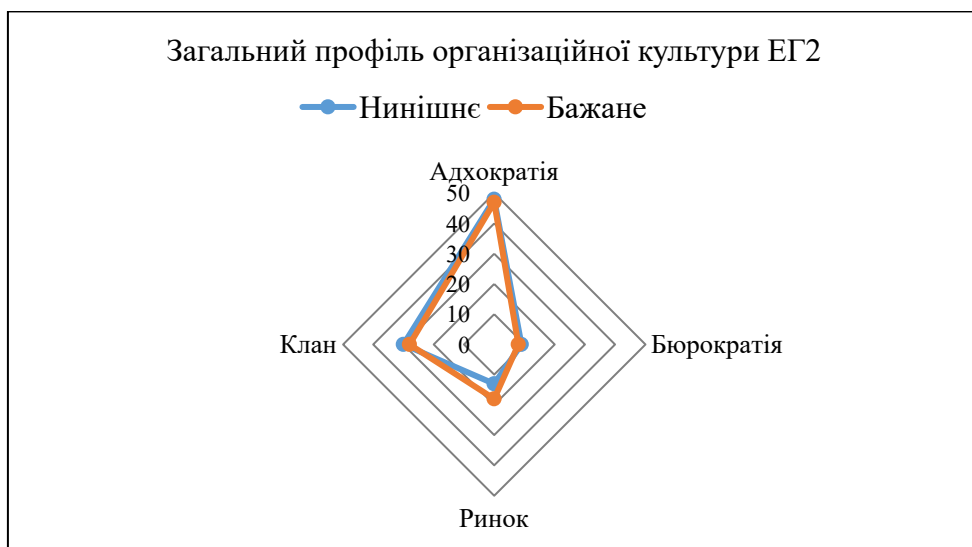

Рисунок 2. Загальний профіль організаційної культури ЕГ2

Отримані результати та наведені дані у рисунку 2 зображують нинішній та бажаний профіль організації «Koscom Cable Inc». Нинішній профіль організації «Koscom Cable Inc» респонденти визначили як адхократичний. Плюсами адхократичної організаційної культури постають експериментаторство, новаторство, творчий креативний підхід до вирішення проблем в умовах невизначеності, оригінальність та відхід від застарілих стереотипів про владні відносини підпорядкування. Головними цінностями цього типу постають ініціативність, особистісна свобода, висока переносимість ризику та

відданість навчанню й постійному підвищенню кваліфікації. Мінуси адхократичного типу полягають у недооцінці значення правил та регламенту роботи, відсутності рутинних обов'язків, розподілу сфер особистої відповідальності працівників, що у результаті може призвести до збоїв у планомірності та систематичності щоденної роботи. Оцінка ефективності роботи працівників виявляється у досягненні поставлених завдань, наявності якісного зворотного зв'язку і робочих планів розвитку кадрів. Індикаторами організаційної ефективності адхократичної культури виступають інноваційні

результати діяльності, творче вирішення проблем, створення ідей на передовому технологічному рубежі та зростання якості продуктів виробництва або послуг. Надмірний розвиток адхократичної культури призводить до глобального самоуправління, конфліктів з лідерами організації і зниження ефективності.

На другому етапі дослідження ми провели порівняльний аналіз кар'єрних ціннісних

орієнтацій експериментальних груп. З цією метою було використано методіку діагностики ціннісних орієнтацій у кар'єрі Е. Шейна «Якоря кар'єри». Опитувальник дозволяє виявити наступні кар'єрні орієнтації робочого колективу: професійна компетентність, менеджмент, автономія, стабільність, служіння, виклик, інтеграція стилів життя, підприємництво (Шейн, 2002; Schein, 2017). Отримані результати зведено у таблицю 1.

Таблиця 1. Порівняння домінуючих кар'єрних цінностей ЕГ1 та ЕГ2

Респонденти	Домінуючі кар'єрні ціннісні орієнтації								
	Компетентність в професії	Менеджмент	Автономія	Стабільність місця роботи	Стабільність місця проживання	Служіння	Виклик	Об'єднання стилів життя	Підприємництво
ЕГ1	1%	3%	2%	21%	21%	21%	2%	27%	2%
ЕГ2	22%	27%	27%	3%	3%	2%	7%	1%	8%

Кар'єрні ціннісні орієнтації об'єднання стилів життя (27%), служіння (21%), стабільності місця проживання (21%) та стабільності місця роботи (21%), які характерні клановому типу організаційної культури, домінують у працівників організації «Метінвест». Слід зазначити, що такі люди намагаються зберегти рівновагу між сімейним життям, саморозвитком і кар'єрою, приносити користь суспільству шляхом реалізації власних здібностей; вони надають перевагу стабільному працевлаштуванню з гарантованими соціальними послугами. Оскільки зміна місця проживання та часті відрядження є небажаними для таких людей, вони скоріше оберуть роботу у власній місцевості, ніж вищу посаду у іншому місті.

Домінуючі ціннісні орієнтації менеджменту (27%), автономії (27%) та компетентності в професії (22%), які властиві адхократичному типу організаційної культури, переважають у

працівників американської компанії «Koscom Cable Inc». Отже, для цих людей першорядне значення має орієнтація власної особистості на інтеграцію зусиль інших, повноту відповідальності за кінцевий результат і об'єднання різних функцій організації. Можливості для лідерства, високого доходу, підвищених рівнів відповідальності та особистий внесок у успіх своєї організації є їх ключовими цінностями та мотивами. Співробітники прагнуть визнання своїх талантів, що має виражатися у статусі та відповідати рівню їхньої майстерності.

На третьому етапі дослідження нами було використано ціннісний опитувальник Ш. Шварца з метою виявлення і порівняння особистісних ціннісних орієнтацій двох експериментальних груп за ранговою десятибальною шкалою (Карандашев, 2004). Отримані результати було зведено у таблицю 2.

Таблиця 2. Домінуючі особистісні ціннісні орієнтації

Респонденти	Домінуючі особистісні ціннісні орієнтації									
	Конформність	Традиція	Доброга	Універсальність	Самостійність	Стимуляція	Гедонізм	Досягнення	Влада	Безпека
ЕГ1	6	4	8	4	8	6	10	6	4	10
ЕГ2	6	5	9	4	9	5	6	10	9	6

Наведені дані у таблиці 2 свідчать про те, що найвищу значущість для представників компанії Метінвест складають особистісні цінності безпеки (10) та гедонізму (10). Менш значущі, але все одно важливу ланку для респондентів ЕГ1 займають ціннісні орієнтації самостійності (8) та доброти (8). Отже, наведені особистісні цінності узгоджуються з системою кар'єрних цінностей організації та клановим типом корпоративної культури. В якості винятку було виявлено середній показник ціннісної орієнтації конформності (6), низькі показники орієнтації традиційності (4) та універсалізму (4), що не набули високих рангових значень у досліджуваній групі. Слід зазначити, що конформність як особистісна цінність людини характеризується важливістю для людини бути частиною колективу, не зважаючи на протиріччя та суттєві відмінності власної думки, дотримуватися соціальних стандартів загальноприйнятої поведінки й очікувань. Відданість традиції виявляється у поведінці співробітників через повагу до основоположних ідей, принципів організації, наслідування рольових моделей, визнання звичаїв та ритуалів. Цінність універсалізму виявляється у побудові гармонійних взаємовідносин у колективі, колективного порозуміння і інтенції до збереження загального благополуччя й розширення складу співробітників.

На наш погляд, істотне зниження рангових показників особистісних цінностей конформності, традиційності та універсалізму, що створює розходження з загальними характеристиками системи цінностей кланового типу культури, є негативним наслідком впливу початку повномасштабної війни та вимушеного переміщення працівників до інших міст та навіть країн на промислові підприємства нашої країни. Підкреслимо, що ступінь прояву конформності та прихильності традиціям у поведінці людини детермінується чисельним складом робочого колективу, рівнем його згуртованості та розвитком міжособистісних зв'язків.

У порівнянні з ЕГ1, працівники компанії «Koscom Cable Inc» надали перевагу таким ціннісним орієнтаціям, як досягнення (10), влади (9), самостійності (9) та доброти (9), що мають високі показники за ранговою шкалою. Таким чином, головною кар'єрною метою учасників ЕГ2 є досягнення успіху в кар'єрі, здобуття управлінської посади в організаційній структурі та активний прояв власної компетентності у професії, не зважаючи на існуючі ризики. Високий показник ціннісної орієнтації самостійності наголошує на тому, що представники ЕГ2 цінують незалежність, відсутність ієрархічного підпорядкування та

можливості прояву творчості у виконанні власних обов'язків.

У якості винятку нами було виявлено високий ранговий показник ціннісної орієнтації доброти (9) та середній показник цінності стимуляції (5), не властиві адхократичному типу корпоративної культури. Зазначена цінність доброти має властивості прояву у бажанні співробітників підтримувати соціальні зв'язки, сприяючи покращенню психологічного клімату колективу. Ми припускаємо, що особистісна ціннісна орієнтація доброти є домінуючою у американців у зв'язку з величезною хвилею міграції українців до Сполучених Штатів Америки з подальшим працевлаштуванням. Дружнє ставлення американських колективів до новоприбулих українців сприяє творенню сильної розвинутої міжнаціональної корпоративної культури підприємства і підвищенню ефективності. Середній показник ціннісної орієнтації стимуляції свідчить про відсутність оптимальної життєвої активності працівників, бажання формувати нові соціальні контакти та займати активну суб'єктну позицію. На наш погляд, причиною негативних явищ є надмірна захопленість роботою та завищені вимоги та очікування управлінців організації.

Висновки. Отже, згідно з експериментальним дослідженням можна зробити наступні висновки: в організації «Метінвест» переважає клановий тип організаційної культури. Переваги зазначеного типу полягають у розвинутій системі корпоративних цінностей, турботі про співробітників, формуванні колективного «Мі-почуття», високому рівні адаптивності та гнучкості. Складності цього типу виявляються у процесі підбору персоналу, оцінювання ефективності працівників, потребі підтримувати корпоративну культуру та контролювати її розвиток.

Організаційний профіль організаційної культури «Koscom Cable Inc» було визначено як адхократичний. Плюсами цього типу є ініціативність працівників, ефективність в умовах невизначеності, генерація унікальних ідей та управлінських рішень. Мінуси адхократичного типу полягають у недотриманні робочого регламенту та розподілу сфер відповідальності, що за відсутності належної уваги з боку управлінців може призвести до домінування самоуправління та збоїв у планованості і систематичності щоденної роботи.

Слід зазначити, що графічне зображення розходження нинішнього та бажаного організаційного профілю культур обох організацій у Рис. 1 та Рис. 2 є мінімальним. Так, результати анкетування ЕГ1 демонструють бажання

працівників зменшити вплив кланового типу культури та наблизитися до бюрократичного типу. На відміну від них, ЕГ2 вважає за належне розвинути характеристики ринкового організаційного типу.

В результаті проведення порівняльного аналізу домінуючих кар'єрних та особистісних ціннісних орієнтацій обох груп, було встановлено, що у ЕГ1 переважають кар'єрні ціннісні орієнтації об'єднання стилів життя, служіння, стабільності місця проживання та роботи, і особистісні цінності безпеки, гедонізму, самостійності та доброти, які узгоджуються з системою цінностей кланового типу культури. Винятком постають особистісні цінності конформності, традиційності та універсалізму, що не набули високих рангових показників.

У порівнянні з ЕГ1, респонденти ЕГ2 обрали домінуючими кар'єрні цінності менеджменту, автономії і компетентності в професії, та особистісні ціннісні орієнтації досягнення, влади, самостійності й доброти, притаманні характеристикам адхократичного типу культури. У якості винятку нами було виокремлено високий показник особистісної цінності доброти та середній показник цінності стимуляції, не властиві зазначеному організаційному типу.

Підсумовуючи, можна зауважити, що обидві організації мають різні профілі організаційної культури, які не можна порівнювати, оскільки кожна має власні переваги та недоліки. Але взаємна інтеграція корпоративної культури у дружньому міжнаціональному просторі ділової співпраці американських та українських організацій сприятиме вдалій перспективі налагодження внутрішньогрупових організаційних процесів.

Таким чином, американським компаніям слід перейняти та запроваджувати розвиток такої переваги українських організацій, як турбота про співробітників, що позитивно впливатиме на життєву активність працівників. Українським організаціям в свою чергу слід стимулювати формування позитивних відносин працівників і розвиток колективу, проводити позаробочі заходи, використовуючи креативний підхід, й відійти від застарілих стереотипів про владні відносини підпорядкування.

Сучасна соціальна ситуація потребує розробки тренінгової психокорекційної програми, спрямованої на взаємну інтеграцію корпоративної культури організацій з відпрацюванням вмінь, навичок ефективної взаємодії у колективі організації та формування нових поведінкових стратегій, що посприятиме зростанню рівня ефективності внутрішньогрупових організаційних процесів.

Список використаних джерел

- Балабанова Л.В., Сардак О.В. Управління персоналом : підручник. Київ : ЦУЛ, 2019. 468 с. <https://econom.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/07>
- Бала О.І. Економічне оцінювання та розвиток корпоративної культури машинобудівних підприємств: автореф. дис. на здобуття ступеня кандидата економічних наук. Львів, 2009. 20 с.
- Біла І.С., Насікан Н.І. Корпоративна культура як складник соціальної відповідальності бізнесу. *Східна Європа : економіка, бізнес та управління : електронний науково-практичний журнал*. 2018. № 5 (16). С. 106–109. <http://enquir.npu.edu.ua/handle/123456789/21885>
- Ворожбит В.В. Система цінностей у корпоративній культурі як засіб підтримки економічної безпеки підприємства. *Економіка розвитку*. 2013. 1(65). С. 127–131.
- Галян І. М. Психологія ціннісно-смыслові саморегуляції майбутніх педагогів : дис. доктора психол. наук. Київ, 2017. 532 с. http://psychology-naes-ua.institute/files/pdf/disertaciya_galyan
- Гриценко Н. В. Особливості формування корпоративної культури організації. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2017. № 59. С. 284–290. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2017_59_41
- Громко А. Корпоративна культура як ключовий чинник розвитку торговельного підприємства. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2020. №2. С. 114–120. <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-02-114-120>
- Камерон К., Куин Р. Диагностика и изменение организационной культуры. СПб.: Питер, 2001. 320 с.
- Карандашев В.Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство. СПб. : Речь, 2004. 70 с.
- Копитко М.І. Взаємозв'язок процесів формування корпоративної культури підприємств та рівня лояльності працівників з позиції забезпечення економічної безпеки. Актуальні проблеми забезпечення економічної безпеки в Україні: колективна монографія. Львів: Ліга-Прес, 2017. 368 с.
- Копитко М. І., Михаліцька Н. Я., Верескля М. Р. Корпоративна культура як стратегічний напрям управління підприємством в умовах сучасних викликів. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2021. №2(62). С. 92–99. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2021-62-92-99>
- Нетепчук В. В. Самоменеджмент: Навч. посібник. Рівне: НУВГП, 2013. 354 с.
- Олійник Т.І. Сучасна роль корпоративної культури в управлінні людськими ресурсами в організації. *Інвестиції : практика та досвід*. 2018. №22. С. 66–69. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2018_22_13
- Отенко І.П., Чепелюк М.І. Корпоративна культура: міжнародний та трансформаційний аспекти: монографія. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. 243 с.

- <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/20079/1/2018>
- Прушківський В.Г., Литовка В.А. Корпоративна культура соціально відповідальних металургійних підприємств. *Економічний простір*. 2020. № 164. С.106-111.
- Степанова Л.В., Тужилкіна О.В. Корпоративна культура в контексті регулювання соціально-трудових відносин. Соціально-трудові відносини: проблеми науки та практики: монографія. Полтава, 2020. С. 518–534.
<http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/10218/>
- Шейн Е. Організаційна культура та лідерство. Побудова, еволюція, розвиток. Харків : «Пітер», 2002. 335 с.
- Яновська С. Г. Психологічна структура підприємницької активності в малому бізнесі: дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.10. Київ, 2019. 210 с.
<http://psychology-naes-ua.institute/read/1913/>
- Malbašić I., Posarić N. A. Comparison of the Organizational Values of the World's Largest Companies with the Organizational Values of Large Croatian Companies: A Balanced Approach. *Management international conference* (Venice, Italy, 24-27 May). 2017. P. 61–74.
- Schein E.H. Organizational culture and leadership. 5th ed. John Wiley & Sons Inc., Hoboken, New Jersey, 2017.367 p.
- Tellis G.J., Prabhu J.C., Chandy R.K. Radical innovation across nations: the preeminence of corporate culture. *Journal of Marketing*. 2009. № 73. P. 3–23.

L. VARAVA (Liudmila Varava)

Candidate of Psychological Sciences,

Lead Researcher at the Ecological Psychology Laboratory

at H. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine

2 Pankivska Str., Kyiv 02000, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-7677-0042>

e-mail: varava2233@gmail.com

Ye. DEKALIUK (Yelyzaveta Dekaliuk)

Master's Degree, Mariupol State University

6 Preobrazhenska Str., Kyiv 02000, Ukraine

e-mail: dekalukelizaveta40@gmail.com

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF INTRAGROUP PROCESS EFFICIENCY WITHIN MODERN ORGANIZATIONS

The article is devoted to consideration of the problematic issue of improving productivity and increasing the efficiency of management, which is faced by the managers of Ukrainian enterprises and organizations providing social services in the competitive market of goods supply in conditions of full-scale war. Since the organization's high performance indicators may provide an advantage over competitors and boost financial success, each organization, in turn, strives to become a leader and even a monopolist in a competitive market by its own means. Depending on the productivity of such actions, the organization may gain a significant competitive advantage, which is an integral component of business economic opportunities that can be employed to achieve strategic goals and objectives. Given the current economic behavior of business entities, the need to isolate the psychological factors of corporate culture directly affecting the organizational management efficiency is undeniable, since highly professional psychologists and business consultants in this field may contribute to solving problems of organizational interaction. The article analyzes the theoretical background of the corporate culture phenomenon, value orientations and organization in psychological science. The authors' interpretations of scientific terms from the standpoint of economic, managerial, sociological and psychological approaches are considered. It is noted that corporate culture is driving force of dynamics in organizational changes and collective behavior, which determines the core of activity of the company's functional divisions. Corporate values are a fundamental psychological factor, being in dyadic interaction with each employee's personal values. Therefore, the employees' system of career value orientations should be consistent with the company's system of professional values, for in synergy these are capable of helping the organization improve its efficiency and achieve the desired goal. A comparative analysis of organizational cultures, career and personal value orientations between the representatives of the Ukrainian metallurgical company "Metinvest" and the American telecommunications company "Koscom Cable Inc" was performed. It has been established that internal integration, mutual exchange of knowledge and management experience, and also improvement of the enterprises' organizational structure should increase the performance of Ukrainian businesses in wartime.

Keywords: *corporate culture; organization; intragroup processes; efficiency; value orientations; collective; small social group.*

References

- Bala, O. I. (2009). *Economic evaluation and development of corporate culture of machine-building enterprises*. Lviv: Lviv National University "Polytechnic". [In Ukrainian]
- Balabanova, L.V., Sardak, O.V. (2019). *Personnel management*. Kyiv: TsUL. <https://econom.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/07>. [In Ukrainian]
- Bila, I.S., Nasikan, N.I. (2018). Corporate culture as a component of social responsibility of business. *Eastern Europe: economy, business and management: electronic scientific and practical journal*. V. 5 (16). P. 106–109.
<http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/21885>. [In Ukrainian]
- Cameron, K., Quinn, R. (2001). *Diagnosis and change of organizational culture*. St. Petersburg: Peter. [In Russian]

- Galyan, I.M. (2017). *Psychology of value-meaning self-regulation of future teachers*. (Doctoral dissertation). http://psychology-naes-ua.institute/files/pdf/disertaciya_galyan. [In Ukrainian]
- Gromko, L. (2020). Corporate culture as a key factor in the development of a trading enterprise. *Ekonomichni chasopys S'khidnoevropeiskoho natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky*. V. 2. P. 114–120. <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-02-114-120>. [In Ukrainian]
- Hrytsenko, N.V. (2017). Features of the formation of the corporate culture of the organization. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*. V.59. P. 284–290. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2017_59_41. [In Ukrainian]
- Karandashev, V.N. (2004). *Schwartz's methodology for studying personal values: concept and methodological guidance*. St. Petersburg : Piter. [In Russian]
- Kopytko M. I., Mykhalytska N. Ya., Veresklya M. R. (2021). Corporate culture as a strategic direction of enterprise management in the conditions of modern challenges. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*, V.2(62). P. 92-99. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2021-62-92-99>. [In Ukrainian]
- Kopytko, M. I. (2017). *The relationship between the processes of forming the corporate culture of enterprises and the level of employee loyalty from the standpoint of ensuring economic security*. Lviv: Liga-Press. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2021-62-92-99>. [In Ukrainian]
- Malbašić, I., Posarić, N.A (2017). Comparison of the Organizational Values of the World's Largest Companies with the Organizational Values of Large Croatian Companies: A Balanced Approach. *Management international conference* (Venice, Italy, 24-27 May). P. 61–74.
- Netepchuk, V.V. (2013). *Self-management*. Rivne: NUVHP. [In Ukrainian]
- Oliynyk, T.I. (2018). The modern role of corporate culture in the management of human resources in the organization. *Investytsii : praktyka ta dosvid*. V. 22. P. 66–69. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2018_22_13. [In Ukrainian]
- Otenko, I.P., Chepeliuk, M.I. (2018). Corporate culture: international and transformational aspects. Kharkiv: HNEU named after S. Kuznetsa. <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/20079/1/2018>. [In Ukrainian]
- Prushkivskiy, V.G., Litovka, V.A. (2020). Corporate culture of socially responsible metallurgical enterprises. *Ekonomichnyi prostir*. V. 164. P.106-111. [In Ukrainian]
- Schein, E. H. (2017). *Organizational culture and leadership*. 5th ed. John Wiley & Sons Inc., Hoboken, New Jersey.
- Shane, E. (2002) *Organizational culture and leadership. Construction, evolution, development*. Kharkiv: "Peter". [In Ukrainian]
- Stepanova, L.V., Tuzhilkina, O.V. (2020) *Corporate culture in the context of regulation of social and labor relations*. Poltava. <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/10218/>. [In Ukrainian]
- Tellis, G.J., Prabhu, J.C., Chandy, R.K. (2009). Radical innovation across nations: the preeminence of corporate culture. *Journal of Marketing*. № 73. P. 3–23.
- Vorozhbyt, V. V. (2013). The system of values in corporate culture as a means of supporting the economic security of the enterprise. *Ekonomika rozvytku*. V. 1(65). P. 127–131. [In Ukrainian]
- Yanovska, S.G. (2019). *Psychological structure of entrepreneurial activity in small business*. (Master theses). <http://psychology-naes-ua.institute/read/1913/>. [In Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 19.10.2022 (The article was received by the Editorial office on 10.19.2022)

Стаття рекомендована до друку 21.11.2022 (The article is recommended for publication on 11.21.2022)

DOI 10.26565/2225-7756-2022-73-06

УДК 378.14.015.62

В.Д. РИБАЧУК (Василь Дмитрович Рибачук)

*магістр психології**Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна**майдан Свободи, 4, Харків, Україна, 61022*<https://orcid.org/0000-0001-7917-5943>*E-mail: rybachukvd@gmail.com*

Н.А. МАЄВСЬКА (Наталія Анатоліївна Маєвська)

*кандидат психологічних наук, доцент, доцент ЗВО кафедри загальної психології**Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна**майдан Свободи, 4, Харків, Україна, 61022*<https://orcid.org/0000-0003-4408-4659>*E-mail: namaevska@karazin.ua*

КОНФЛІКТНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СТУДЕНТІВ-ФАРМАЦЕВТІВ

Конфліктна компетентність є невід'ємною складовою професійної компетентності фармацевтів і їх важливою характеристикою як фахівців. Проте на сьогоднішній день приділяється недостатня увага дослідженню особливостей конфліктної компетентності працівників цієї галузі, а розроблені загальні рекомендації щодо профілактики та врегулювання конфліктних ситуацій не завжди враховують конкретні умови, що склалися на фармацевтичному ринку. Метою роботи є виявлення особливостей конфліктної компетентності в студентів-фармацевтів на етапі професійної підготовки для розробки рекомендацій для її розвитку. В емпіричному дослідженні виявлено, що найбільш вираженою рисою особистості у випробуваних студентів-фармацевтів є «Добросовісність», вони характеризуються високою вмотивованістю та наполегливістю в ставленні до цілей та дій. Рівень готовності до переговорів і розв'язання конфліктів, а також рівень емпатії у більшості опитаних середній. Студенти-фармацевти на відміну від студентів-психологів мають менш виражену екстраверсію, емпатію до дітей, до персонажів художніх творів та до незнайомих або малознайомих людей, а в ситуації конфлікту частіше вдаються до компромісу. За допомогою кореляційного аналізу виявлено зв'язок рис особистості зі стратегіями поведінки в конфлікті, зокрема риси особистості «Дружелюбність» зі стратегіями пристосування та суперництва, особистісної риси «Добросовісність» зі стратегією «Компроміс». Розкрито шляхи оптимізації розвитку конфліктної компетентності на етапі професійної підготовки.

Ключові слова: *конфліктна компетентність, риси особистості стилі поведінки у конфлікті, знання, вміння, навички, емпатія*

Як цитувати: Рибачук В. Д., Маєвська Н. А. (2022). Конфліктна компетентність студентів-фармацевтів. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Психологія», (73), 52-58.* <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-73-06>

In cites: Rybachuk, V., Maievska, N. (2022). Conflict Competence of Pharmacy Students. *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series "Psychology", (73), 52-58.* <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-73-06>. (in Ukrainian).

Вступ та сучасний стан досліджуваної проблеми. Професійна діяльність фармацевта характеризується високим рівнем інтелектуальної та емоційної напруженості. Це зумовлено необхідністю надання не тільки консультативної допомоги пацієнту, а також проведення професійної фармацевтичної експертизи отриманого від лікаря рецепту щодо відповідності назви препарату, коректності дозування та лікарської форми, вміння передбачати, запобігати та вирішувати конфліктні ситуації, що неминуче виникають (Friesen, Carlan&Miller, 2019). Завдяки інтенсивному розвитку інформаційних технологій та доступності професійної інформації, сучасний пацієнт аптеки є вже добре поінформованим щодо стану свого здоров'я, необхідності застосування певних фармацевтичних препаратів, форм та методів лікування та часто звертається до

фармацевта напряму, минаючи медичні установи, вимагаючи відпустити йому рецептурні лікарські препарати, що є найпоширенішою причиною виникнення конфліктних ситуацій. Конфлікти в аптечних організаціях мають особливе значення та дуже неприємні наслідки. Вони становлять загрозу здоров'ю пацієнтів та погіршують якість надання фармацевтичної допомоги. Відсутність у фармацевтичного працівника навичок та вмінь керувати конфліктами при виконанні своїх професійних обов'язків обумовлює розвиток хронічного стресу у самого працівника і, як наслідок, синдрому емоційного вигорання (Haumschild, Hertig&Weber, 2015).

Конфліктна компетентність, під якою ми розуміємо складне інтегральне утворення, що містить когнітивний, операційний, особистісний та мотиваційний компоненти, є однією з

найважливіших якостей особистості фармацевта-професіонала та входить до переліку компетентностей представників фармацевтичної галузі як України так і країн Західної Європи та США (Sahaidak-Nikitiuk, Harkusha&Barnatovych, 2019). Ця компетентність забезпечує адекватне сприйняття та точну оцінку ситуацій конфлікту, уміння прогнозувати та оцінювати їх наслідки, здатність використовувати засоби діагностування, попередження та вирішення конфліктів, а також конструювати продуктивні конфлікти (Вошколуп, 2016 & Kundu, 2020). Саме тому формування цієї компетентності у фармацевтичного персоналу є стратегічно важливим завданням сучасної системи охорони здоров'я (Tessal, 2019).

Перші роботи з вивчення конфліктів у фармацевтичній сфері з'явилися у 80-х роках ХХ ст., проте дослідники переважно приділяли увагу проявам конфлікту інтересів всередині організації між фармацевтами, а також між фармацевтами та технічним персоналом, а конфлікти між фармацевтичним працівником та пацієнтом взагалі не виявлялись та не описувались довгий час (Шматенко, 2014). Багато з того, що було повідомлено, зосереджено на задоволеності робочим місцем або впливові зовнішніх мотивуючих факторів на вибір місця роботи (Kendrick, Beauchesne&Lee, 2021). В українських наукових джерелах це питання частково висвітлене в роботах Л. Г. Кайдалової, Н. В. Чміхало, Р. В. Сагайдак-Нікітюк, В. В. Малого та М. І. Гаркуші. Важливим висновком подібних досліджень є твердження, що будь-який з видів конфліктів в аптечній організації має негативний вплив на пацієнтів, фармацевтичних працівників та діяльність організації в цілому (Sahaidak-Nikitiuk, Harkusha&Demchenko, 2018). Дослідники наводять причини виникнення конфліктів в аптечних організаціях, але не висвітлюють питання компетентності фармацевтів у їх вирішенні.

Мета: виявити особливості конфліктної компетентності в студентів-фармацевтів на етапі професійної підготовки для розробки рекомендацій для її розвитку.

Методи дослідження. В дослідженні використано анкетування та низку психодіагностичних методик: короткий п'ятифакторний опитувальник особистості ТІРІ (Кліманська & Галецька, 2019) (особистісний компонент); методика «Діагностики рівня полікомунікативної емпатії» І. М. Юсупова (особистісний компонент); методика «Вибір стратегії поведінки у конфліктній ситуації» Томаса-Кілмена, адаптована Н. Гришиною (операційний компонент); методика діагностики готовності до переговорів і розв'язання конфліктів – знання,

вміння, здібності (когнітивний, операційний та мотиваційний компонент) (Лемак&Петрище, 2012).

Математико-статистична обробка даних проводилась у програмах Microsoft Excel та IBM SPSS Statistics. Використані статистичні методи: U критерій Манна-Уїтні, φ^* -критерій Фішера, коефіцієнт кореляції Спірмена.

У дослідженні взяли участь студенти 4-5 курсів фармацевтичного факультету Національного фармацевтичного університету, які навчаються за магістерською програмою (цільова група), та студенти спеціальності 053 «Психологія» 3-4 курсів бакалаврату та 1 курсу магістратури ХНУ імені В. Н. Каразіна (група порівняння). Всього в дослідженні взяли участь 74 респонденти. Дослідження проведено в вересні-жовтні 2022 року шляхом онлайн опитування за допомогою Google-форми.

Результати. З метою вивчення рівня сформованості конфліктної компетентності студентів-майбутніх фармацевтичних працівників, усвідомленості їхньої поведінки в конфліктній ситуації, нами було проведено аналіз поінформованості студентів про необхідність знань та підготовку в галузі конфліктології та способів реагування в конфлікті. В ході анкетування визначено, що майже половина майбутніх фармацевтів (45,5%) вважають конфлікт негативним явищем і не вбачають в ньому конструктивних ознак, при цьому 92% учасників студентів групи порівняння дотримуються протилежної думки. Отримана розбіжність є статистично достовірною ($\varphi^*_{емп}=3,621$; $p\leq 0,01$). Аналіз думки студентів про їхню поведінку в конфлікті при виконанні професійних обов'язків при роботі в аптеці показав, що лише 38,6% опитаних спрямовані відстоювати свою точку зору навіть у ситуації конфлікту, 59,1 % опитаних обирають шлях ігнорування ситуації та погодження на неї в той чи інший спосіб, а 2,3 % проявляють агресію. Найбільш поширеним напрямом копінг-стратегій у студентів обох груп встановлено емоційно-орієнтований копінг, покликаний знизити фізичний та/або психологічний вплив стресу: «займаюся улюбленою справою», «медитую», «ділюся переживаннями з оточуючими» та ін. Виявлено, що студенти не прагнуть зрозуміти причини конфлікту, виробити способи недопущення конфлікту в майбутньому.

Застосування стандартизованих методик дозволило отримати результати, які, на нашу думку, розкривають особливості конфліктної компетентності студентів - фармацевтів.

Результати обробки емпіричних даних короткого п'ятифакторного опитувальника особистості ТІРІ, наведені в таблиці 1,

демонструють, що найвище значення середнього спостерігається за шкалою «Добросовісність» у обох групах досліджуваних. Середнє значення за цією шкалою (5,58 балів) близьке до максимального балу (7 балів), що свідчить про високу вмотивованість та наполегливість у ставленні до цілей та дій, розсудливість, надійність

та відповідальність респондентів, однак їх також відрізняє трудоголізм і перфекціонізм. Друге та третє місця за значенням середнього посіли шкали «Відкритість новому досвіду» та «Дружелюбність». Найнижче значення середнього (4,12 бала та 3,62 бала) відповідає шкалі «Емоційна стабільність».

Таблиця 1. Результати визначення вираженості рис особистості

Риси	Студенти-фармацевти		Студенти-психологи	
	Середнє значення	Стандартне відхилення	Середнє значення	Стандартне відхилення
Екстраверсія	4,4	1,09	5,18	0,98
Дружелюбність	5,34	1,02	5,38	1,09
Добросовісність	5,58	0,91	5,58	1,11
Емоційна стабільність	4,13	1,30	3,62	1,35
Відкритість новому досвіду	5,38	1,01	5,5	0,82

Характерною статистично достовірною відмінністю студентів-фармацевтів від досліджуваних групи порівняння є менша вираженість такої риси особистості, як «Екстраверсія» (U Манна-Уїтні=757,500; $p=0,009$). Це в цілому є гарною ознакою, оскільки під час

роботи фармацевт повинен бути більш сконцентрованим на внутрішньому аналізі інформації та від нього не вимагається фокусуватися на відвідувачах аптеки.

Результати дослідження в студентів рівня полікомунікативної емпатії наведені в таблиці 2.

Таблиця 2. Результати діагностики рівня полікомунікативної емпатії

Група	Розподіл досліджуваних за рівнем емпатії (%)				
	Дуже високий рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Дуже низький рівень
Студенти-фармацевти	0	2,27	72,73	25	0
Студенти-психологи	0	8	84	4	4

Результати свідчать, що 72,73% студентів-фармацевтів та 84% студентів-психологів мають середній рівень прояву полікомунікативної емпатії. Це дає нам змогу зробити припущення, що більшість досліджуваних належать до групи не

особливо чутливих осіб і при спілкуванні роблять судження про інших переважно за їх вчинками, і не дуже довіряють своїм враженням. Звісно вони можуть виявляти емоції, але більшість часу знаходяться під самоконтролем.

Таблиця 3. Результати вивчення рівня розвитку емпатії в різних сферах людського життя

Вид емпатії	Студенти-фармацевти		Студенти-психологи	
	Середнє значення	Стандартне відхилення	Середнє значення	Стандартне відхилення
Емпатія до батьків	7,82	2,62	8,08	2,71
Емпатія до тварин	6	2,18	6,48	2,57
Емпатія до літніх людей	7,07	2,26	6,84	1,84
Емпатія до дітей	6,65	2,61	9,44	3,24
Емпатія до персонажів художніх творів	6,25	2,91	7,68	3,26
Емпатія до незнайомих або малознайомих людей	7,93	2,21	9,16	3,21

Порівняльний аналіз результатів, представлених в таблиці 3, за U -критерієм Манна-Уїтні показав, що студенти-фармацевти мають достовірно меншу вираженість емпатії порівняно зі студентами-психологами за шкалами «Емпатія до дітей»

(U Манна-Уїтні=882,500; $p=0,001$) і граничні значення коефіцієнту для шкал «Емпатія до персонажів художніх творів» (U Манна-Уїтні=701,500; $p=0,057$) та «Емпатія до незнайомих або малознайомих людей» (U Манна-

Уїтні=691,000; $p=0,076$), що також може свідчити про відмінність двох груп, але потребує додаткового уточнення.

Результати дослідження за методикою визначення стилю поведінки у конфлікті К. Томаса, наведені в таблиці 4 та 5, показали, що студенти-фармацевти найчастіше в конфліктних ситуаціях обирають такий стиль поведінки, як

компроміс, і він властивий більше, ніж половині опитаних студентів-фармацевтів (61,4%), що статистично достовірно відрізняє їх від студентів-психологів ($\varphi^*_{\text{змі}} = 2,739$, $p \leq 0,01$).

Значно рідше вони обирають уникнення (22,7 %) та суперництво (15,9 %), а найрідше – співпрацю та пристосування (по 13,6 %).

Таблиця 4. Середні результати визначення домінуючої стратегії поведінки студентів у конфлікті

Риси	Студенти-фармацевти		Студенти-психологи	
	Середнє значення	Стандартне відхилення	Середнє значення	Стандартне відхилення
Суперництво	4,55	3,22	4,36	3,05
Співпраця	6,09	1,75	6,16	1,60
Компроміс	7,70	1,87	7,44	2,04
Уникнення	6,16	1,80	6,36	2,23
Пристосування	5,43	2,60	5,68	2,25

Таблиця 5. Розподіл досліджуваних за проявом домінуючої стратегії поведінки в конфлікті

Стиль поведінки в конфлікті	Кількість респондентів, що мають виражений стиль поведінки в конфлікті, %*	
	Студенти-фармацевти	Студенти-психологи
Суперництво	15,9	12
Співпраця	13,6	16
Компроміс	61,4	40
Уникнення	22,7	32
Пристосування	13,6	8

* розрахований від загальної кількості учасників, сума відсотків перевищує 100%, оскільки в деяких учасників зафіксовано одночасно декілька стилів

У таблиці 6 наведені результати діагностики готовності до переговорів і розв'язання конфліктів серед студентів-фармацевтів у порівнянні зі студентами-психологами. Отримані результати вказують на те, що серед студентів-фармацевтів 65,8% опитаних мають рівень середній та вище середнього, серед яких по 4,5% опитаних мають високий та дуже високий рівень знань. Однак студенти-психологи володіють достовірно кращими знаннями (U Манна-Уїтні=731,000; $p=0,022$) про конфлікт, його природу, про способи розв'язання конфлікту, ніж фармацевти, що зумовлено специфікою професійної підготовки: трохи вище від середніх знань визначили в себе 28% студентів, середній рівень мають 20% студентів, вищими за середній рівень вважають свої знання 24% студентів, і вважають, що мають високий і дуже високий рівень знань по 8% студентів. Уміння та здібності студентів-фармацевтів знаходяться приблизно на такому ж рівні, як знання (див. табл. 2), і також поступаються студентам-психологам (U Манна Уїтні=787,000; $p=0,002$). Тобто готовність до переговорів та розв'язання конфліктів у студентів-фармацевтів виражена переважно на середньому рівні. Ці результати повністю корелюють з даними тесту Томаса.

Кореляційний аналіз отриманих результатів (за критерієм Спірмена) дозволив виявити зв'язок між рисами особистості студентів-фармацевтів та стилями їх реагування в конфлікті. Виявлено зворотній кореляційний зв'язок між рисою «Дружелюбність» та стратегією поведінки в конфлікті «Суперництво» ($r=-0,496$, при $p=0,01$) та прямий зв'язок зі стратегією «Пристосування» ($r=0,401$, при $p=0,01$). Це означає, що такі досліджувані схильні краще поступитись своїми інтересами та пристосуватись до ситуації, ніж почати конфліктувати. Також виявлено прямий кореляційний зв'язок між особистісною рисою «Добросовісність» та стратегією «Компроміс» у конфліктній ситуації ($r=0,317$; при $p=0,05$). Це, в свою чергу, призводить до того, що в ситуації конфлікту досліджувані намагаються задовольнити обидві сторони, що є цілком виправданим при спілкуванні з відвідувачами аптек. Між рисою особистості «Відкритість новому досвіду» виявлено зворотній зв'язок зі стратегією «Уникнення» ($r=0,274$, при $p=0,05$). Це означає, що досліджувані з вираженою цією рисою не схильні уникати конфліктів, а навпаки мають значний потенціал для їх вирішення. В ході дослідження не виявлено значущих кореляційних зв'язків особистісних рис

«Емоційна стабільність» та «Екстраверсія» з жодною стратегією поведінки в конфлікті. Також звертає на себе увагу той факт, що жодна з рис особистості не показала значущого кореляційного зв'язку зі стилем «Співпраця».

Отже, в процесі розв'язання конфліктів студенти-фармацевти найчастіше обирають стиль компромісного врегулювання та відхід від конфлікту, а менше всього послуговуються стилем «Суперництво». Співпраця – найконструктивніший

стиль розв'язання конфліктів – посідає третє місце. Готовність до переговорів і до розв'язання конфліктів студенти демонструють на середньому рівні, що є недостатнім для фахівців допомагаючої професії, які постійно спілкуються з людьми. Середньою також є й вираженість полікомунікативної емпатії. Таким чином слід зазначити, що конфліктна компетентність як компонент професійного становлення студентів-фармацевтів потребує корекційного та розвивального впливів.

Таблиця 6. Результати діагностики готовності до переговорів і розв'язання конфліктів

Параметри	Рівні готовності (%)								
	ДН	Н	НВС	ТНВС	С	ТВС	ВЗС	В	ДВ
Студенти-фармацевти									
Знання	6,8	2,3	9,1	15,9	27,3	13,6	15,9	4,5	4,5
Уміння	4,5	4,5	9,1	15,9	31,8	11,4	15,9	4,5	2,3
Здібності	2,3	0	6,8	11,4	27,3	20,5	15,9	13,6	2,3
Студенти-психологи									
Знання	0	0	4	8	20	28	24	8	8
Уміння	0	4	4	12	20	24	20	8	8
Здібності	0	0	0	14	8	16	48	16	8

У таблиці: ДН – дуже низький, Н – низький, НВС – нижчий від середнього, ТНВС – трохи нижчий від середнього, С – середній, ТВС – трохи вищий за середній, ВЗС – вищий за середній, В – високий, ДВ – дуже високий.

Обговорення. Отримані результати експериментального дослідження дають змогу виявити проблемні зони в структурі конфліктної компетентності студентів-фармацевтів на етапі професійної підготовки. На нашу думку, потребує додаткової уваги когнітивний компонент конфліктної компетентності, про що свідчить середній рівень знань у галузі управління конфліктами, знань про конфлікт, його причини, наслідки, технології запобігання та управління конфліктами у фармацевтичній діяльності. Також недостатньо сформованим є операційний компонент конфліктної компетентності, оскільки студенти найчастіше обирають компроміс як стратегію реагування у конфлікті. Ця стратегія зручна у форматі фармацевтичного консультування, оскільки потребує менше часових витрат, ніж стратегія співробітництва. Однак вона не може вважатися кращим варіантом вирішення ситуації, оскільки опоненти змушені відмовлятися від частини своїх вимог. У них недостатньо сформоване спрямування на співпрацю для врегулювання конфлікту. Отримані нами результати вивчення операційного компоненту повністю корелюють з даними вивчення конфліктної компетентності провізорів-інтернів (Дзяк, Єхалов & Сірко, 2021).

Ми впевнені, що розвиток конфліктної компетентності позитивно вплине на професійне становлення та особистий розвиток висококваліфікованого фахівця фармацевтичної галузі. Цей процес має починатись з освоєння

освітніх програм в освітніх організаціях під час навчання, продовжуватись навчанням за місцем роботи (у формі наставництва, стажування, інструктажу, тренінгу, через реалізацію різних програм розвитку (навчання), обміну досвідом тощо) та особистим професійним самонавчанням.

Перший рівень формування конфліктної компетентності має здійснюватися в університетах та коледжах, шляхом формування відповідних компетенцій при освоєнні освітніх програм, які мають включати в себе програми також розвитку їх конфліктної компетентності. Елементи програми розвитку конфліктної компетентності можуть використовуватись й у структурі академічних занять (лекцій, семінарів, практикумів, тренінгів), і в самостійній роботі студентів. Освоєння дисциплін у рамках цього рівня має супроводжуватись інформаційно-методичним забезпеченням (навчальні посібники, методичні рекомендації, інші довідково-інформаційні матеріали) та закінчуватись проміжною та/або підсумковою атестацією з використанням фонду типових оціночних засобів.

Навчання фармацевтичного працівника за місцем роботи має починатись при його вступі на роботу в процесі адаптації та продовжуватись протягом усієї професійної діяльності. В основу навчання цього рівня також мають бути покладені основні елементи конфліктології та стрес-менеджменту, з метою формування чи розвитку конфліктних компетенцій фармацевтичних

працівників. Освоєння програм навчання на цьому етапі має завершуватися атестацією фахівців.

Третій рівень формування конфліктної компетентності полягає в безперервному професійному самонавчанні з використанням інформаційно-довідкових матеріалів з метою актуалізації знань, усвідомлення внутрішньо особистісних змін та підтримання рівня конфліктних компетенцій.

Ми вважаємо, що послідовне дотримання трьох етапного навчання фахівців дозволить сформувати та підтримувати високий рівень конфліктної компетентності протягом усієї професійної діяльності фармацевтичного працівника.

Висновки. Професійна підготовка висококваліфікованих фармацевтичних фахівців передбачає розвиток професійної спрямованості, компетентності, соціально значущих та професійно важливих якостей, що дає можливість виконувати професійну діяльність на якісному та творчому рівні, відповідно до особистісних індивідуально-психологічних особливостей людини.

Дослідження сформованості компонентів конфліктної компетентності показало високу розвиненість особистісного компонента в студентів-фармацевтів (вираженість добросовісності, відкритості новому досвіду та дружелюбності), але середній рівень вираженості емпатії, що є недостатнім для представників допомагаючої професії; встановлено високу сформованість мотиваційного компонента: досліджувані високо вмотивовані та наполегливі у ставленні до цілей та дій; когнітивний компонент сформований недостатньо. Особливої уваги потребує операційний компонент: досліджувані не вміють правильно обрати продуктивний стиль врегулювання конфлікту та найчастіше вдаються до компромісу та уникнення.

Виявлено кореляційні зв'язки рис особистості зі стратегіями поведінки в конфлікті. Встановлено, що досліджувані з рисою особистості «Дружелюбність» у конфліктній ситуації обирають переважно стратегію пристосування, з рисою особистості «Добросовісність» у конфлікті обирають стратегію реагування «Компроміс», а респонденти з рисою «Відкритість новому досвіду» в меншій мірі обирають уникнення.

Розроблені рекомендації щодо розвитку конфліктної компетентності студентів – майбутніх фармацевтів сприятимуть оптимізації процесу професійного становлення та запобіганню небажаних професійних деформацій.

Список використаних джерел

Войтович М. В. Розвиток конфліктної компетентності у студентів – медичних психологів на етапі

- професійної адаптації. *Актуальні проблеми психології*. 2019. №12, С. 23-31. <https://lib.iitta.gov.ua/1851>
- Вошколуп Г. Ю. Конфліктологічна компетентність як складова професійної компетентності майбутніх фахівців. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Педагогіка і психологія*. 2016. № 1, С. 184–189. <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2016/1/32.pdf>
- Дзяк Л. А., Єхалов В. В., Сірко А. Г. Комуникативна та конфліктна компетентність лікарів-інтернів за фахом "Нервові хвороби. *Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник Української медичної стоматологічної академії*. 2021. №21(2), С. 182-185. <https://doi.org/10.31718/2077-1096.21.2.182>
- Завацька Н. Є., Смирнова О. О., Ахтирська Ю. І. Комуникативно-конфліктологічна компетентність особистості у координатах сучасних парадигм. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2019. № 2, С. 147-159. <http://tppjournal.com.ua/n49y2k19a12.html>
- Кліманська М. Б., Галецька І. І. Українська адаптація короткого п'ятифакторного опитувальника особистості ТІРІ (ТІРІ-UKR). *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*. 2019. №5, 57-74. <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.9>
- Лемак М. В., Петрище В. Ю. Психологу для роботи. *Діагностичні методики: збірник*. Ужгород, 2012. 616 с.
- Матвійчук Т. Ф. Конфліктологія: навч.-мет. посіб. Львів, 2018. 76 с.
- Шматенко О. П., Гончаренко Н. В., Гончаренко І. Ф. Психологія і деонтологія у фармації : навч. посіб. Київ, 2014. 132 с.
- Friesen P., Caplan A. L., Miller J. E. Managing conflicts of interest in pharmacy and therapeutics committees: A proposal for multicentre for mulary development. *Journal of Clinical Pharmacy and Therapeutics*. 2019. №1, P. 1–7. <https://doi.org/10.1111/jcpt.13067>
- Haumschild R. J., Hertig J. B., Weber R. J. Managing conflict: a guide for the pharmacy manager. *Hospital Pharmacy*. 2015. №50 (6), P.543–549. doi: 10.1310/hpj5006-543
- Kendrick J., Beauchesne A., Lee Y. V. Conflict between Pharmacy Preceptors and Pharmacy Learners in Experiential Education. *Canadian Journal of Hospital Pharmacy*. 2021. №74 (1), P. 36-42. <https://doi.org/10.4212/cjhp.v74i1.3044>
- Kundu V. Conflict Competence: An Exploration of its importance and skills. *International Journal of Peace, Education and Development*. 2020. № 8(1), P. 01-05. <https://doi.org/10.30954/2454-9525.01.2020.1>
- Sahaidak-Nikitiuk R., Harkusha M., Barnatovych S. Scientific and practical approaches to form the list of social-psychological characteristics for pharmacy specialist. *EUREKA: Health Sciences*. 2019. № 1, P. 39–46. <https://doi.org/10.21303/2504-5679.2019.00871>
- Sahaidak-Nikitiuk R., Harkusha M., Demchenko N. Research of socio-psychological characteristics of pharmacy specialists. *Scientific Journal «Science Rise: Pharmaceutical Science»*. 2018. №6 (16), P. 35-40. <https://doi.org/10.15587/2519-4852.2018.153381>
- Tessal H. Associations among student conflict management style and attitudes toward empathy. *Currents in pharmacy teaching&learning*. 2019. №11, P. 25-32. <https://doi.org/10.1016/j.cptl.2018.09.019>

V. RYBACHUK (Vasyl Rybachuk)
 Student of the School of Psychology
 V.N. Karazin Kharkiv National University
 4 Svobody Sq., Kharkiv, Ukraine, 61022

N. MAIEVSKA (Nataliia Maievska)
 Candidate of psychological sciences, Associate professor, Associate professor of the Department of General Psychology, School of Psychology,
 V.N. Karazin Kharkiv National University
 4 Svobody Sq., Kharkiv, Ukraine, 61022

CONFLICT COMPETENCE OF PHARMACY STUDENTS

Conflict competence is an integral component of the professional competence of pharmacists and an important characteristic of them as specialists. However, nowadays an insufficient attention is paid to the study of the pharmacists' conflict competence specifics, and the developed general recommendations for the prevention and regulation of conflict situations do not always take into account the specific conditions that have developed in the pharmaceutical market. The aim of the work is to study the specifics of conflict competence of pharmaceutical students at the stage of professional training in order to develop recommendations for its development. In the empirical study, it was found that the most pronounced personality trait of the tested pharmaceutical students is "Conscientiousness", they are characterized by high motivation and persistence in their attitude to goals and actions. The level of readiness for negotiations and conflict resolution, as well as the level of empathy, is average in the majority of respondents. Pharmacy students, unlike psychology students, have a lower degree of extroversion, empathy for children, for characters in works of art, and for strangers or unfamiliar people, and in a conflict situation, they often resort to compromise. With the help of correlation analysis, the relationship between personality traits and behavior strategies in conflict was revealed. Subjects with the personality trait "Friendliness" in a conflict situation choose the adaptation strategy and avoid rivalry, with the personality trait "Conscientiousness" in the conflict choose the response strategy "Compromise". Ways to optimize the development of conflict competence at the stage of professional training are revealed.

Key words: *conflict competence, personality traits, conflict behavior styles, knowledge, skills, empathy*

References

- Dzyak L. A., Yekhalov V. V., Sirko A. G. Communicative and conflict competence of medical interns in the specialty "Nervous diseases. Actual problems of modern medicine: *Bulletin of the Ukrainian Medical Stomatological Academy*. 2021. V. 21(2), P.182-185. <https://doi.org/10.31718/2077-1096.21.2.182> [in Ukrainian]
- Friesen, P., Caplan, A. L., Miller, J. E. (2019). Managing conflicts of interest in pharmacy and therapeutics committees: A proposal for multicentre formulary development. *Journal of Clinical Pharmacy and Therapeutics*, 1, 1–7. <https://doi.org/10.1111/jcpt.13067>
- Haumschild, R. J., Hertig, J. B., Weber, R. J. (2015). Managing conflict: a guide for the pharmacy manager. *Hospital Pharmacy*, 50 (6), 543–549. <https://doi.org/10.1310/hpj5006-543>
- Kendrick, J., Beauchesne, A., Lee, Y. V. (2021). Conflict between Pharmacy Preceptors and Pharmacy Learners in Experiential Education. *Canadian Journal of Hospital Pharmacy*, 74 (1), 36-42. <https://doi.org/10.4212/cjhp.v74i1.3044>
- Klimanska, M. B., Galetska, I. I. (2019). Ukrainain adaptation of the short five factor personality questionnaire TIPI (TIPI-ukr). *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, (5), 57-74. <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.9> [in Ukrainian]
- Kundu, V. (2020). Conflict Competence: An Exploration of its importance and skills. *International Journal of Peace, Education and Development*, 8(1), 01-05. <https://doi.org/10.30954/2454-9525.01.2020.1>
- Lemak, M. V., Petryshche, V. Yu. (2012). *Psykhologu dlya roboty. Diahnostychni metodyky* : zbirnyk. Uzhhorod. [in Ukrainian]
- Matviychuk, T. F. (2018). *Conflictology*. Manual. Lviv. [in Ukrainian]
- Sahaidak-Nikitiuk, R., Harkusha, M., Barnatovych, S. (2019). Scientific and practical approaches to form the list of social-psychological characteristics for pharmacy specialist. *EUREKA: Health Sciences*, 1, 39–46. <https://doi.org/10.21303/2504-5679.2019.00871>
- Sahaidak-Nikitiuk, R., Harkusha, M., Demchenko, N. (2018). Research of socio-psychological characteristics of pharmacy specialists. *Scientific Journal «Science Rise: Pharmaceutical Science»*, 6(16), 35-40. <https://doi.org/10.15587/2519-4852.2018.153381>
- Shmatenko, O. P., Goncharenko, I. F. (2014). *Psychology and deontology in pharmacy: teaching manual*. Kyiv. [in Ukrainian]
- Tessal, H. (2019). Associations among student conflict management style and attitudes toward empathy. *Currents in pharmacy teaching & learning*, №11, 25-32. <https://doi.org/10.1016/j.cptl.2018.09.019>
- Voshkolup, G. Yu. (2016). Conflictological competence as a component of professional competence of future specialists. *Bulletin of the Dnipropetrovsk University named after Alfred Nobel. Series: Pedagogy and Psychology*, (1), 184–189. Retrieved from <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2016/1/32.pdf> [in Ukrainian]
- Voytovych M. V. Development of conflict competence in medical psychologist students at the stage of professional adaptation. *Actual problems of psychology*. 2019. V. 12, P. 23-31. <https://lib.iitta.gov.ua/1851> [in Ukrainian]
- Zavatska, N. E., Smirnova, O. O., Akhtyrskaya, Yu. I. (2019). Communicative and conflictological competence of the individual in the context of modern paradigms. *Theoretical and applied problems of psychology*, (2), 147-159. Retrieved from <http://tpppjournal.com.ua/n49y2k19a12.html> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 12.10.2022 (The article was received by the Editorial office on 10.12.2022)

Стаття рекомендована до друку 24.11.2022 (The article is recommended for publication on 11.24.2022)

ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

DOI 10.26565/2225-7756-2022-73-07
УДК 159.923+316.613.4

І.В. КРЯЖ (Ірина Володимирівна Кряж)
д. психол. н., доцент,
професор ЗВО, кафедра прикладної психології
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
майдан Свободи 4, м. Харків, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-9616-5891>
E-mail: ikryazh@karazin.ua

В.О. БАРАНОВ (Владислав Олександрович Баранов)
магістр психології, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-5185-2439>
E-mail: lifeforadream13@gmail.com

ВІРА В СПРАВЕДЛИВИЙ СВІТ ТА ІНФАНТИЛІЗМ ЯК ПРЕДИКТОРИ СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ

У статті описані результати дослідження віри в справедливий світ, інфантилізму та навіюваності як предикторів суб'єктивного благополуччя. Збір емпіричних даних проводився в серпні-вересні 2022 р. з громадянами України. Вибірку складала 71 особа (71,8% - жінки). Було встановлено: Віра в справедливий світ для себе є значущим предиктором когнітивного та емоційного компонентів суб'єктивного благополуччя. Вимушена через воєнний стан зміна місця проживання посилює емоційний дискомфорт. Разом з тим, негативний вплив зміни місця проживання на емоційний стан особистості частково компенсується посиленням віри в справедливість світу для себе. Психологічний інфантилізм, перш за все – інфантилізм долаючої поведінки, є негативним предиктором суб'єктивного благополуччя. Навіюваність не є значущим предиктором суб'єктивного благополуччя. Разом з тим, вона прямо пов'язана з інфантилізмом долаючої поведінки та інфантільною позицією утриманства. Підтримуючи ці прояви інфантилізму, навіюваність може робити певний внесок в зниження суб'єктивного благополуччя. У статті обговорюються обмеження емпіричного дослідження.

Ключові слова: віра в справедливий світ, психологічний інфантилізм, навіюваність, суб'єктивне благополуччя, задоволеність життям, емоційний дискомфорт

Як цитувати: Кряж, І., Баранов, В. (2022). Віра в справедливий світ та інфантилізм як предиктори суб'єктивного благополуччя. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Психологія», (73), 59-66.* <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-73-07>

In cites: Kryazh, I., Baranov, V. (2022). Belief in a Just World and Infantilism as Predictors of Subjective Well-Being. *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series "Psychology", (73), 59-66.* <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-73-07>. (in Ukrainian).

Постановка проблеми. Суб'єктивне благополуччя, як індикатор психологічного здоров'я, вказує на готовність особистості долати складні життєві обставини, бути активною та діяти продуктивно. Травматичні події повномасштабної війни становлять загрозу психологічному здоров'ю людей. В ракурсі завдань надання психологічної допомоги постраждалим та відновлення радості життя це обумовлює гостру актуальність врахування як тих особливостей особистості, що посилюють її вразливість до травматичних впливів, так й тих особистісних переконань, що є ресурсом для подолання випробувань воєнного часу та дозволяють людині відновлювати відчуття власного благополуччя.

Втрати, що переживають люди за воєнні часи, загострюють питання справедливості та відплати. Віра в те, що світ є справедливим, що добро перемаже, має сприяти позитивним переживанням за задоволеності життям як таким. З іншого боку, незрілість особистості, психологічний інфантилізм зменшують резильєнтність та в умовах воєнного стану ще більше посилюють залежність від оточення та схильність до впливів з боку інших, що робить людину більш вразливою до травмуючих подій. У цій статті робиться спроба проаналізувати роль віри в справедливий світ, психологічного інфантилізму та навіюваності для суб'єктивного благополуччя людини.

Аналіз досліджень і публікацій за темою.

Проблема психологічного благополуччя в цій роботі розглядається в термінах суб'єктивного благополуччя, тобто скрізь призму суб'єктивної оцінки людиною якості свого життя (Diener, 1984). Така оцінка має два виміри: когнітивний, що проявляє себе через задоволеність життям, та емоційно-чуттєвий, що відображає стан емоційної сфери. Серед психологічних чинників суб'єктивного благополуччя важливу роль відіграють настановлення та переконання особистості.

Віра в справедливий світ - психологічна світоглядна установка позитивного характеру, яка визначає сприйняття світу як справедливого, як місця, де люди отримують те, на що вони заслуговують, і заслуговують на те, що отримують (Lerner, 1977). Така віра дозволяє діяти стосовно соціального оточення, нібито воно стабільне та впорядковане, що сприяє кращій адаптації.

Дослідження свідчать на користь розмежування двох різних проявів віри в справедливий світ, це - віра в справедливість світу для себе, інакше кажучи — в особистий справедливий світ, в якому з людиною поведуться справедливо, та віра в загальну справедливість, тобто віра в світ, в якому люди зазвичай отримують те, на що заслуговують (Lipkus, Dalbert, Segler, 1996; Dalbert, 1999). Емпірично встановлено, що віра в справедливий особистий світ краще за віру в справедливість для всіх дозволяє передбачувати суб'єктивне благополуччя людини (Otto et al., 2006; Кряж, Холманова, 2021).

Дослідники (зокрема: Furnham, 2003; Dalbert, Donat, 2015) звертають увагу на те, що віра в справедливий світ може виступати буфером для негативних переживань в важких умовах. Якщо дослідження 1970-1980-х рр. В більшості своїй були зосереджені на негативних соціальних ефектах віри в справедливий світ, пов'язаних із запереченням несправедливості через звинувачення жертви, то, починаючи з кінця минулого століття, віра в справедливий світ розглядається переважно як здоровий механізм додання труднощів, що має позитивні психологічні наслідки (Furnham, 2003). С. Далберт та М. Донат (Dalbert, Donat, 2015) підкреслюють, що віра в справедливий світ є диспозицією, яка дозволяє людям впоратися з подіями повсякденного життя, незалежно від того, наскільки складними вони є. Це є підставою для визначення віри в справедливий світ як особистого ресурсу, що дозволяє підтримувати психологічне благополуччя людей різного віку, що знаходяться в різних ситуаціях.

За думкою Лернера (Lerner, 1998), віра в справедливий світ у дорослих людей може

проявлятися у двох формах — свідомій, яка стосується загальних правил, моралі, соціальних суджень, та перед-свідомій — пов'язаній з примітивними правилами звинувачення та автоматичними емоційними відповідями. В цілому, Лернер розглядає віру в справедливість світу як фундаментальну помилку, суттєву для підтримки відчуття безпеки, як хибне переконання, відлуння дитячих інфантильних вірувань, що мотиваційно захищається та підтримується навіть всупереч протиріччям реального життя. Якщо прийняти таку точку зору, можна очікувати, що віра у справедливий світ буде супроводжуватися інфантилізмом. Якщо, навпаки, віра в справедливість світу буде негативно пов'язаною з інфантилізмом, це можна розглядати як аргумент проти розгляду такої віри в контексті суто дитячих незрілих переконань.

Інфантилізм як психологічне явище проявляється в незрілості емоційно-вольової та поведінкової сфери особистості внаслідок неправильного виховання або деструктивного впливу оточення (Серегина, 2006; Гринчук, Оленич, 2019; Ільїн, 2020; Ласунова, Бордан, 2020). А. О. Серьогіна (2006) виділяє такі прояви психологічного інфантилізму, як затримка у розвитку емоційної та вольової сфери людини, незрілість моральної та соціальної сфер, уникання професійного зростання та досягнення цілей, конформізм, низький рівень рефлексивного мислення, гедоністична спрямованість, слабкість перед труднощами, нестабільна поведінка, залежність від інших осіб, надання переваги матеріальній сфері над моральною. Така незрілість, пов'язана з відсутністю автономії, порушеннями в керуванні середовищем, відмовою від особистісного зростання, свідчить, з позицій евідемоністичного підходу, про психологічне неблагополуччя особистості. Це дає підстави очікувати, що інфантилізм супроводжується зниженням суб'єктивного благополуччя, особливо в складних умовах життя, коли людина стикається з необхідністю самостійно долати труднощі.

Окремим питанням постає значення *навіюваності* для суб'єктивного благополуччя. Навіюваність, як динамічна специфічна властивість, що забезпечує процеси взаємодії між людьми, є характеристикою, важливістю якої проявляється в різних контекстах: адаптивної активності особистості, інформаційної безпеки, соціалізації, ефективності соціальних та психотерапевтичних впливів (Evensen et al., 2019; Фоля, 2010). Навіювання є необхідною складовою будь-якого психокорекційного впливу, тож навіюваність може виступати чинником сапрогенного процесу, сприяючи відновленню

або посиленню суб'єктивного благополуччя (Манілов, 2012). Є емпіричні свідчення того, що психічна дезадаптація є незалежною від навіюваності як індивідуальної риси, так саме як її готовність до поступок є характеристикою, окремою від навіюваності (Pires, Silva, Ferreira, 2013). Разом з тим, некритичне сприйняття емоційно насичених повідомлень пропаганди обертається додатковим підвищенням психічного напруження, уможливаює психоемоційні розлади (Корнієнко, Колодка, 2020), що набуває особливої актуальності за часи війни. Сприйнятливості до навіюваної інформації підвищується разом з конформізмом та толерантністю до двозначності (Van Hook, Steele, 2002).

Як індивідуальна характеристика особистості, навіюваність є однією з ознак психологічного інфантилізму (Манілов, 2012; Ласунова, Бордан, 2020), тож, саме в контексті інфантильної поведінки навіюваність може робити певний негативний внесок у суб'єктивне благополуччя, сприяючи посиленню емоційного дискомфорту. Ще одним непрямим аргументом щодо наявності актуальності негативного впливу навіюваності в її зв'язку з інфантилізмом може слугувати положення щодо належності українського лінгвосоціуму до "культури сорому" (Mizín et al., 2021). На думку дослідників, сором як соціальна емоція сприяє формуванню соціального інфантилізму, що породжує проблеми з регуляцією поведінки через підвищену навіюваність, емоційну неврівноваженість, проблему відповідальності.

Мета емпіричного дослідження: вивчити внесок установки на віру в справедливий світ, психологічного інфантилізму та навіюваності в суб'єктивне благополуччя (СБ).

Були висунуті такі припущення:

- віра в справедливий світ є позитивним предиктором СБ, при цьому вирішальну роль для СБ відіграє віра в справедливий світ для себе;
- інфантилізм є негативним предиктором СБ;
- навіюваність не має однозначного ефекту на СБ, однак є позитивно пов'язаною з інфантилізмом, тому можливий опосередкований інфантилізмом негативний зв'язок навіюваності з СБ.

Також ми передбачували, що вимушена через воєнний стан зміна місця проживання негативно позначається на СБ.

Методи дослідження.

Для вимірювання *суб'єктивного благополуччя* (далі - СБ) були використані дві методик: Шкала задоволеності життям Е.Дінера (далі - ЗЖ, 5 пунктів, α Кронбаха 0,86) - для вивчення

когнітивного компоненту СБ; Шкала суб'єктивного благополуччя Perrudet-Badoux, Mendelsohn, Chiche (далі - ШСБ) - для вивчення емоційного компоненту СБ. Оскільки більш високі показники за цією шкалою вказують на нижче СБ, тобто свідчать про порушення емоційного комфорту, надалі при обговоренні результатів, отриманих за допомогою цієї шкали, ми будемо використовувати термін "емоційний дискомфорт". ШСБ складається з 17 пунктів, однак перевірка внутрішньої узгодженості пунктів показала, що п.12 ("Я охоче менше просив(ла) би інших про щось") має негативну кореляцію зі шкалою, тому при обробці цей пункт був видалений та подальший аналіз проводився з "сирими" балами (α Кронбаха для шкали з 16 пунктів склав 0,87).

Для вивчення *віри в справедливий світ* використовувалася опитувальник «Віра в справедливий світ» К. Далберга (Dalbert, 1999; Nartova-Vochaver et al., 2018). Опитувальник складається з 13 пунктів та дає два показники: віри в справедливість світу для себе (далі - ВССО, 7 пунктів., α Кронбаха 0,91), віри в справедливість світу для всіх (далі - ВССЗ, 6 пунктів., α Кронбаха 0,81).

Вимірювання *інфантилізму* здійснювалося за допомогою опитувальника «Рівень вираженості інфантилізму» А. О. Сербогіної (2006), який містить 48 пунктів. За авторською версією, методика дозволяє отримати загальний показник інфантилізму та показники за вісьма субшкалами, що відповідають інфантилізму у різних сферах: емоційно-вольової, трудової мотивації, ціннісних орієнтацій, розваг / гедонізму, рефлексії, утриманства / залежності / безвідповідальності, неупорядкованої поведінки, долаючої поведінки. Однак, перевірка загальної шкали на внутрішню узгодженість показала, що пункти 8, 32, 37 та 39 негативно корелюють зі шкалою, тож при розрахунках загального показника інфантилізму ці пункти не враховувалися (α Кронбаха = 0,86). Низьку надійність показали субшкали трудової мотивації (α Кронбаха=0,17), розваг (α Кронбаха=0,38), неупорядкованої поведінки (α Кронбаха=0,38), тому вони були виключені з подальшого аналізу. Показники за іншими субшкалами розраховувалися без тих пунктів, які мали від'ємні кореляції з відповідною субшкалою, а саме - емоційно-вольової сфери (α Кронбаха =0,66 після видалення п.9), утриманства (α Кронбаха = 0,60 без п.36), ціннісних орієнтацій (α Кронбаха = 0,59 без п.25). Без змін були використані субшкали інфантилізму у сфері рефлексії (α Кронбаха = 0,6) і долаючої поведінки (α Кронбаха = 0,63).

Навіюваність визначалась за допомогою особистісного опитувальника «Конформність-навіюваність» С. К. Клаучека та В. В. Деларю. Пункти 1, 7, 8, 11, 14, 15, 17, 19, які негативно корелювали із шкалою, не враховувалися при визначенні показника навіюваності (α Кронбаха для скорегованої шкали склав 0,56).

Статистична обробка даних здійснювалась за допомогою програми Stat Soft STATISTICA v. 7.0 та включала в себе аналіз розподілу отриманих даних, кореляційний аналіз (використаний коефіцієнт рангової кореляції Спірмена), регресійний аналіз (множинна регресія з використанням стандартного та покрокового методу), моделювання структурними рівняннями методом ADFG.

Вибірку складала 71 особа, від 20 до 61 року, із них 20 чоловіків (28,2%) та 51 жінка (71,8%). З них за часи воєнного стану в Україні 54 особи вимушено змінили місце проживання (76,96%), 17 осіб - не змінювали (23,94%).

Результати дослідження

Перевірка на нормальність розподілу даних за допомогою коефіцієнтів Коламогорова-Смірнова, Лілліфорса та Шапіро-Уїлка показала відмінність від нормального розподілу більшості показників. Саме тому кореляційний аналіз проводився за непараметричним методом Спірмена.

Результати кореляційного аналізу надані в табл.1. Як й очікувалось, емоційний дискомфорт

Таблиця 1. Значимі кореляційні зв'язки

	ВССО	ВССЗ	Навіюваність	ПСБ	ЗЖ
1. ВССО	1.00	0.52	-	-0.43	0.48
2. ВССЗ	0.52	-	-	-0.25**	0.28**
3. Інфантильність (загальний показник)	-0.41	-	-	0.48	-0.31***
4. Інфантильність емоційно-вольової сфери	-	-	-	0.27**	-0.21*
5. Інфантильність ціннісної сфери	-0.22*	-	-	0.35***	-
6. Інфантильність рефлексії	-0.25**	-	-	0.25**	-
7. Інфантильність - утриманство	-0.28**	-0.21*	0.38***	0.47	-0.26**
8. Інфантильність долаючої поведінки	-0.48	-0.26**	0.30**	0.45	-0.54
9. Навіюваність	-	-	1.00	-	-
10. Зміна місця проживання	0,20*	-	0,27**	-	-

Примітка. Кореляції значущі на рівні $p < 0,001$, крім: *** - $p < 0,01$, ** - $p < 0,05$, * - $p < 0,1$.

З врахуванням виявлених кореляційних зв'язків був проведений множинний регресійний аналіз. Окремо для емоційного та когнітивного

негативно пов'язаний з вірою в справедливий світ для себе ($R = -0,43$) та для всіх ($R = -0,25$) та позитивно – з усіма показниками інфантилізму (коефіцієнти кореляції варіюють від 0,25 до 0,48). Задоволеність життям, навпаки, позитивно корелює з показниками віри в справедливий світ для себе та для всіх ($R = 0,48$ та $0,28$ відповідно), негативно – з показниками інфантилізму, при цьому найбільш сильний зв'язок з показником інфантильної долаючої поведінки ($R = -0,54$). Обидва показники суб'єктивного благополуччя не мають значущих зв'язків ані з навіюваністю, ані з вимушеною зміною місця проживання. Як й очікувалося, навіюваність має значущі, хоча й доволі слабкі, позитивні зв'язки з показниками інфантилізму, але лише з двома субшкалами – утриманства та долаючої поведінки (0,38 та 0,30 відповідно). Вимушена зміна місця проживання на рівні тенденції пов'язана з вірою в справедливість світу для себе — більш високі показники у тих, хто переїхав жити в інше місце, а також з навіюваністю, яка також є більш притаманною тим, хто переїхав.

Окремо відзначимо, що віра в справедливість світу для себе має негативні кореляції майже з усіма показниками інфантильності, а віра в справедливий світ для всіх має слабкі від'ємні кореляції лише з двома субшкалами інфантилізму – утриманства та долаючої поведінки.

показників СБ було побудовано по дві моделі – з загальним показником інфантилізму та з окремими субшкалами інфантилізму (табл.2 та 3).

Таблиця 2. Регресійні моделі з загальним показником інфантильності

Залежна змінна	Емоційний дискомфорт			Задоволеність життям		
	Beta	t	p	Beta	t	p
Скорегований R-квадрат	0,31			0,25		
Предиктори	Beta	t	p	Beta	t	p
Інфантилізм (загальний)	0,34	3,22	0,002	-0,18	-1,73	0,09
Віра в справедливий світ для себе	-0,36	-3,35	0,001	0,43	4,08	0,003
Зміна місця проживання	0,20	1,91	0,06	-	-	-

Таблиця 3. Регресійні моделі з показниками субшкал інфантильності

Залежна змінна	Емоційний дискомфорт			Задоволеність життям		
Скорегований R-квадрат	0,39			0,35		
Предиктори	Beta	t	p	Beta	t	p
Інфантилізм долаючої поведінки	0,36	3,50	0,0008	0,34	3,16	0,002
Інфантилізм ціннісної сфери	0,27	2,80	0,007	-	-	-
Віра в справедливий світ для себе	-0,27	-2,53	0,01	-0,38	-3,62	0,0005
Зміна місця проживання	0,24	2,41	0,02	-	-	-

Значущими предикторами емоційного дискомфорту є віра в справедливий світ для себе, зміна місця проживання та або загальний показник інфантилізму, або інфантилізм долаючої поведінки та ціннісної сфери. Друга модель дещо краще за першу пояснює загальну дисперсію показника емоційного дискомфорту (39% проти 31%). Значущими предикторами задоволеності життям є також віра в справедливий світ для себе та або загальний показник інфантилізму (пояснює 25% загальної дисперсії), або інфантилізм долаючої поведінки (35%).

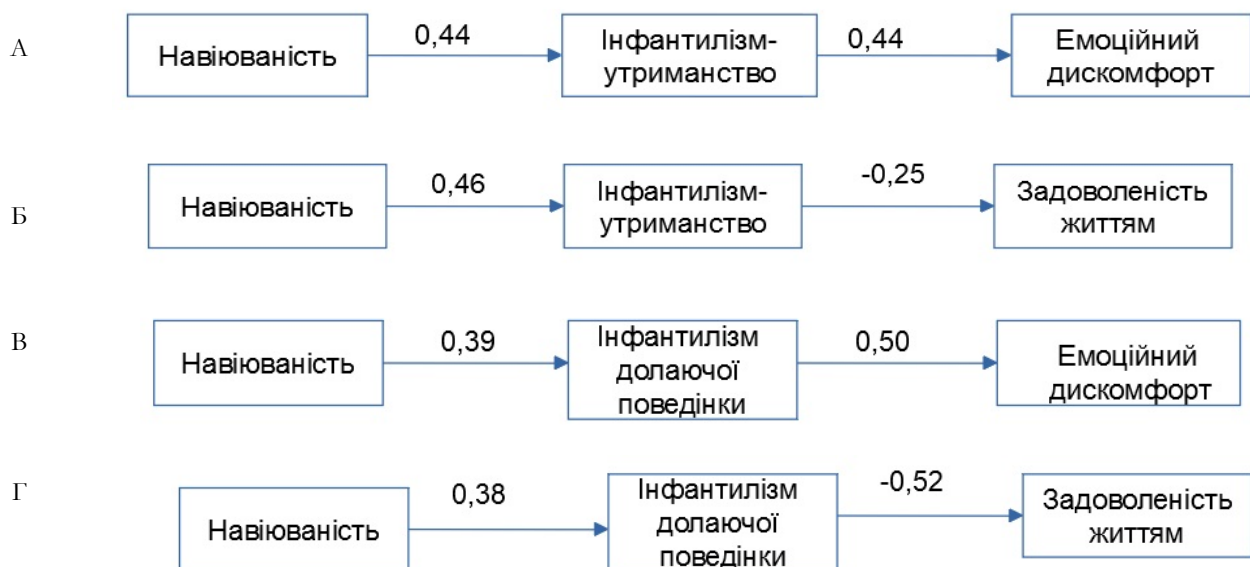
Віра в справедливий світ для всіх не є значущим предиктором СБ, якщо розглядати її разом з вірою в справедливий світ для себе. Часткові кореляції ВССЗ при фіксованій ВССО з показниками СБ не є значущими й становлять лише -0,09 для емоційного дискомфорту та 0,1 для задоволеності життям.

Зміна місця проживання виявилася значущим предиктором емоційного компоненту СБ, який прямо пов'язаний з емоційним дискомфортом,

попри те, що відсутня її статистично значуща кореляція з цим компонентом СБ. Це пояснюється позитивним взаємозв'язком зміни місця проживання з вірою в справедливий світ для себе. Часткова кореляція зміни місця проживання з емоційним дискомфортом, розрахована при зафіксованій ВССО, становить 0,29 ($p=0,015$).

Хоча навіюваність не має значущих кореляцій з СБ, вона має такі з двома показниками інфантилізму, що стосуються утримання та незрілості долаючої поведінки. Саме ці дві субшкали інфантилізму мають взаємозв'язки з обома компонентами СБ. Тому були побудовані та перевірені чотири моделі шляхів, згідно яким кожна з двох наведених вище субшкал інфантилізму опосередковує зв'язок між навіюваністю та кожним з розглянутих показників СБ (рис.).

Усі чотири моделі отримали добрі показники придатності (табл.4), що означає гарну узгодженість моделей з емпіричними даними.

Рисунок. Моделі опосередкованого зв'язку між навіюваністю та показниками суб'єктивного благополуччя**Таблиця 4.** Показник придатності моделей опосередкованого зв'язку між навіюваністю та показниками суб'єктивного благополуччя

Моделі	χ^2/df	p	RMSEA	GFI	AGFI
А	0,42/1	0,52	0,000	0,996	0,976
Б	0,53/1	0,47	0,000	0,996	0,975
В	0,47/1	0,49	0,000	0,996	0,975
Г	0,04/1	0,85	0,000	1	0,998

Обговорення результатів

Як й очікувалося, віра в справедливий світ позитивно пов'язана з СБ й це стосується як віри в справедливість світу щодо себе, так й щодо всіх. Однак при врахуванні в регресійному аналізі обох цих установок, з'ясовується, що лише віра в справедливий світ для себе є значущим предиктором емоційного та когнітивного компонентів СБ. Тобто, позитивний зв'язок віри в загальну справедливість з СБ обумовлений значною мірою єдністю цього переконання з вірою в те, що світ є справедливим для самої людини.

Психологічний інфантілізм є негативним чинником емоційної складової СБ, перш за все - за рахунок інфантілізму долаючої поведінки та незрілості ціннісної сфери, що супроводжуються посиленням емоційного дискомфорту.

Звертаючись до згадуваної вище думки Лернера щодо віри в справедливий світ як залишку дитячих інфантільних вірувань, звернемо увагу на негативні зв'язки між показниками інфантілізму та віри в справедливий світ для себе. Тобто дані, отримані на нашій вибірці, скоріше, дають підстави для того, щоб розглядати віру в справедливість світу для себе як переконання зрілої особистості.

Отримані нами результати підтверджують, що вимушена через воєнний стан зміна місця проживання робить свій внесок в посилення емоційного дискомфорту. Однак також слід відмітити, що завдяки актуалізації віри в справедливий світ для себе негативний вплив зміни місця проживання дещо нейтралізується. Тобто віра в справедливість світу виконує тут буферну функцію.

Навіюваність виявилася непов'язаною безпосередньо з СБ. Але вона має прямі позитивні зв'язки з проявами інфантілізму в сфері копінг-поведінки та з позицією утриманства. Було підтверджено, що опосередковано через ці параметри інфантілізму навіюваність може, хоча й доволі слабко, сприяти погіршенню емоційного стану.

Обмеження та перспективи подальших досліджень. Окремо слід зупинитися на обмеженнях нашого дослідження. По-перше, воно проводилося в специфічних умовах воєнного часу, тому отримані нами результати мають враховуватися з оглядом на ці умови. Також слід взяти до уваги нечисленність вибірки, що змушує розглядати отримані результати як попередні, які потребують перевірки на інших вибірках. Обмеженість вибірки не дозволила провести перевірку та порівняння більш складних структурних моделей з латентними змінними психологічного інфантілізму та суб'єктивного благополуччя.

Ще одне важливе обмеження — це використаний інструментарій емпіричного дослідження, зокрема — питання щодо його надійності. Чи є неузгодженість окремих завдань із шкалами випадковою, чи вона пов'язана з особливістю ситуації, чи це прояв неврахованих в дослідженні чинників? Для відповідей на ці питання потрібні подальші дослідження, на більш чисельних вибірках та з доданням інших дослідницьких методик.

Висновки

1. Віра в справедливий світ для себе є значущим предиктором когнітивного та емоційного компонентів суб'єктивного благополуччя.

2. Вимушена через воєнний стан зміна місця проживання є предиктором емоційного дискомфорту. Разом з тим, негативний вплив зміни місця проживання на емоційний стан особистості частково компенсується посиленням віри в справедливість світу для себе.

3. Інфантілізм був визначений як негативний предиктор суб'єктивного благополуччя. Для емоційного компонента суб'єктивного благополуччя значущим є негативний внесок інфантілізму долаючої поведінки та інфантілізму в ціннісній сфері. Для когнітивного компонента значущим виявився лише негативний вплив інфантілізму долаючої поведінки;

4. Навіюваність не є значущим предиктором суб'єктивного благополуччя. Разом з тим, вона прямо пов'язана з інфантілізмом долаючої поведінки та інфантільною позицією утриманства. Підтримуючи ці прояви інфантілізму, навіюваність може робити певний внесок в зниження суб'єктивного благополуччя.

Список використаних джерел

- Гринчук О., Оленіч Т. Інфантільна поведінка студентської молоді: основні показники та особливості прояву. *Збірник наукових праць: психологія*. 2019. № 24. С. 39-48. <https://doi.org/10.15330/psp.24.39-48>
- Ільїн М. В. Психологічний інфантілізм як чинник самопрезентації особистості : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.01. Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2020. 350 с. <https://ra.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/12/Dis.-Ilyin.pdf>
- Корнієнко В.В., Колодка К.В. Індивідуально-психологічні особливості навіюваності в умовах інформаційної пропаганди. *Молодий вчений*. 2020. 2(78). С. 80-83. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-2-78-18>
- Кряж І. В., Холманова В. В. Соціальні установки як предиктори суб'єктивного благополуччя працівників ІТ-компаній. *Наукові перспективи*. 2021. № 12 (18). С. 393-405. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-12\(18\)-393-405](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-12(18)-393-405)

- Ласунова С. В., Бордан О. Д. Особливості соціального та психологічного інфантилізму у жінок в умовах виправних закладів. *Тенденції та перспективи розвитку психології та соціальної роботи в сучасному суспільстві: Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, присвяченій 155-річчю Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, м. Одеса, 5 листопада 2020 р.* Одеса : ОНУ, 2020. С. 210-213.
- Манілов І.Ф. Сугестія як психологічний фактор корекції поведінки соціально дезадаптованих неповнолітніх. *Теоретико-методологічні засади психологічної корекції особистості соціально дезадаптованих неповнолітніх: монографія.* Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012, с. 27-58. <https://lib.iitta.gov.ua/705277/1/>
- Серегина А. А. *Социально-психологические условия преодоления инфантилизма у безработной молодежи* : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.05 / Москва, 2006. 25 с.
- Фоля, Ю. П. *Індивідуально-психологічні прояви навіюваності як властивості особистості* : автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.01. Одеса, 2010.
- Dalbert, C. The world is more just for me than generally: About the personal belief in a just world scale's validity. *Social Justice Research*, 1999, 12(2), 79–98. <https://doi.org/10.1023/A:1022091609047>
- Dalbert, C., Donat, M. Belief in a Just World. *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences (2nd edition)*. 2015. P. 487-492. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.24043-9>
- Diener E. Subjective well-being, *Psychological Bulletin*, 1984, 95, 542-575.
- Evensen S., Suhara Y., Halevy A., Li V., Tan W.-C., Mumick S. Happiness Entailment: Automating Suggestions for Well-Being. *2019 8th International Conference on Affective Computing and Intelligent Interaction (ACII)*, 2019, P. 62-68. <https://doi.org/10.1109/ACII.2019.8925447>
- Furnham, A. Belief in a just world: Research progress over the past decade. *Personality and Individual Differences*, 2003, 34(5), 795–817. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(02\)00072-7](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(02)00072-7)
- Lipkus, I. M., Dalbert, C, Segler, I. C. The importance of distinguishing the belief in a just world for self versus for others: Implications for psychological well-being. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 1996. № 22(7), 666 — 677.
- Lerner, M. J. The two forms of belief in a just world: Some thoughts on why and how people care about justice. In L. Montada & M. J. Lerner (Eds.), *Responses to victimizations and belief in a just world*. 1998, 247–269. https://doi.org/10.1007/978-1-4757-6418-5_13
- Mizin, K., Slavova, L., Lyashuk, A., & Hromovenko, V. (2021). The emotion concept of SHAME as one of the markers of social infantilism: Cross-cultural analysis based on language corpora data. *Amazonia Investiga*, 10(48), 97-106. <https://doi.org/10.34069/AI/2021.48.12.11>
- Nartova-Bochaver S., Donat M., Astanina N., Rüprich C. Russian adaptations of General and Personal Belief in a Just World Scales: Validation and psychometric properties. *Social Justice Research*. 2018. № 31(1). P 61-84. <https://doi.org/10.1007/s11211-017-0302-5>
- Pires R., Silva D. R., Ferreira A.S. Personality styles and suggestibility: A differential approach. *Personality and Individual Differences*. 2013. 55(4), 381-386. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2013.03.017>
- Van Hook C.W, Steele C. Individual personality characteristics related to suggestibility. *Psychological Reports*. 2002, 91(3):1007-10. <https://doi.org/10.2466/pr0.2002.91.3.1007>

I. KRYAZH (Iryna Kryazh)

Doctor of Sciences (Psychology), Professor of the Department of Applied Psychology, V. N. Karazin Kharkiv National University 4 Svobody Sq., Kharkiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-9616-5891>

E-mail: ikryazh@karazin.ua

V. BARANOV (Vladyslav Baranov)

Master of Psychology, V. N. Karazin Kharkiv National University 4 Svobody Sq., Kharkiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-5185-2439>

E-mail: lifeforadream13@gmail.com

BELIEF IN A JUST WORLD AND INFANTILISM AS PREDICTORS OF SUBJECTIVE WELL-BEING

The article describes the results of a study of belief in a just world, psychological infantilism, and suggestibility as predictors of subjective well-being. The collection of empirical data was carried out in August-September 2022 with citizens of Ukraine. The sample consisted of 71 people (71.8% - women). It was established: Personal beliefs in a just world is a significant predictor of cognitive and emotional components of subjective well-being. The change of residence forced by the martial law increases the emotional discomfort. At the same time, the negative impact of the change of residence on the emotional state of the individual is partially compensated by the strengthening of the personal beliefs in a just world. Psychological infantilism, primarily infantilism of coping behavior, is a negative predictor of subjective well-being. Suggestibility is not a significant predictor of subjective well-being. At the same time, it is directly related to the infantilism of coping-behavior and position of dependency. By supporting these manifestations of infantilism, suggestibility can make a certain contribution to reducing subjective well-being. The article discusses the limitations of empirical research.

Key words: *belief in a just world, psychological infantilism, suggestibility, subjective well-being, life satisfaction, emotional discomfort.*

References

- Dalbert, C. The world is more just for me than generally: About the personal belief in a just world scale's validity. *Social Justice Research*, 1999, 12(2), 79–98. <https://doi.org/10.1023/A:1022091609047>
- Dalbert, C., Donat, M. Belief in a Just World. *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences (2nd edition)*. 2015. P. 487-492. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.24043-9>
- Diener, E. (1984). Subjective well-being, *Psychological Bulletin*, 95, 542-575.
- Evensen, S., Suhara, Y., Halevy, A., Li, V., Tan, W.-C., Mumick, S. (2019). Happiness Entailment: Automating Suggestions for Well-Being. *8th International Conference on Affective Computing and Intelligent Interaction (ACII)*. P. 62-68. <https://doi.org/10.1109/ACII.2019.8925447>
- Folya, J. P. (2010). Individual Psychological Signs of Suggestibility as Personality Quality. (Master's thesis). Odesa. (in Ukrainian)
- Furnham, A. Belief in a just world: Research progress over the past decade. *Personality and Individual Differences*, 2003, 34(5), 795–817. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(02\)00072-7](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(02)00072-7)
- Hrynychuk, O., Olenych, T. (2019). Infantile behavior of student youth: main indicators and features of manifestation. *Zbirnyk naukovykh prats: psykholohiia*, 24, 39-48. <https://doi.org/10.15330/psp.24.39-48> (in Ukrainian)
- Ilin, M.V. (2020). *Psychological infantilism as a factor in personality selfpresentation*. (Master's thesis). Volynskiyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. Lutsk. <https://ra.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/12/Dis-Ilyin.pdf> (in Ukrainian)
- Kornienko, V.V., Kolodka, C.V. (2020). Individual psychological characteristics suggestibility of the information propaganda. *Molodyi vbenyi*, 2(78). 80-83. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-2-78-18> (in Ukrainian)
- Kryazh, I. V., Kholmanova, V. V. (2021). Social attitudes as predictors of subjective well-being of it company employees. *Naukovi perspektyvy*. 12(18). 393-405. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-12\(18\)-393-405](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-12(18)-393-405) (in Ukrainian)
- Lasunova, S. V., Bordan, O. D. (2020). Features of social and psychological infantilism in women in correctional institutions. *Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii, prysviachenii 155-richchiu Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova, m. Odesa, 5 lystopada 2020 r.* Odesa : ONU, P. 210 – 213. (in Ukrainian)
- Lerner, M. J. (1998). The two forms of belief in a just world: Some thoughts on why and how people care about justice. *L. Montada & M. J. Lerner (Eds.), Responses to victimizations and belief in a just world*. https://doi.org/10.1007/978-1-4757-6418-5_13
- Lipkus, I. M., Dalbert, C., Segler, I. C. (1996). The importance of distinguishing the belief in a just world for self versus for others: Implications for psychological well-being. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 22(7), 666-677.
- Manilov, I.F. (2012). *Suggestion as a psychological technique for correction of socially disadaptated adolescents' behavior*. Kirovohrad : Imeks-LTD. <https://lib.iitta.gov.ua/705277/1/> (in Ukrainian)
- Mizin, K., Slavova, L., Lyashuk, A., & Hromovenko, V. (2021). The emotion concept of SHAME as one of the markers of social infantilism: Cross-cultural analysis based on language corpora data. *Amazonia Investiga*, 10(48), 97-106. <https://doi.org/10.34069/AI/2021.48.12.11>
- Nartova-Bochaver, S., Donat, M., Astanina, N., Rüprich, C. (2018). Russian adaptations of General and Personal Belief in a Just World Scales: Validation and psychometric properties. *Social Justice Research*, 31(1). 61-84. <https://doi.org/10.1007/s11211-017-0302-5>
- Pires, R., Silva, D. R., Ferreira, A.S. (2013). Personality styles and suggestibility: A differential approach. *Personality and Individual Differences*. 55(4), 381-386. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2013.03.017>
- Seregina, A.A. (2006). Socio-psychological conditions for overcoming infantilism among unemployed youth. (Master's thesis). Moskva. (in Russian)
- Van Hook, C.W., Steele, C. (2002). Individual personality characteristics related to suggestibility. *Psychological Reports*, 91(3):1007-10. <https://doi.org/10.2466/pr0.2002.91.3.1007>.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2022 (The article was received by the Editorial office on 11.13.2022)

Стаття рекомендована до друку 10.12.2022 (The article is recommended for publication on 12.10.2022)

DOI 10.26565/2225-7756-2022-73-08
УДК 159.9 – 057.36

О.В. ФЕДЧУК (Федчук Олександр Валерійович)
аспірант кафедри теоретичної психології
Львівського державного університету внутрішніх справ
вул. Городоцька, 26, Львів, Україна, 79000
<https://orcid.org/0000-0002-0922-6757>
E-mail: zoriana01051974@i.ua

КАТЕГОРІЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті автор розкриває категорію психологічної безпеки особистості в науковій літературі. Констатовано, що досі немає єдиної точки зору щодо поняття психологічної безпеки та усіх її передумов. Науковці тлумачать це поняття як динамічне, інтегральне та комплексне явище, відчуття, переживання чи стану захищеності від внутрішніх та зовнішніх небезпек, контрольованості подій життя, самовпевненість, здатність зберігати рівновагу та опірність загрозам, задоволеність життям та базових потреб особистості, внутрішній спокій та сприятливе оточення для розвитку в майбутньому та її самореалізації. Автор стверджує, що головними ознаками психологічної безпеки особистості є почуття захищеності й психологічного благополуччя, задоволеність власним життям, впевненість у завтрашньому дні, у можливості самодійснення та саморозвитку, віра в себе, у свою спроможність справлятися з труднощами в житті, відносна передбачуваність змін в зовнішньому середовищі й соціумі. У статті розкрито три чинники, які визначають особистісну безпеку, зокрема, чинник захищеності, чинник середовища, людський чинник. Також проаналізовано рівні психологічної безпеки та її структуру.

Ключові слова: психологічна категорія, психологічна безпека, саморегуляція, чинники впливу, особистісні властивості, середовище, психічні стани.

Як цитувати. Федчук, О. (2022). Категорія психологічної безпеки особистості в науковій літературі. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Психологія»*, (73), 67-74. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-73-08>

In cites: Fedchuk, O. (2022). Category of Psychological Security of Personality in Scientific Literature. *Visnyk of V.N. Karaz'in Kharkiv National University. Series "Psychology"*, (73), 67-74. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-73-08>. (in Ukrainian).

Постановка проблеми. Питання особистісної безпеки сьогодні як ніколи актуальне. Збільшується кількість екстремальних подій, набирає обертів війна в Україні, частішають терористичні акти в світі, природні та техногенні катастрофи, неспокійно в сфері релігійної та міжнародної ворожнечі, значна кількість людей не задоволені умовами життя, що детермінує опір владі. Таким чином збільшується кількість людей, які одержали травматичний досвід та змушені адаптуватися до динамічного суспільства, знову і знову створювати власний особистісний та соціальний простір.

Самі травматичні чи екстремальні події не чинять значної загрози особистості у тій мірі, в якій впливають на неї психологічні наслідки ситуацій, адже в їх основі – екзистенційні загрози, а вони мають значно більший травматичний ефект. В цьому разі не задовільняється базова потреба людини у безпеці, а це спричиняє потребу в пошуку відповідних шляхів підтримки та збереження психічної стійкості й опірності особистості щодо негативних внутрішніх та зовнішніх загроз.

Аналізуючи наукову літературу можна зауважити, що цей феномен ще недостатньо

вивчений, єдиного науково обґрунтованого поняття «безпеки» на сьогодні немає, проте воно активно розробляється вченими-сучасниками. Цей термін, з одного боку, простий на рівні інтуїтивного розуміння та, водночас, достатньо суперечливий та складний – з іншого. Його змістове навантаження нашаровувалось досить довгий історичний період. Психологічний аналіз цього терміну транслює «відсутність загрози». До складу цієї категорії входять захищеність, умова перебування особи поза небезпекою, відсутність загрози для особи. Базовим вважається психічний стан особи в надійному та спокійному середовищі в даний момент, проте з можливою трансформацією в майбутньому (Чуйко та ін., 2021).

Аналіз досліджень і публікацій за темою. Вчені визначають поняття безпеки в різний спосіб, зокрема, як стан, коли нікому та нічого не загрожує (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2005); як необхідна умова розвитку функціональних можливостей особистості, реалізації особистісного потенціалу, профілактики її психосоматичних порушень (Харченко, 2012), як рівень розвитку умов її якості

життєдіяльності (Приходько, 2015). Особлива увага наукового світу зараз спрямована на вивчення аспектів інформаційно-психологічної безпеки особистості, зокрема, як наукової проблеми сучасної психології (Поуль, 2021), як явища, що промальовується на державному, суспільному та особистісному рівнях (Слюсаревський та ін., 2020), як структурованого явища (Литвинчук, 2021), як складової політичних взаємин (Чуйко та ін., 2021).

Актуальними нині є також і дослідження психологічної безпеки в межах соціальних інтеракцій: освітнього середовища (Харченко, 2012; Коструба, Хвесик, 2021; Карамушка, Дектярьова, 2013), професійних видів діяльності (Приходько, 2015) та ін. Значна кількість науковців пов'язують психологічну безпеку з благополуччям, зокрема, добробутом, задоволеністю життям, психічним здоров'ям (К. Хорні, І. Попович, Н. Бордовська, Л. Карапетян та ін.). Вчений І. Приходько зазначає, що психологічна безпека особистості є складноорганізованим процесом, який включає в дію психологічні захисти, життєві сценарії суб'єкта та його поведінкові стилі, які підтримують його на різних рівнях життєдіяльності особи (свідомому та несвідомому, набутому в соціумі та вродженому, віддаленій та наближеній перспективі) (Приходько, 2015).

Щоразу більшої популярності зазнають дослідження у сфері безпеки поза умовами праці чи життєдіяльності особистості (Wanless, 2016). Мова йде про формування та особистісне становлення або деякої частини соціального капіталу, який людина отримує упродовж життя. В дослідженні Carmeli та Gittel (2009) показано, що особи, які почували безпеку під час соціальної взаємодії мають вищу міру безпеки в порівнянні з іншими досліджуваними.

Значний прошарок наукових досліджень 2020-2021рр. щодо безпеки стосується проблеми збереження здоров'я, вакцинації, медобслуговування під час COVID-19 (O. Donovan, 2021; M. Stühlinger et al., 2021 та ін.).

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. У структурі цілісності особистості психологічна безпека відіграє ключову роль та впливає на її успішність, діяльність, психологічне благополуччя, стратегії поведінки в разі небезпеки, у виборі об'єктів комунікації та спілкування, соціальний статус та цінність людини в суспільстві. Сьогоднішній день сучасної людини повсякчас наповнений надзвичайними ситуаціями через надзвичайні події, війни, природні катаклізми, катастрофи, терористичні акти тощо. Вони, як правило, тягнуть за собою людські жертви, шкоду здоров'ю людини та середовищу,

можливі матеріальні втрати, а також порушення умов життя людини чи навіть переїзд в інше місце проживання. Тому є підстави говорити про те, що міра й частота негативних наслідків несподіваного виникнення надзвичайних подій щоразу зростатимуть. Саме тому готовність людей до ризику, їх поведінка у надзвичайних ситуаціях, реакція на несподівані зміни в рамках дослідження проблеми психологічної безпеки особистості потребують систематичного вивчення та узагальнення.

Отже, бачимо, що феномен безпеки особистості є комплексною, проте міждисциплінарною проблемою сучасності.

Метою нашої статті є розкрити сутність психологічної безпеки особистості як категорії в науковій літературі.

Виклад основного матеріалу. Одним з перших ґрунтовно аналізував психологічну безпеку А. Маслоу. Він порівнював характеристики особи, що відчувається у безпеці, з характеристиками, що її втратила. Він психологічну безпеку трактував як почуття довіри, свободи та захищеності, які відділяють від тривоги та страху, а особливо, почуття задоволення потреб особи на сьогодні та її майбутньому (Maslow, 1942). Він також каже про те, що усвідомлення психологічної безпеки є в цілому індивідуальне, а це поняття є складним для простого пояснення. На його думку, це синдром, структурні елементи якого переплетені настільки, що створюють різноманітну єдність. Вона надає якісного значення усьому, що думає та відчуває людина, позаяк будь-яка особа прагне безпеки.

На сьогодні психологічна безпека розглядається в рамках національної безпеки, корпоративного соціального середовища, психічних станів, властивостей та процесів особистості. Усі види національної безпеки (інформаційна, воєнна, соціальна, економічна, політична, правова, медична, демографічна та ін.) включають психологічну безпеку особистості. Надаючи оцінку психологічній безпеці особистості переважна більшість авторів виокремлює її три рівні, такі як високий, граничний нестійкий, низький (Цюман, Нагула, 2021; Чуйко, Чапаяк & Комісарик, 2021).

Дослідження категорії психологічної безпеки у тлумачних словниках української, англійської, французької мов демонструє той факт, що у свідомості людини поняття безпеки базується не лише з відсутністю загрози, а зі станами, почуттями та переживаннями особистості. Так, словник англійської мови Чемберса, до прикладу, пояснює поняття безпеки опирається на «стан, почуття, витрати перебування в безпеці»; це також

відсутність тривожності та заклопотаності, впевненість, захищеність, стабільність. Оксфордський словник про стан «більш ніж впевненості». Словник американської мови окрім «свободи від небезпеки та ризику» виокремлює «свободу від заклопотаності та сумнівів». Французький словник Лярус теж акцентує увагу на стані «впевненості» чи «відсутності занепокоєння». Німецький словник переконує, що у поняття безпеки входить «впевненість та надійність», можливість «розраховувати на будь-що». Сучасні дослідження феномену пов'язують його з ризиком та намагаються його відокремити від особистісного благополуччя в трактуванні «відсутність неприпустимого ризику». Саме так пояснює поняття безпеки законодавство країни та пропонує різноманітні заходи забезпечення, в тому числі індивідуальні (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2005).

Особистісну безпеку визначають три чинника, зокрема, чинник захищеності, чинник середовища, людський чинник. Чинник захищеності складають засоби, якими користуються люди для захисту від небезпечних та тривожних ситуацій. Вони можуть бути як психологічними (механізми психозахисту), так і фізичними. Міра захищеності залежить від міри активності та конструктивності діяльності й поведінки особистості. До цього ж важливою умовою конструктивної стратегії поведінки є адекватна соціалізація інститутів, мотивів та потреб діяльності, іншими словами – задоволення потреб людини соціально схвальним чином (Чуйко та ін., 2021).

Наступні два чинники – є головними, адже людський чинник – це різні реакції людини на небезпеку. А середовище вже традиційно розділяється на соціальне та фізичне. У соціальному середовищі, в свою чергу, є мікро- та макросоціальні рівні. У макросоціальному рівні є економічний, демографічний та інші рівні, що діють на людину, а в мікросередовищі – її безпосереднє оточення, зокрема, родина, професійна та референтна групи тощо.

Уявлення про змістовну сторону будь-якого явища чи дії формуються у відповідному середовищі. Проте кожна людина по-своєму трактує загальноприйняте уявлення про значення небезпечної ситуації. Саме особистісні властивості лежать в основі такого пояснення. Отже, ставлення до небезпечної ситуації формується зі змісту небезпеки, який надає їй суспільство, а також її власного змісту для особистості (Чуйко та ін., 2021).

Ми розділяємо думку вчених Чуйко Г., Чапляк Я., Комісарик М. (2021) в тому, що

особистісний зміст наповнений інтелектуальною та емоційною складовими. Знаємо, що під час оцінювання небезпечності ситуації людина також емоційно переживає. Усвідомлення людиною небезпеки може спровокувати в неї надміру сильне хвилювання та сприяти спаду психофізіологічних можливостей. Якщо небезпека усвідомлюється, проте не навантажується додатковою оцінною функцією, то вона може сприяти мобілізації сил.

Безпека особистості напряму залежить від її здатності до саморегуляції. Вчений І. Приходько представляє 4 основні рівні, що обумовлюють можливість саморегуляції (Приходько, 2015):

1. Біологічні властивості, що впливають на несвідому регуляцію;
2. Індивідуальні властивості психічного відображення та психічних функцій особистості;
3. Знання, вміння, досвід, а також вміння вирішувати різноманітні завдання безпечно;
4. Установки, інтереси, мотиви людини, тобто її спрямованість.

Два останні рівні формуються під час навчання та виховання та їх дія підсилюється пропорційно до життєвого та професійного досвіду. Важливого впливу мають також і креативні здібності, адже вони дозволяють особі використати нові способи вирішення завдань у самих несподіваних та різнопланових ситуаціях. З іншого боку, психологічна безпека системи розиткових умов життєдіяльності на етапі формування особистості є тим чинником, який забезпечує актуалізацію й розвиток творчого потенціалу особистості.

Для індивідуальної безпеки важливим є також вміння долати небезпечну ситуацію з якнайменшими затратами, хоча й ця навичка здобувається у процесі життєдіяльності (O'Donovan et al., 2021).

Розкриємо психофізіологічні та біологічні основи формування поведінки в небезпечних ситуаціях. Біологічна складова забезпечує здатність особи до саморегуляції, а звідси – до безпечної поведінки. До них належать безумовні рефлексії, якими організм послуговується у відповідь на загрози. До психофізіологічних властивостей особистості можемо віднести чутливість до сигналів небезпеки, швидка на них реакція, емоційна реакція на небезпеку тощо. Можливість особи відчувати небезпеку та адекватно на неї реагувати визначається її індивідуальними властивостями, зокрема, типом нервової системи. Тут також йдеться і про індивідуальну стійкість, витривалість, протидію втомі, успішність дій при перешкодах тощо. Умовами безпечної поведінки є критичне мислення, вольова перевага над емоційною, уважність, здатність компенсувати

дезорганізуючусонливість, втому та поганий настрої. Практика свідчить, що нещасні випадки притаманні особам агресивним, розсіяним, імпульсивним, невірноваженим емоційно (Слюсаревський та ін., 2020).

Мають місце також і психологічні властивості особистості, які лягають в канву ставлення особистості до небезпеки та подальшої в ній поведінки. Відомо, що особистість формується під дією середовища, саме тому міра захищеності особи чи схильності її до небезпеки є не тільки якістю вродженою, а й наслідком розвитку. Саме тому усі недоліки розвитку проявляються в екстремальних ситуаціях (Wang et al., 2019). Значно підвищує схильність особи до небезпеки нездатність до швидкого розприділення уваги та виокремлення центрального об'єкта посеред інших, емоційна невірноваженість, неадекватне ставлення до ризику та недостатня витримка.

Особистісні якості, які притаманні особам з високою мірою захисту від небезпеки, також впливають і на позицію людини в групі. Емоційна врівноваженість, гарна координація, уважність тощо сприяють не лише кращій захищеності індивіда, проте й підвищують його статус у групі в соціумі. Такі особи успішніше справляються з екстремальними ситуаціями та можуть собі дозволити ризикнути, коли це може бути необхідно.

Психічні стани теж впливають на особливості поведінки в небезпечних ситуаціях, адже вони можуть як сприяти, так і завадити вирішенню завдань. Тривога, до прикладу, сприяє чуйності до небезпеки, а втома її знижує та притуплює можливості протидії їй (O'Donovan et al., 2021).

Надзвичайні ситуації сприяють також порушенню відчуття рівноваги особистості у середовищі. Тут варто виокремити втому як комплекс фізіологічних зрушень в організмі людини, що сприяють пониженню працездатності та створюють конфлікт між мінімальними можливостями людини та зовнішніми вимогами. З метою вирішення цього конфлікту організм людини мобілізує внутрішні ресурси, переходить на більш високий ступінь використання енергії, в такому стані людина відчуває втому. Втома має здатність розвиватись нерівномірно, тому особа відчуває її особливо чітко в кінці дня та в кінці тижня. Варто сказати, що у моменти найбільшої втоми нещасні випадки збільшуються прямопропорційно. Для безпеки діяльності особи ще більшу загрозу становить стан перевтоми. Адже коли втома є для особи нормальним явищем та долається через відпочинок та сон, то перевтома вважається патологічним станом і, щоб його усунути, варто підключати медичне втручання (Приходько, 2015).

Стан втоми розвивається значною мірою завдяки психологічним детермінантам, зокрема, інтересом, мотивацією, потребою в роботі. Збільшення навантаження ззовні призводить до виникнення стресу, який, у свою чергу, провокує мобілізацію внутрішніх резервів людини. Іншими чинниками, які сприяють виникненню стресу, є монотонність роботи, інформаційна однорідність, мінімальні особистісні контакти, низька фізична активність. Внаслідок таких чинників настає стан монотонії, під час якого необхідний стан уваги та бодрості треба підтримувати вольовими зусиллями, що також потребує відповідних ресурсів.

Безпосередньо поняття стресу використовується у фізиці та визначається як сила, тиск, напруга. У психології стрес – це неспецифічна відповідь на будь-які зміни умов, що вимагають пристосування. Стрес має три стадії (аларм-стадія чи стадія тривоги, стадія резистентності чи супротиву, стадія виснаження) та п'ять фаз адаптації при стресі (руйнування звичного функціонування організму, становлення нового функціонування організму, нестійка чи часткова адаптація до життєдіяльності в нових умовах, стійка адаптація, руйнування системи функціонування організму чи виснаження).

Стрес, який перевищує критичний рівень психічних можливостей людини, називається дистресом. Як правило, він супроводжується такими емоційними станами, як страх, тривога.

У надзвичайній чи екстремальній ситуації можливий розвиток посттравматичного стресового розладу в результаті впливу на людину травмуючого чинника. Чи сформується ПТСР у людини залежить від кількох чинників, зокрема, особистісних властивостей, значимості ситуації для людини, особливостей нервової системи, статі та віку, наявності психічних травм, схильності чи наявності узалежненої поведінки, підтримки чи її відсутності з боку важливих осіб. ПТСР виникає у випадку, коли стрес перевищує фізіологічні, психологічні, адаптаційні можливості особистості та руйнує захисти. Науковці виокремлюють основні 3 види ПТСР, серед яких гострий (розвивається до 3-х місяців), хронічний (тривалістю більше 3-х місяців), відтермінований (розлад виник через 6 та більше місяців після травми).

В наслідок ПТСР можливий патологічний розвиток особистості. Окрім станів, які супроводжують ПТСР, часто симптомом цього розладу є схильність до ризикованої поведінки. У психологічних словниках ризик трактується як можлива небезпека чи як дія на вдачу в надії на щасливе завершення. Проте трактувань феномену

ризик є досить багато, аналізуючи які можна виокремити основні два підходи до його вивчення.

У першому випадку ризик трактується як спрямованість на особливо привабливу мету, під час досягнення якої можлива фізична небезпека. В іншому – ризик визначається як визначення альтернативного вибору в деякій ситуації невизначеності, коли успіх чи невдача напруги залежать від випадку, а невдача виявляється у недосягненні бажаного результату, проте не обов'язково з фізичним покаранням.

Перший підхід зорієнтований на аналіз випадків, коли особа обирає більш небезпечні методи їх досягнення відносно інших методів та цілей, де небезпека є меншою чи зовсім відсутня. Його зазвичай використовують у вивченні питань безпеки окремих дій чи безпечності праці (Лазорко, 2017).

У другому підході питання ризику розглядається через складність вибору та небезпекою недосягнення мети через невдалий вибір. Тут поняття ризику проходить як азартний процес прийняття рішення, як обрання складної мети за рахунок тих цілей, досягнення яких є гарантованими. Важливу роль тут відіграє рівень досягнень, який має велике значення при поясненні поведінки людини в небезпечних умовах. Такі властивості відображаються на загальній стратегії особистісної поведінки в ризиконебезпечних умовах та стають не менш важливими завластивості самозбереження, які виявляються в умовах безпосередньої фізичної небезпеки. Ризик може бути метою діяльності, може проявлятися в ролі мотиву чи потреба, що транслюється через потяг до небезпеки та пов'язаних з цим гострих відчуттів (Поуль, 2021).

Варіант поведінки за умови небезпеки людина обирає опираючись на зовнішні ситуативні чинники, такі як можливий виграв, небезпека, шанс на успіх чи уникнення невдачі при зробленому виборі, мірою необхідності робити даний вибір.

Отже, ризикована поведінка особи в небезпечній ситуації визначається й тим, на скільки відповідними ці умови проявляються у його свідомості, а тому це, в першу чергу, залежить від особистісних властивостей. З іншого боку мають вплив об'єктивні діючі ситуативні чинники.

Психологічний аналіз в ситуації небезпеки та можливі нещасні випадки визначаються і такою особистісною властивістю, як готовність до ризику. Готовність до ризику спадає з віком, також у досвічених працівників вона нижча, відмінними також є ситуації для жінок та чоловіків. Готовність до ризику прямопропорційна професії, в якій знаходиться особа. Відомо, що у рятувальників,

поліцейських чи військових така готовність є вищою, ніж, скажімо, у фахівців ІТ чи просто студентів.

Важливими чинниками ризикованої поведінки є соціальні аспекти. До прикладу, знедоленість людини підвищує готовність до ризику, чи коли є усвідомлення, що розплачуватись за поразку доводиться одному, у групі готовність до ризику залежить від групових очікувань. Отож, бачимо, що рівень готовності до ризику містить індивідуальні властивості людини, а також і ситуативні чинники реальних умов діяльності.

Не менш важливим аспектом описаної проблематики є мотивація діяльності, яка, як ми знаємо, спрямована на досягнення мети чи уникнення невдачі. Дослідження показують, що особи, які мають страх до нещасних випадків, частіше потрапляють у такі неприємності, аніж ті, що орієнтовані на успіх. Перші мають установку на захисну поведінку, яку посилюють дві обставини: коли без ризику особа отримує бажаний результат і коли ризикована поведінка призводить до нещасного випадку. А ті, хто сильно мотивовані на успіх та мають високу готовність до ризику, набагато рідше потрапляють у нещасні випадки.

Таким чином, психологічна безпека визначається деяким рядом чинників, які впливають на здатність адекватно й своєчасно віддзеркалювати виниклу небезпеку та міру дій у ній. Можливість розвитку посттравматичного стресового розладу знижується в силу успішності дій в екстремальній ситуації.

Розглянуті нами чинники у своїй сукупності створюють цілу систему, що забезпечує безпеку особистості, сприяє формуванню індивідуальної захищеності. Так, особливості ставлення людини до небезпечної ситуації, її досвід перебування в ній, значимість ситуації для неї особисто, адекватність віддзеркалення та правильний вибір засобів захисту фактично визначають рівень безпеки особистості в тій чи іншій ситуації.

Не менш важливим для особистісної безпеки є чинник середовища, який здатний викликати екстремальні та надзвичайні ситуації, що небезпечні для особистості. Середовище може бути фізичним та соціальним. Фізичне середовище є сукупністю умов, у яких живе та працює людина, до прикладу, клімат, географія місцевості, умови відпочинку та праці, режим дня тощо.

Подекуди небезпечна ситуація може бути спровокована психічними станами, що виникають в духоті та тісноті, такими як паніка. В таких умовах знижується увага, підвищується емоційний фон поведінкових реакцій. Тому чинник

середовища впливає опосередковано, адже різні особи поведуться по-різному в одних і тих самих умовах (Литвинчук, 2021).

Для безпеки особистості у надзвичайних умовах визначальний зміст відіграє чинник соціального середовища, яке складається з макро- та мікросередовища. Макросередовище включає економічні (стан розвитку економіки, що впливає на стан злочинності з економічною основою), демографічні (перенаселення території, де зростає асоціальна та кримінальна поведінка, що впливає на психічний стан людей, які там проживають), релігійні (переважаюча релігія, присутність на території інших конфесій та сект, також взаємовідносини між ними), соціокультурні (наскільки широко представлені різні субкультури), національні (переважаюча національність, нацменшини на даній території, діаспори, культура взаємин поміж національностями) чинники.

Впливають на макросередовище і психологічні стани, що притаманні великим групам людей. В рамках безпеки особистості має значення натовп як безструктурне скупчення людей, що не мають усвідомленої спільної мети, проте пов'язані між собою подібністю емоційного стану та спільним об'єктом уваги. У таких випадках складається сприятливий ґрунт для виникнення масових та індивідуальних емоційних реакцій панічного характеру, в основі яких лежить постійна тривога та почуття страху (Чуйко та ін., 2021).

Мікросередовище характеризується цілою низкою соціально-психологічних особливостей людини, її взаємодією з оточуючими, поведінковою стратегією в стресах та конфліктах, особливостями виховання, спрямованістю референтної групи та сімейними традиціями.

На особистісну безпеку впливають такі чинники мікросередовища, як сім'я та внутрішньосімейні стосунки, виховання, референтна група (значима для людини група людей), реальна формальна група (навчальна, професійна та ін.), фонове оточення (сусіди, дворове оточення).

Сім'я є основою, на якій вибудовуються усі взаємодії з оточуючим світом. Вона формує так званий «психологічний імунітет» до несприятливих впливів середовища, вищої опірності діям психічних травм. Гармонійній родині властиві тепла емоційна підтримка один одного, відсутність внутрішньої конкуренції, немає узурпації функцій іншого та присутнє виконання власних обов'язків. Окрім того, гармонійна сім'я не повинна конфліктувати з найближчим оточенням у випадку, якщо вона ізольовує себе від соціуму чи йому протистоїть. Також гармонійна сім'я

виховуючи підрастаюче покоління задовільняє усі актуальні на даний момент потреби дитини, виявляє та реалізовує її можливості та потенціал (Цюман, Нагула, 2021).

Соціальне середовище впливає на особистість за принципом інтеріоризації зовнішнього у внутрішнє. Тобто все те, що людина сприймає з оточуючого світу, стає часткою її самої. Проте особа може взаємодіяти із середовищем пасивно й активно. У випадку активної взаємодії людина здатна опиратися деструктивному впливу, інтегруватися у позитивні взаємини та самостійно їх перетворювати. Зрештою, варто володіти інформацією щодо характеристик середовища та якості його активності – позитивне воно чи агресивне (Карамушка, Дектярьова, 2013).

Провівши аналіз літератури ми спробуємо сформулювати авторське визначення досліджуваного феномену. *Психологічна безпека особистості* – це специфічний емоційний стан, обумовлений переживанням психологічного благополуччя, захищеності, комфорту, відсутністю тривожності, страху, стресів та фрустрації, можливістю успішної побудови взаємодії з оточенням, самостійністю та незалежністю думок та переконань. Ціннісні та смисложиттєві орієнтації, особливості вольової регуляції та особистісного зростання, життєстійкості визначають уявлення людини про власну психологічну безпеку, що виявляється в устремлінні до саморозвитку, визначенні труднощів, реалізованості власної мети в житті та діяльності.

Висновки. На сьогодні в науковій літературі немає єдиної точки зору щодо поняття психологічної безпеки та усіх її передумов. Науковці тлумачать це поняття як динамічне, інтегральне та комплексне явище, відчуття, переживання чи стану захищеності від внутрішніх та зовнішніх небезпек, контрольованості подій життя, самовпевненість, здатність зберігати рівновагу та опірність загрозам, задоволеність життям та базових потреб особистості, внутрішній спокій та сприятливе оточення для розвитку в майбутньому та її самореалізації.

Головними ознаками психологічної безпеки особистості є почуття захищеності й психологічного благополуччя, задоволеність власним життям, впевненість у завтрашньому дні, у можливості самоздійснення та саморозвитку, віра в себе, у свою спроможність справлятися з труднощами в житті, відносна передбачуваність змін в зовнішньому середовищі й соціумі.

Особистісна безпека людини регулюється її потребою в самозбереженні й існує як її особистісний ресурс у ситуаціях, коли методи

досягнення соціально-психологічної безпеки не можуть належно застосовуватись в силу різних обставин. Захищеність – це потенційна можливість психіки людини протистояти небезпекам, а також один з варіантів реакції на загрозу, а також є наслідком практичної реакції таких можливостей (Слюсаревський, 2020).

Для розбудови психологічної безпеки особистості варто створити безпечні умови для її здійснення вибору та життєдіяльності, що і визначатиме напрямок особистісної самореалізації в подальшому та її безпеку. Найбільш ефективним механізмом формування психологічної безпеки особистості є її соціалізація, що створює деякі обмеження у процесі самореалізації особистості. Оминуть їх дозволяє рефлексія, що сприяє реалізувати власне Я. Вона є джерелом переродження психологічної безпеки особистості, в тому числі в надзвичайних та екстремальних умовах.

Перспективою подальших досліджень можуть стати наукові розвідки ролі емоційного ресурсу в забезпеченні психологічної безпеки особистості.

Список використаних джерел

- Великий таумачний словник сучасної української мови : Уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
- Карамушка Л. М., Дехтярьова Т.В. Дослідження змісту психологічної безпеки освітнього середовища вищих навчальних закладів. Правничий вісник Університету «КРОК», 2013. Вип. 16. С. 203-210. <https://library.krok.edu.ua/ua/kategoriji/zhurnali/490-pravnychiy-visnyk>
- Коструба Н.С., Хвесик Ю. Ю. Психологічна безпека студента у медіасередовищі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Психологія*, 2021. Вип. 4. С. 33–44. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.4.8>
- Лазорко О.В. Психологія безпеки особистості як суб'єкта професіоналізації. *Психологічні перспективи*, 2017. Вип. 30. С. 96–112. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2017-30-96-112>
- Литвинчук А. Психологічна безпека особистості як актуальна проблема сучасної психології. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2021. Вип. 9. С. 154–161. <http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/>
- Поуль В.С. Психологічна безпека особистості в несприятливих обставинах: питання розуміння та особистісного вибору. : монографія. за ред. І.В. Волженцевої. 2021. С. 640–662.
- О. V. FEDCHUK (Oleksandr Valeriyovych Fedchuk) graduate student of the department of theoretical psychology Lviv State University of Internal Affairs St. Horodotska, 26, Lviv, Ukraine, 79000 <https://orcid.org/0000-0002-0922-6757> E-mail: zoriana01051974@i.ua
- Приходько І. Психологічна безпека персоналу екстремальних видів діяльності: концепція, трансформаційна модель, методологія дослідження. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 4 (29). С. 117–125. <https://core.ac.uk/download/pdf/229858825.pdf>
- Слюсаревський М.М., Найдюнова Л.А., Титаренко Т.М., Татенко В.О., Горностаї П.П., Кочубейник О.М., Лазоренко Б.П. Життєвий світ і психологічна безпека людини в умовах суспільних змін. Київ : Талком, 2020. 318 с. <http://psy-lpr.at.ua/Materials/ZhitSvit2020makefISBN.pdf>
- Харченко А.С. Психологічна безпека особистості викладача вишу. *Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія психологічна*, № 2. 2012. С.443–450.
- Цюман Т., Нагула О. Психологічна формула безпеки як концептуальна основа формування навичок безпечної поведінки особистості. *Збірник наукових праць «Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка.»* № 35 (1), 2021 С. 94–100. <https://doi.org/10.28925/2311-2409.2021.35>
- Чуйко Г., Чапляк Я., Комісарник М. Психологічна безпека особистості в нестабільному світі. *Психологічний журнал*. Випуск №7, №1(45), 2021. С. 65–80. <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.1>
- Carmeli A., Gittell J. H. High quality relationships, psychological safety, and learning from failures in work organizations. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior* 2009. V.30 (6). P. 709–729.
- Maslow A. H. The dynamics of psychological security/insecurity. *Journal of Personality*, 1942. V. 10(4), P. 331-344. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1942.tb01911.x>
- O'Donovan R., De Brún A., McAuliffe E. (2021). Healthcare Professionals Experience of Psychological Safety, Voice, and Silence. *Frontiers in Psychology*. V.12. P. 1-16. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.626689>
- Stühlinger M., Schmutz J. B., Grote G., Nicca D., Flury D. (2021). To get vaccinated or not? psychological safety as a catalyst for the alignment between individual beliefs and behavior. *Group & Organization Management*. V.46(1). P. 38–69. <https://doi.org/10.1177/1059601120983964>
- Wang, J., Long, R., Chen, H., & Li, Q. (2019). Measuring the Psychological Security of Urban Residents: Construction and Validation of a New Scale. *Frontiers in Psychology*, V.10, P. 1-15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02423>.
- Wanless S.B. (2016). The role of psychological safety in human development. *Research in Human Development*. V.13(1). P. 6–14. <https://doi.org/10.1080/15427609.2016.1141283>

CATEGORY OF PSYCHOLOGICAL SECURITY OF PERSONALITY IN SCIENTIFIC LITERATURE

In the article, the author reveals the category of psychological safety of the individual in the scientific literature. It was established that there is still no unified point of view regarding the concept of psychological safety and all its prerequisites.

Scientists interpret this concept as a dynamic, integral and complex phenomenon, a feeling, experience or state of protection from internal and external dangers, controllability of life events, self-confidence, the ability to maintain balance and resistance to threats, satisfaction with life and basic personal needs, inner peace and a favorable environment for development in the future and its self-realization. The author claims that the main signs of psychological security of an individual are a sense of security and psychological well-being, satisfaction with one's life, confidence in the future, in the possibility of self-realization and self-development, faith in oneself, in one's ability to cope with difficulties in life, relative predictability of changes in the external environment and society. The article reveals three factors that determine personal safety, in particular, the security factor, the environmental factor, and the human factor. The levels of psychological safety and its structure were also analyzed.

Key words: *psychological category, psychological safety, self-regulation, influencing factors, personal attributes, environment, mental states.*

References

- Carmeli, A., Gittell, J.H. (2009). High quality relationships, psychological safety, and learning from failures in work organizations. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*. 30(6). 709-729.
- Chuiko, H., Chapliak, Ya., Komisaryk, M. (2021). Psychological safety of the individual in an unstable world. *Psychological journal*, 1(45), 65-80. <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.1> (in Ukrainian).
- Harchenko, A.S. (2012). Psychological safety of high school teacher's personality. *Naukovyj visnyk LDUVS. Serija psykologichna*, 2(2), P.443-450. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2012_2\(2\)_52](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2012_2(2)_52) (in Ukrainian).
- Karamushka, L.M., Dektyareva, T.V. (2013). Study of the content of psychological safety of the educational environment of higher educational institutions. *Pravnychy visnyk of the «KROK» University*, (16), 203-210. <https://library.krok.edu.ua/ua/kategoriji/zhurnali/490-pravnychy-visnyk> (in Ukrainian).
- Kostruba, N.S., Khvesyk, Yu.Yu. (2021). Psychological safety of the student in the media environment. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Psychology series*. 4, 33-44. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.4.8> (in Ukrainian).
- Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language: V.T. Busel (Ed.). Kyiv; Irpin : Perun. (in Ukrainian).
- Lazorko, O.V. (2017). Psychology of personal safety as a subject of professionalization. *Psychological perspectives*, (30), 96-112. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2017-30-96-112> (in Ukrainian).
- Lytvynchuk, A. (2021). Psychological safety of the individual as an actual problem of modern psychology. *Bulletin of Lviv University. Psychological sciences series*. V.9. P.154-161. http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/9_2021/22.pdf (in Ukrainian).
- Maslow, A. H. (1942). The dynamics of psychological security/insecurity. *Journal of Personality*, 10(4). P.331-344. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1942.tb01911.x>
- O'Donovan, R., De Brún, A., McAuliffe, E. (2021). Healthcare Professionals Experience of Psychological Safety, Voice, and Silence. *Frontiers in Psychology*. V.12. P. 1-16. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.626689>
- Poul, V.S. (2021). Psychological safety of the individual in adverse circumstances: a matter of understanding and personal choice. Volzhentseva I.V. (Ed.). (in Ukrainian).
- Prykhodko, I. (2015). Psychological safety of personnel of extreme types of activities: concept, transformational model, research methodology. *Actual problems of sociology, psychology, pedagogy*, 4(29). 117-125. <https://core.ac.uk/download/pdf/229858825.pdf> (in Ukrainian).
- Sliusarevskiy, M.M., Naidonova, L.A., Tytarenko, T.M., Tatenko, V.O., Hornostai, P.P., Kochubeinyk, O.M., Lazorenko, B.P. (2020). Life world and psychological security of a person in the conditions of social changes. Kyiv : Talkom. (in Ukrainian).
- Stühlinger, M., Schmutz, J.B., Grote, G., Nicca, D., & Flury, D. (2021). To Get Vaccinated or Not? Psychological Safety as a Catalyst for the Alignment Between Individual Beliefs and Behavior. *Group & Organization Management*. (46), 38-69. <https://doi.org/10.1177/1059601120983964>
- Tsiuman, T., Nahula, O. (2021). The psychological formula of safety as a conceptual basis for the formation of the skills of safe behavior of an individual. *Pedagogical education: theory and practice. Psychology. Pedagogy*, 35(1). 94-100. <https://doi.org/10.28925/2311-2409.2021.35>. (in Ukrainian)
- Wang, J., Long, R., Chen, H., & Li, Q. (2019). Measuring the Psychological Security of Urban Residents: Construction and Validation of a New Scale. *Frontiers in Psychology*, 10, 1-15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02423>
- Wanless, S. (2016). B. The role of psychological safety in human development. *Research in Human Development*. 13(1). P. 6-14. <https://doi.org/10.1080/15427609.2016.1141283>

Стаття надійшла до редакції 12.11.2022 (The article was received by the Editorial office on 11.12.2022)

Стаття рекомендована до друку 15.12.2022 (The article is recommended for publication on 12.15.2022)

КОГНІТИВНА ПСИХОЛОГІЯ

DOI 10.26565/2225-7756-2022-73-09
 УДК 159.923+316.613.4

S. YANOVSKAYA (Svitlana Yanovskaya (Ianovska))

Candidate of Psychological Sciences
Associate Professor of the Applied Psychology Department
V. N. Karazhin Kharkiv National University
4 Svobody Sq., Kharkiv, Ukraine
E-mail: sgyanovskaya@karazhin.ua
<https://orcid.org/0000-0002-5439-5269>

R. TURENKO (Rimma Turenko)

Senior Lecturer the Department of English Language
V. N. Karazhin Kharkiv National University
4 Svobody Sq., Kharkiv, Ukraine
E-mail: tyrenco@gmail.com

N. KONONENKO (Nelli Kononenko)

Senior Lecturer of the Department of Physical Education
National Aerospace University named after M. E. Zhukovskiy "Kharkiv Aviation Institute" Kharkiv, st. Chkalov, 17 Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-3915-4248>

N. BILOUS (Natalia Bilous)

Senior Lecturer, Department of Physical Education
National Aerospace University named after M. E. Zhukovskiy "Kharkiv Aviation Institute" Kharkiv, st. Chkalov, 17 Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-7803-8936>

V. TIMCHENKO (Vyacheslav Timchenko)

Master of Psychology
e-mail: slavon2805@gmail.com

TO THE QUESTION OF ATTITUDE TO DEATH OF MIDDLE-AGED PEOPLE DURING THE WAR IN UKRAINE

A person's attitude to death is influenced by the critical situations he encounters in his life. The war, which began in Ukraine at the beginning of 2022, made people's feelings about death relevant, because death has become everyday reality in the lives of Ukrainians. The purpose of the study is to determine the peculiarities of middle-aged people attitude to the phenomenon of death during the war in Ukraine. A sample of subjects (N=76) who previously participated in our research in 2019 and 2020 during the coronavirus infection. The age of the subjects varies as follows: Me=44.00; min=35.00; max=55.00. Research methods: the "Attitude to Death" method (I.Yu. Kulagina, L.V. Senkevich), the "Attitude to Death Scale" method by D.V. Hardt, Metaphor of Personal Death technique – the Revised Death Fantasy Scale (RDFS) J. McLennan. It was determined that the attitude towards death in people of the studied middle-aged group during the war is ambivalent with a certain deviation towards the positive. The studied group is characterized by an average level of stress resistance, which is associated with thoughts about death. The choice of metaphors about death is determined by the degree of attitude positivity towards death: a pessimistic attitude towards death is associated with negative thoughts about death, fixation on its external side, avoidance of contact with death. Lack of seeing a positive perspective in death leads to pessimism and negative thoughts. An optimistic attitude towards death is associated with the rare occurrence of negative thoughts about own death, perception of death as a necessary aspect of being, openness to contact with death. Significant differences were found between believers and atheists on the indicator of positive thoughts about their own death: believers showed a high level of acceptance of death. Significant differences in attitudes toward death between men and women were also identified: men have a more positive and "black" humor to thoughts about death.

Key words: *attitude to death, war, middle-aged group, metaphors of death*

Як цитувати: Yanovskaya, S., Turenko, R., Kononenko, N., Bilous, N., Timchenko, V. (2022). To the Question of Attitude to Death of Middle-Aged People during the War in Ukraine. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Психологія», (73), 75-83.* <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-73-09>

In cites: Yanovskaya, S., Turenko, R., Kononenko, N., Bilous, N., Timchenko, V. (2022). To the Question of Attitude to Death of Middle-Aged People during the War in Ukraine. *Visnyk of V.N. Karazhin Kharkiv National University. Series "Psychology", (73), 75-83.* <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-73-09>

Introduction. Thoughts about death can become relevant for people who find themselves in a critical situation, namely, in a war situation, which the citizens of Ukraine faced in the winter of 2022. Despite the fact that every person understands that at some point his life is coming to an end, still many people are not ready to face death, especially when war unexpectedly takes the lives of military and civilians regardless of their age, marital status, attitude to religion, etc.

Within the framework of psychological studies of attitude to death, the definitions of human experiences related to death are relevant. For representatives of the existential direction of L. Binswanger, D. Bujenthal, R. May, V. Frankl, E. Fromm, I. Yalom and others, the encounter with death is one of the possibilities of personal growth in a person. Thus, I. Yalom (2020) determined that situations in which a person encounters death are most often associated with "awakening experiences" that lead to a better awareness of existence and fill it with meaning, the fear of death (and understanding of this fear) forces a person to correctly allocate his own time and energy. (Yalom, 2020, p. 48). But thoughts about death do not always have a positive meaning and contribute to personal growth, the concept of death is also associated with the fear of death - anxiety about thoughts about own death (ceasing own existence) or death of loved ones (Kulagina, 2013; Morris Trainor et al., 2019, Freud, 1963).

We believe that war leads to increased anxiety about own death and fear of death. It becomes important to study the attitude to death of the middle-aged cohort, which is the most vulnerable to the above-mentioned phenomena. For this age group, as research by Levinson and Gooden (1985) proves, a midlife crisis of personality is characteristic, which is accompanied by a number of intrapersonal conflicts, in particular an existential conflict, which leads to thoughts about life and death. In turn, this conflict makes the problem of attitude to death relevant for middle-aged people, and its unfolding during the war - important to study.

Analysis of recent publications.

The topic of attitude to death was discussed in the works of many researchers. Modern works were analyzed according to two criteria: the first - attitude to death in different groups of subjects, the second - attitude to death and fear of death during war. R. Neimeyer and others (2004) examined death anxiety in different age and occupational groups, in relation to physical and mental health, religiosity and terror. Forther and Neimeyer (2010) analyzed the relationship between death anxiety and age, showing that a higher level of death anxiety with increasing age is associated with the presence of psychological and physical problems and low ego integrity.

I. Fischer and E. Secinti (2022) investigated the relationship between religious orientation and attitudes

toward death: intrinsic religiosity was associated with positive attitudes toward death in contrast to extrinsic religiosity. Morris Trainor and others. (2019) showed that experiencing death of a loved one in the future increases private religious behavior, and thoughts about death lead to an increase in a person's religiosity.

K. Myronchak (2012) pointed out that the attitude towards death, in which fear of death is present, leads to negative and positive consequences: either destructive personal changes, or opportunities provided by the fear of death in the form of a resource.

In a study by G. Sinoff (2017), it was shown that middle-aged people have the highest level of anxiety about death compared to young and elderly people: death anxiety reaches its peak precisely in adulthood and decreases with increasing age, elderly people fear of the process dying, not dying.

The topic of attitude to death during war was first announced in Z. Freud's essay "Reflections on War and Death". According to Freud, one of the main factors contributing to the mental suffering of people during war is a change in their attitude towards death. Although people realize that death is the end result of their lives, in reality, they cannot imagine their own death during war, and they are deeply shocked when it happens to other people. War robs people of the ability to ignore death as people (military and civilian) die by the thousands (Freud, 1963). Freud emphasizes that war takes away the influence of civilization on human mind and forces it to return to its original state (inanimate, inorganic), after all, the desire for death is present in any person, which is associated with an unconscious desire for self-destruction. Freud concludes the essay with the thought: if you wish to endure life, be prepared to die (Freud, 1963, c.133).

Myronchak and Dvornyk (2021) studied attitudes toward death and means of psychological assistance to military and civilians in the conditions of a hybrid war in Ukraine. A typology death fear models and behavioral strategies of an individual in the situation of encountering death was developed: for a military, a common variant of attitude towards death is constructive practices of integration of the fear of death, such as ritualization, investment and awareness; for the civilian population - normalization, ignoring and substitution (Myronchak, Dvornyk, 2021)

The last ten years of the war in Afghanistan have led to a deterioration in the mental health of military and civilian population: worse mental health has been associated with a negative attitude towards death, and religious and spiritual practices have been used to overcome this condition (Cardozo et al., 2004).

A study of attitudes towards death during the war in the Balkans found the following: Bosnian refugees who remained in the region exhibited mental disorders and negative attitudes towards death; in Kosovo Albanians,

there was a significant linear decline in mental health and social functioning with an increase in the number of fatal events; high levels of posttraumatic and grief symptoms were reported in the Serbian ethnic minority (Mollica et al., 1999; Mollica et al., 2001; Rose, 1994; Salama, Spiegel, Van Dyke, Phelps, Wilkinson, 2000; Westermeyer, 2000; Smith, Perrin, Yule, Hacam, Stuvland, 2002).

In the studies of Granville-Chapman (2004), De Jong et al. (2004) and De Jong et al. (2007) among the Chechen population, asylum seekers in Great Britain, showed the influence of the death factor itself, which the subjects encountered during the war, on attitudes towards death. Coping strategies such as prayer, talking, keeping busy, and seeking support from family members helped to deal with feelings about death.

Thus, the results of research on attitudes to death during wartime indicate that attitudes toward death itself are aggravated and even affect physical and mental health: increased mortality during wartime is a factor in the emergence of mental disorders.

The purpose of the study: to determine the peculiarities of middle-aged people attitude to the phenomenon of death during the war in Ukraine.

Research methods: the "Attitude to Death" method (I.Yu. Kulagina, L.V. Senkevich), the "Attitude to Death Scale" method by D.V. Hardt, J. McLennan's Metaphor of Personal Death – the Revised Death Fantasy Scale (RDFS) method and methods of

mathematical and statistical data processing (U-Mann-Whitney test for independent samples and Spearman's correlation coefficient).

Study sample. A group of 76 subjects who previously participated in our research in 2019 and 2020 during the coronavirus infection took part in the study (Yanovska et al., 2020). The sample consists of 55 women (72.3% of the entire sample) and 21 men (27.7% of the entire sample). The age of the subjects varies: Me=44.00; min=35.00; max=55.00. The research was conducted using a Google form, in which all the above methods were presented. According to the research procedure, the results obtained during the war in Ukraine were compared with the data of the same group during Covid 19.

The results of the research.

Among the answers to the question according to the "Attitude to death" method, options that belong to the scale of optimistic attitude to death prevail (53%), those that belong to the scale of pessimistic attitude prevail (47%). Data on the distribution of scales are presented in Figure 1. Similar results were recorded during our study (Yanovska, Turenko & Timchenko, 2020) during the coronavirus pandemic. At the same time, due to the impossibility of a complete reproduction of the sample of the past study, we indicate only the possibility of the invariance of the frequency, and not the absolute fact of the invariance of the frequency.

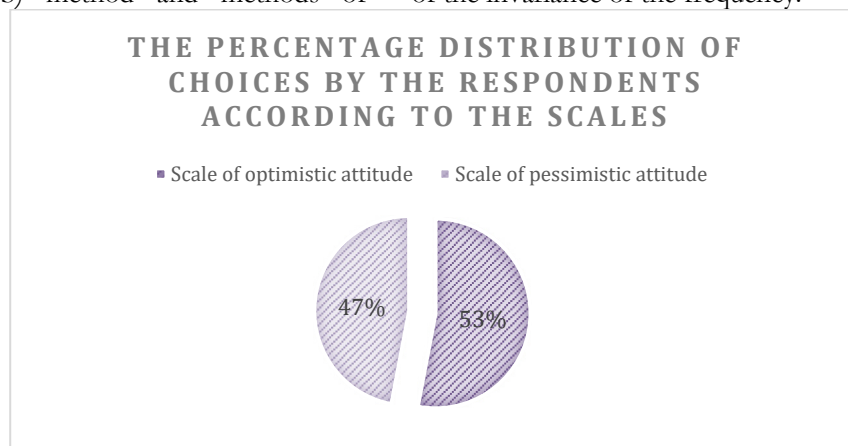

Figure 1. The percentage of choices distribution by the researched answers according to the scales of the "Attitude to death" method

Among the answers of men and women, the options of the answers related to the scale of optimistic attitude towards death prevail, but in women such choices were recorded more compared to men (66% and 76%, respectively). The responses of believers and atheists were also compared. All the subjects more often chose the answer options related to the scale of optimistic attitude to death, but more of such choices were recorded among believers (77.3% and 72%, respectively). In addition to the above-described analysis of individual questions, an interpretation of all the answers of the subjects was carried out according

to the criteria established by the authors of the method: the results, which are in the range of ambivalent attitude towards the phenomenon of death, decreased in comparison with those obtained during the coronavirus infection (Yanovska et al., 2020) (according to 1.1 and 2.67).

So, taking into account the above analysis of the obtained results, we can conclude that according to the "Attitude to Death" method I.Yu. Kulagina and L.V. Sienkovych, this sample recorded an ambivalent attitude towards the phenomenon of death. It was determined that the subjects chose more often the

answer options that refer to the scale of ambivalent attitude to death. It can be added that all the subjects (men, women, atheists, believers) chose more often the answer options that correspond to the scale of optimistic attitude to death than those that correspond to the scale of pessimistic attitude to death. The 2020 study also recorded ambivalent attitudes toward death in the middle-aged group, but in 2022, during the war, the results were lower.

As a result of testing according to Dale V. Hardt's "Attitude to Death Scale" results were obtained on the expressiveness of the test subjects' level of stress resistance, which is associated with thoughts about death, the general attitude to the phenomenon of death (individual and general by sample) and the indicator of thoughts about death, which the author of the method defines as unconscious assumptions about own death.

Women preferred the following answer options more often: "I'm not afraid of thoughts of death, but I don't like them", "thinking about death is not important for me" and "I guess it's hard for me to think about death" (options correspond to an average level of stress resistance, which is associated with thoughts of death). Men mostly chose more positive answers, such as "thinking about death is not difficult for me", "I can accept thoughts about death", "many people overestimate thoughts about death". Women and men gave the greatest preference to answer options that can be attributed to indicators of an ambivalent attitude towards death and an average level of stress resistance.

Most of the studied atheists chose answers that correspond to a high level of stress resistance in relation to thoughts about death: "I don't worry about death" and answers of a medium level of stress resistance: "thinking about death is not important to

me." Believers gave the greatest preference to the following answer options: "I'm not afraid of thoughts about death, but I don't like them" and "thinking about death is not the most important thing for me." Both choices correspond to a medium level of stress resistance, which is associated with thoughts of death.

In the studied sample, a moderately negative attitude towards the phenomenon of death was recorded, it was determined that thoughts about death are not the main thing for the researched. The general interpretation of the conducted methodology does not indicate that the subjects of this sample have an average level of stress resistance, which is associated with thoughts of death. At the same time, it was determined that men and atheists have a slightly higher level of stress resistance, which is associated with thoughts of death, than women and believers, respectively.

As a result of testing using J. McLennan's "Metaphors of Personal Death" method ("Metaphors of Personal Death - RDFS"), results were obtained about the expressiveness of positive and negative thoughts about own death in the studied subjects. The obtained data according to the method were divided into two subscales (according to the interpretation of the method requirements): the subscale of negative metaphors and the subscale of positive metaphors.

Figure 2 shows the distribution of metaphors in the studied sample. Both positive and negative metaphors regarding thoughts about own death were chosen. The total scores on the scales of negative and positive metaphors of personal death differ by only 6.4%, from which the following conclusion can be drawn: the thoughts about own death among the subjects of this sample are ambivalent with a slight deviation towards positive ones.

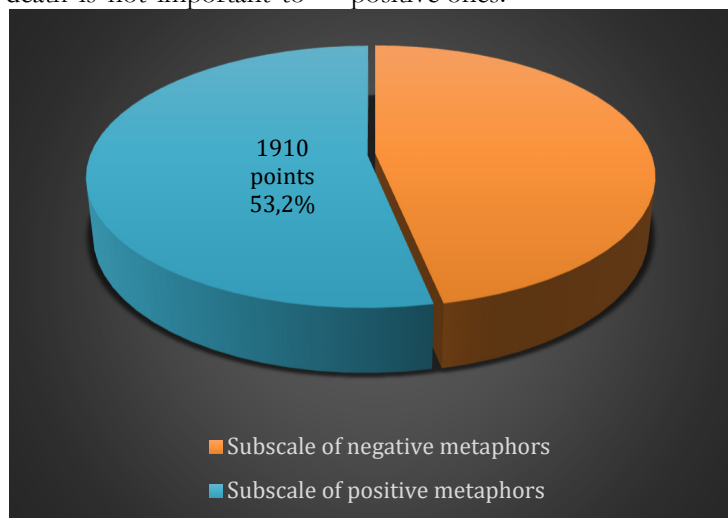

Figure 2. Indicators on the negative and positive subscales of J. McLennan's "Metaphors of personal death" technique

Analysis of metaphors chosen by representatives of different sexes determined that men more often than women choose negative metaphors that describe their thoughts about death. The ratio of negative and

positive metaphors of personal death is different in the groups of men and women. In the group of the studied men, positive metaphors prevail over negative ones by 1.2%, and in women by 9%. Therefore, for the studied

men, ambivalent thoughts about their own death are characteristic, and for women, positive thoughts about their own death are more frequent. Women more often than men chose metaphors that associate death with a natural process, reflections on the cycle of natural phenomena.

A comparison of the answers of atheists and believers using this method determined that believers more often choose positive metaphors of thoughts about their own death. The ratio of negative and positive metaphors of personal death is different in groups of atheists and believers. In the studied group of atheists, positive metaphors prevail over negative ones by 8.4%, and among believers by 11.2%. The metaphors most often chosen by believers are related to dissolution and transition to other forms of existence, while a contemplative meditative state was noted.

Thus, the primary analysis of the results that were obtained using methods that determine the attitude to death indicates the presence of ambivalent thoughts about own death.

Before applying mathematical methods to the results of our research, we determined the normality of the distribution of results for all research methods

using the Kolmogorov-Smirnov test to determine the mathematical methods for the results of our research. It was concluded that the distribution of our sample by methods is not normal, as all numerical values of two-sided asymptotic significance methods (0.029; 0.017; 0.044; 0.046) are less than 0.05. Therefore, we decided to use non-parametric criteria: for correlation analysis - Spearman's test, for comparative analysis - Mann-Whitney U-test. The results of the correlation analysis are presented in Table 1.

According to the results of the correlation analysis, a direct relationship was determined between the indicators of two methods that determine the characteristics of the attitude to death: "Attitude to death" by I.Yu. Kulaginoy and L.V. Sienkiewicz and Dale V. Hardt's Scale of Attitudes toward Death.

Subjects who have a pessimistic attitude towards the phenomenon of death are more likely to have negative thoughts about death, while an optimistic attitude towards the phenomenon of death is associated with positive thoughts about death ($r = 0.388$, $p = 0.01$). See Fig. 3.

Table 1. Indicators of correlational analysis of attitude to death in the studied group during the war

		Methodology "Attitude towards death"	Scale of attitudes towards death by D. V. Hardt	Metaphors of personal death (RDFS) (positive)	Metaphors of personal death (RDFS) (negative)
Methodology "Attitude towards death"	Correlation coefficient	1.000	.388**	.121	-.345*
	Val (2-parties)		.001	.296	.002
	N	76	76	76	76
Scale of attitudes towards death by D. V. Hardt	Correlation coefficient	.388**	1.000	.379**	-.473**
	Val (2-parties)	.001		.001	.0001
	N	76	76	76	76
Metaphors of personal death (RDFS) (positive)	Correlation coefficient	.121	.379**	1.000	-.354*
	Val (2-parties)	.296	.001		.002
	N	76	76	76	76
Metaphors of personal death (RDFS) (negative)	Correlation coefficient	-.345*	-.473**	-.354*	1.000
	Val (2-parties)	.002	.0001	.002	
	N	76	76	76	76

*- correlation is significant at the 0.05 level

**- correlation is significant at the 0.01 level

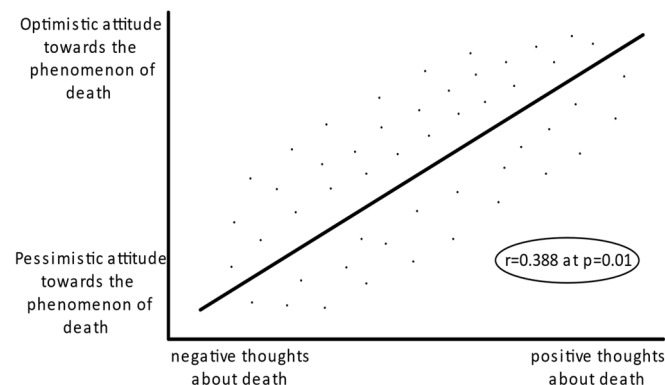

Figure 3. Indicators of the correlation analysis between attitudes towards death and thoughts about death in the studied sample

In addition, these two methods are inversely related to the negative subscale of J. McLennan's "Metaphors of Personal Death" method. Research subjects who have a positive attitude towards death and positive thoughts about their own death are less likely to choose negative metaphors that describe their thoughts about death ("Attitude towards death" by I.Yu. Kulaginoy, L.V. Senkevich: $r = -0.345$, $p = 0.01$; "Death Attitude

Scale" by Dale V. Hardt: $r = -0.473$, $p = 0.01$) (See Figures 4 and 5).

A direct relationship was also determined between the indicators of Dale V. Hardt's Scale of Attitudes to Death and J. McLennan's Metaphors of Personal Death. Subjects in whose positive thoughts about death prevail more often choose positive death metaphors ($r = 0.379$, $p = 0.01$).

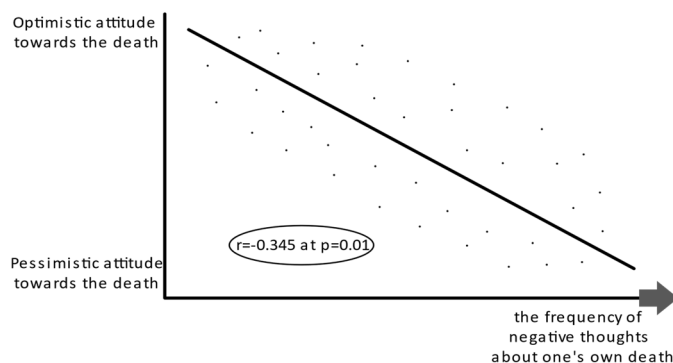

Figure 4. Indicators of correlation analysis between the methods of "Attitude to death" by I. Yu. Kulaginoy, L.V. Sienkovych and the negative subscale "Metaphors of personal death" by J. McLennan

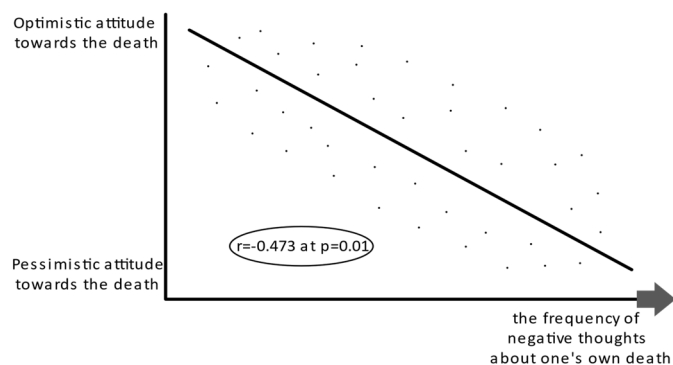

Figure 5. Indicators of the correlation analysis between the methods of Dale V. Hardt's Attitudes to Death Scale and the negative subscale of J. McLennan's Metaphors of Personal Death

According to the results of the comparative analysis, significant differences between believers and atheists were determined: death metaphors chosen by believers are more positive compared to those chosen by atheists (positive subscale of "Metaphors of personal death" by J. McLennan, $p=0.001$). For believers, positive death metaphors are those that best describe their thoughts about their own death, they face death directly and boldly, and it is not in a way that leads to depression. Similar results were obtained during the Covid 19 pandemic (Yanovska et al., 2020). Also, significant differences were determined in the studied group according to Hardt D.V.'s Attitudes to Death Scale. between men and women ($p = 0.040$). Men have a more positive and "black" humor to the thoughts of death; they are not worried about death and think that thinking about death is not so bad.

Therefore, there is a relationship between life and death, which is intensified in critical situations

(pandemic, war), death penetrates into people's lives and begins to influence it. Death, in a person's subjective experience, prompts awareness of own mortality and affects a person's attitude to this phenomenon.

CONCLUSIONS

The attitude towards death is a complex, complex worldview formation, its essential component is the perception of death as a transcendent (resource) or as a final (dead-end) phenomenon (transition to a lifeless state). War leads to increased anxiety of a person about his own death and fear of death. The cohort of middle-aged people is especially vulnerable to fears related to death.

The attitude towards the death in people of the studied medieval group during the war is ambivalent. Death thoughts are moderately negative, and the level of stress resistance associated with death thoughts is average. Thoughts about own death are ambivalent with a certain deviation towards positive ones.

It was determined that a pessimistic attitude towards death is associated with negative thoughts about death, fixation on its external side, avoidance of contact with death. Lack of seeing a positive perspective in death leads to pessimism and negative thoughts. An optimistic attitude towards death is associated with the rare appearance of negative thoughts about one's own death, perception of death as a necessary aspect of being, openness to contact with death.

Significant differences were found between believers and atheists on the indicator of positive thoughts about their own death: believers showed a high level of acceptance of death. Significant differences in attitudes toward death between men and women were also identified: men have a more positive and "black" humor to thoughts about death.

The prospect of further research may be to determine the specifics of the connection between the attitude to death and the level of neuroticism of people of different ages and religious affiliation, and to create a methodology that would study personal metaphors of death and life.

References

- Cardozo, B., Vergara, A., Agani, F. et al. (2000). Mental Health, Social Functioning, and Attitudes of Kosovar Albanians Following the War in Kosovo. *JAMA*, 284(5), 569-577. <https://doi.org/10.1001/jama.284.5.569>
- Cardozo, B.L., Bilukha, O.O., Crawford, C.A., Shaikh, I., Wolfe, M.I., Gerber, M.L., Anderson, M. (2004). Mental health, social functioning, and disability in postwar Afghanistan. *JAMA*, 4(292), 575-584. <https://doi.org/10.1001/jama.292.5.575>
- De Jong, K., Van der Kam, S., Ford, N. (2004). Trauma of Chechnya's ongoing war on internally displaced people. *Lancet*, 1. <http://www.uk2.msf.org/reports/chechnya.htm>
- De Jong, K., Van der Kam, S., Ford, N., Hargreaves, S. et al. (2007). The trauma of ongoing conflict and displacement in Chechnya: quantitative assessment of living conditions, and psychosocial and general health status among war displaced in Chechnya and Ingushetia. *NL of M*, 1. <https://doi.org/10.1186/1752-1505-1-4>
- Dvornyk, M.S., Myronchak, K.V. (2021). Innovative means of psychological assistance to the individual in the conditions of hybrid war. Kyiv. <https://lib.iitta.gov.ua/728210/1/>. [In Ukrainian]
- Feifel, H. (1993). The Problem of Death. *Illness, Crisis & Loss*, 3(1), 29-34. <https://doi.org/10.2190/IL3.1.e>
- Fischer, I.C., Secinti, E. (2022). Examination of the relationships between religiosity and death attitudes in Turkey and the United States. *Death Studies*, 46(1), 157-167. <https://doi.org/10.1080/07481187.2020.1723742>
- Forther, B.V., Neimeyer, R.A. (1999). Death Anxiety in Older Adults: a Quantitative Review. *Death Studies*, 23(5), 387-411.
- Freud, Z. (1993). *Reflections upon War and Death*. (Ph. Rieff, Ed.). New York: Collier Books.
- Granville-Chapman, C. (2004). Rape and other torture in the Chechnya conflict: documented evidence from asylum seekers arriving in the United Kingdom, 4. http://www.torturecare.org.uk/publications/reportCh_ech.htm
- Hardt, D.V. (1975). Development of an investigatory instrument to measure attitudes toward death. *Journal of School Health*, 45, 96-99. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1561.1975.tb07672.x>
- Kulagina, I.Yu. (2013). Attitude to death: age, regional and gender differences. *Kulturno-istoricheskaia psikhologiya*, 9(4), 58-64. [In Russian]
- Levinson, D. J., & Gooden, W. E. (1985). *The life cycle*. (H. I. Kaplan & B. J. Sadock, Eds.), Baltimore, MD: Williams and Williams.
- Mironchak, K.V. (2012). Psychological impact of the fear of death on personality. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnurishnikh sprav. seriya psykholohichna*, 2(2), 361-370. [In Ukrainian]
- Mollica, R.F., McInnes, K., Sarajlić, N., Lavelle, J., Sarajlić, I., Massagli, M.P. (1999). Disability associated with psychiatric comorbidity and health status in Bosnian refugees living in Croatia. *JAMA*, 282(5). <https://doi.org/10.1001/jama.282.5.433>
- Mollica, R.F., Sarajlic, N., Chernoff, M., Lavelle, J., Vukovic, I.S., Massagli, M.P. (2001). Longitudinal study of psychiatric symptoms, disability, mortality, and emigration among Bosnian refugees. *JAMA*, 286(5). <https://doi.org/10.1001/jama.286.5.546>
- Morris Trainor, Z., Jong, J., Bluemke, M., & Halberstadt, J. (2019). Death Salience Moderates the Effect of Trauma on Religiosity. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 11(6), 639-646. <https://doi.org/10.1037/tra0000430>
- Neimeyer, R.A., Wittkowski, J., Moser, R.P. (2004). Psychological research on death attitudes: an overview and evaluation. *Death Studies*, 28(4), 309-40. <https://doi.org/10.1080/07481180490432324>
- Psychological diagnostics: the "Death Attitude Scale" technique (D.V. Hardt). <https://sites.google.com/site/test300m/skos>. [In Ukrainian]
- Rose, M. *Fighting for peace: Bosnia, 1994*. (1999). New York: Time Warner Paperbacks.
- Salama, P., Spiegel, P., Van Dyke, M., Phelps, L., Wilkinson, C. (2000). Mental health and nutritional status among the adult Serbian minority in Kosovo. *JAMA*, 284(5). 578-584. <https://doi.org/10.1001/jama.284.5.578>
- Sinoff, G. (2017). Thanatophobia (Death Anxiety) in the Elderly: the Problem of the Child's Inability to Assess Their Own Parent's Death Anxiety State. *Frontiers in Medicine*, 4. <https://doi.org/10.3389/fmed.2017.00011>
- Smith, P., Perrin, S., Yule, W., Hacam, B., Stuvland, R. (2002). War exposure among children from Bosnia-Herzegovina: psychological adjustment in a community sample. *Trauma Stress*, 15(2), 147-156.
- Westermeyer, J. (2000). Health of Albanians and Serbians following the war in Kosovo: studying the survivors of both sides of armed conflict, *JAMA*, 284(5), 615-626. <https://doi.org/10.1001/jama.284.5.615>
- Yalom, I. *Staring at the sun. Overcoming fear*. (2020). Kharkiv: KSD. [In Ukrainian]

Yanovska, S., Turenko, R., Timchenko, V. (2020). Attitudes to Death of Middle-Aged in the Context of the Covid-19 Pandemic. *Visnyk of V.N. Karazin*

Kharkiv National University. Series "Psychology", 69, 55 - 63. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2020-69-08>

С. Г. ЯНОВСЬКА (Яновська Світлана Германівна)
кандидат психологічних наук, доцент ЗВО кафедри прикладної психології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна
E-mail: sgyanovskaya@karazin.ua
<https://orcid.org/0000-0002-5439-5269>

Р. А. ТУРЕНКО (Туренко Римма Леонардівна)
старший викладач ЗВО кафедри англійської мови
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 6, м. Харків, Україна
E-mail: tyrenco@gmail.com

Н. М. КОНОНЕНКО (Кононенко Неллі Миколаївна)
старший викладач кафедри фізичного виховання
Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
вул. Чкалова, 17, м. Харків, Україна.
<https://orcid.org/0000-0002-3915-4248>

Н. С. БІЛОУС (Білоус Наталія Сергіївна)
старший викладач кафедри фізичного виховання
Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
вул. Чкалова, 17, м. Харків, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-7803-8936>

В. В. ТИМЧЕНКО (Тімченко В'ячеслав Владиславович)
магістр психології
e-mail: slavon2805@gmail.com

ДО ПИТАННЯ СТАВЛЕННЯ ДО СМЕРТІ ЛЮДЕЙ СЕРЕДНЬОГО ВІКУ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

На ставлення людини до смерті впливають критичні ситуації, з якими вона зіткнеться в своєму житті. Війна, яка розпочалася в Україні на початку 2022 року, зробила актуальними переживання людини з приводу смерті, адже смерть стала повсякденною реальністю в житті українців. Мета дослідження: визначити особливості ставлення людей середнього віку до феномену смерті під час війни в Україні. Вибірка досліджуваних (N=76), які раніше брали участь у наших дослідженнях в 2019 та 2020 роках під час коронавірусної інфекції. Вік досліджуваних варіюється: $Me=44.00$; $min=35.00$; $max=55.00$. Методи дослідження: методика «Ставлення до смерті» (І.Ю. Кулагіна, Л.В. Сенкевич), методика «Шкала ставлення до смерті» D.V. Hardt, методика Metaphor of Personal Death – the Revised Death Fantasy Scale (RDFS) J. McLeppan. Було визначено, що ставлення до смерті людей досліджуваної середньовікової групи під час війни є амбівалентним з певним відхиленням у бік позитивних. Для досліджуваної групи характерним є середній рівень стресостійкості, який пов'язаний з думками про смерть. Вибір метафор про смерть визначається ступенем позитивності ставлення до смерті: песимістичне ставлення до смерті пов'язане з негативними роздумами про смерть, фіксації на її зовнішній стороні, уникненні контакту зі смертю. Відсутність бачення позитивної перспективи у смерті призводить до світоглядної неприкаяності та негативних думок. Оптимістичне ставлення до смерті пов'язане з рідкою появою негативних думок про власну смерть, сприйняття смерті як необхідної сторони буття, відкритість для контактів зі смертю. Були визначені значущі розбіжності між віруючими та атеїстами за показником позитивних думок з приводу власної смерті: віруючі люди виявили високий рівень прийняття смерті. Також було визначено значущі розбіжності в ставленні до смерті між чоловіками та жінками: чоловіки більш позитивно та з «чорним» гумором ставляться до думок про смерть.

Ключові слова: ставлення до смерті, війна, середньовікова група, метафори смерті

Список використаних джерел

- Дворник М.С., Мирончак К.В. Інноваційні засоби психологічної допомоги особистості в умовах гібридної війни. Київ. 2021. 107 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/728210/1/>
- Кулагіна І.Ю. Отношение к смерти: возрастные, региональные и гендерные различия. *Культурно-историческая психология*. 2013. Т. 9, № 4. С. 58–64.
- Мирончак К.В. Психологічний вплив страху смерті на особистість. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія психологічна*, 2012. 2(2). С. 361-370.
- Психологическая диагностика: методика «Шкала отношения к смерти» (Dale Hardt V.). <https://sites.google.com/site/test300m/skos>
- Ялом І. Вдихаючись у сонце. Долаючи страх. Харків: КСД, 2020. 304 с.
- Cardozo B., Vergara A., Agani F. et al. Mental Health, Social Functioning, and Attitudes of Kosovar Albanians Following the War in Kosovo. *JAMA*. 2000, V.284(5). P. 569-577. <https://doi.org/10.1001/jama.284.5.569>

- Cardozo B.L., Bilukha O.O., Crawford C.A., Shaikh I., Wolfe M.I., Gerber M.L., Anderson M. Mental health, social functioning, and disability in postwar Afghanistan. *JAMA*. 2004, V. 4(292). P. 575-584. <https://doi.org/10.1001/jama.292.5.575>.
- De Jong K., Van der Kam S., Ford N. Trauma of Chechnya's ongoing war on internally displaced people. *Lancet*, 2004. V. 1. <http://www.uk2.msf.org/reports/chechnya.htm>
- De Jong K., Van der Kam S., Ford N., Hargreaves S. et. al. The trauma of ongoing conflict and displacement in Chechnya: quantitative assessment of living conditions, and psychosocial and general health status among war displaced in Chechnya and Ingushetia. *NL of M*. 2007. V. 1. <https://doi.org/10.1186/1752-1505-1-4>.
- Feifel H. The Problem of Death. *Illness, Crisis & Loss*. 1993. Vol. 3, no. 1. P. 29–34. <https://doi.org/10.2190/IL3.1.e>.
- Fischer I.C., Secinti E. Examination of the relationships between religiosity and death attitudes in Turkey and the United States. *Death Stud*. 2022;46(1):157-167. doi: 10.1080/07481187.2020.1723742.
- Forther B.V., Neimeyer R.A. Death Anxiety in Older Adults: a Quantitative Review. *Death Studies*, 1999. V.23(5). P. 387-411.
- Freud Z. Reflections upon War and Death. (Ph. Rieff, Ed.). New York: Collier Books, 1963.
- Granville-Chapman C. Rape and other torture in the Chechnya conflict: documented evidence from asylum seekers arriving in the United Kingdom. 2004. V. 4. <http://www.torturecare.org.uk/publications/reportChech.htm>
- Hardt D.V. Development of an investigatory instrument to measure attitudes toward death. *Journal of School Health*. 1975. V. 45. P. 96–99. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1561.1975.tb07672.x>.
- Levinson, D. J., & Gooden, W. E. (1985). The life cycle. In H. I. Kaplan & B. J. Sadock (Eds.), *Comprehensive textbook of psychiatry* (4th ed., pp. 1-13). Baltimore, MD: Williams and Williams
- Mollica R.F., McInnes K., Sarajlic N., Lavelle J., Sarajlic I., Massagli M.P. Disability associated with psychiatric comorbidity and health status in Bosnian refugees living in Croatia. *JAMA*. 1999, V. 282(5). <https://doi.org/10.1001/jama.282.5.433>
- Mollica R.F., Sarajlic N., Chernoff M., Lavelle J., Vukovic I.S., Massagli M.P. Longitudinal study of psychiatric symptoms, disability, mortality, and emigration among Bosnian refugees. *JAMA*. 2001, V. 286(5). <https://doi.org/10.1001/jama.286.5.546>
- Morris Trainor, Z., Jong, J., Bluemke, M., & Halberstadt, J. (2019). Death Salience Moderates the Effect of Trauma on Religiosity. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 11(6), 639-646. <https://doi.org/10.1037/tra0000430>
- Neimeyer R.A., Wittkowski J., Moser R.P. Psychological research on death attitudes: an overview and evaluation. *Death Stud*. 2004 May;28(4):309-40. <https://doi.org/10.1080/07481180490432324>.
- Rose M. *Fighting for peace: Bosnia, 1994*. New York: Time Warner Paperbacks, 1999. 404 p.
- Salama P., Spiegel P., Van Dyke M., Phelps L, Wilkinson C. Mental health and nutritional status among the adult Serbian minority in Kosovo. *JAMA*. 2000, V. 284(5). P. 578-584. <https://doi.org/10.1001/jama.284.5.578>
- Sinoff G. Thanatophobia (Death Anxiety) in the Elderly: the Problem of the Child's Inability to Assess Their Own Parent's Death Anxiety State. *Frontiers in Medicine*, 2017. V. 4. <https://doi.org/10.3389/fmed.2017.00011>
- Smith P., Perrin S., Yule W., Hacam B., Stuvland R. War exposure among children from Bosnia-Herzegovina: psychological adjustment in a community sample. *Trauma Stress*, 2002. V 15(2). P. 147-156.
- Westermeyer J. Health of Albanians and Serbians following the war in Kosovo: studying the survivors of both sides of armed conflict, *JAMA*. 2000. V.284(5). P. 615-626. <https://doi.org/10.1001/jama.284.5.615>
- Yanovska S., Turenko R., Timchenko V. Attitudes to Death of Middle-Aged in the Context of the Covid-19 Pandemic. *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series "Psychology"*, 2020. V. 69. P. 55 - 63. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2020-69-08>

Стаття надійшла до редакції 5.11.2022 (The article was received by the editors on 11.05.2022)

Стаття рекомендована до друку 11.12.2022 (The article is recommended for publication on 12.11.2022)

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

DOI 10.26565/2225-7756-2022-73-10

УДК 159.923

З.Я. КОВАЛЬЧУК (Ковальчук Зоряна Ярославівна)

*доктор психологічних наук, професор**завідувач кафедри теоретичної психології**Львівського державного університету**внутрішніх справ**вул. Городецька, 26, Львів, Україна, 79000**e-mail: zoriana01051974@i.ua**<https://orcid.org/0000-0002-2355-2129>***СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНОГО ПРОФІЛЮ ПІДОЗРЮВАНОВОГО ПІД ЧАС ПРОХОДЖЕННЯ ПОЛІГРАФОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

У статті проаналізовано доцільність і важливість опису особистісного профілю осіб під час проведення дослідження на поліграфі і з'ясування їх причетності до скоєння злочину. Оскільки результати поліграфологічного дослідження щодо причетності осіб не завжди можуть бути адекватно інтерпретовані поліграфологом та давати достовірний висновок, виникає необхідність створення психологічного профілю особистості. Ґрунтовний аналіз особистісних характеристик, що є домінуючими у профілі, сукупність реакцій отриманих за допомогою дослідження на поліграфі та зафіксованих невербальних проявів особи під час проходження поліграфологічного дослідження дають можливість зробити висновок про причетність чи непричетність до скоєння злочину підозрюваними. Тільки у випадку аналізу профілю підозрюваного можна робити найбільш точний та правдивий висновок. Результати проведеного дослідження доводять, що в осіб, причетних до скоєння злочину, та осіб непричетних, найвищий показник за шкалою «Реактивна агресивність». У непричетних до злочину осіб, на відміну від причетних, спостерігається високий показник за шкалою «Дратівливість», який вказує про наявність емоційної нестійкості та схильність до афективного реагування з метою уникнення напруженості. Виявлено високі показники за шкалою «Емоційної лабільності» в обох групах, однак децю переважають в осіб причетних до злочину. Варто зазначити, що причетні до злочину особи на відміну від непричетних, є більш скованими, невпевненими у собі, рідко проявляють обережність у встановленні контактів з іншими, проте прагнуть їх розширювати. В осіб, непричетних до скоєння злочину, переважають порушення дихання, порушення функціонування шлунково-кишкового тракту та проблеми зі сном. У них ускладнене функціонування уваги. Присутнє відчуття тривоги, яке супроводжується різними емоційними реакціями – сором, гнів, провина, страх.

Ключові слова: *поліграф, поліграфологічне дослідження, причетна особа, непричетна особа, злочин, особистість, особистісний профіль.*

Як цитувати: Ковальчук, З. (2022). Соціально-психологічні особливості особистісного профілю підозрюваного під час проходження поліграфічного дослідження. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Психологія», (73), 84-90.* <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-73-10>

In cites: Kovalchuk, Z. (2022). Socio-Psychological Characteristics of the Suspects Personal Profile during a Polygraphical Examination. *Visnyk of V.N. Karaz'in Kharkiv National University. Series "Psychology", (73), 84-90.* <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-73-10>. (in Ukrainian).

Постановка проблеми. Поліграф – це різновид психофізіологічної апаратури, комплексна багатоканальна апаратна методика реєстрації змін психофізіологічної реакції особи на певні психологічні стимули, пред'явлені за відповідною схемою. Інформація, яка отримана від особи під час опитування з допомогою поліграфа допомагає отримувати потрібну інформацію, що допоможе зорієнтуватись у заявленій проблемі, та виявити ту, що особа може приховувати.

Понад 75 країн світу зараз проводять такі дослідження на поліграфі, а найбільшим лідером

серед них є США. Широко вживаним цей метод є в роботі силових структур країн Естонії, Литви, Латвії, Болгарії, Бельгії, Індії, Ізраїлю, Колумбії, Китаю, Канади, Казахстану, Південної Кореї, Сербії, Туреччини, Македонії, Сінгапуру, Фінляндії, Хорватії, Чорногорії, Японії. Серед держав-сусідів: Польщі, Білорусі, Молдови, Словенії, Словаччини, Росії, Чеської Республіки, Угорщини, та ін. Хоча справедливості ради, слід зазначити, що використання поліграфа заборонено у деяких країнах світу, серед яких Німеччина, Австралія, Австрія, Канада.

Для результативності та ефективності оперативно-розшукової діяльності доволі часто застосовують психофізіологічне дослідження за допомогою поліграфа для перевірки правдивості показів причетних та непричетних до скоєння неправомірних дій та злочинів. Такий вид дослідження відбувається завдяки відповідним методикам разом з паралельною фіксацією та реєстрацією психофізіологічних реакцій за допомогою технічних засобів. Як правило, в дослідженні за допомогою поліграфа використовують психологічні стимули, найчастіше – це певні види вербальних подразників, запитання, предмети, фотографії тощо. Відповідно сукупність реакцій причетних та непричетних до скоєння певного виду злочинів дають можливість достовірно та більш ретельно описати злочинну діяльність особи або ж підтвердити непричетність підозрюваних осіб.

Відповідно вивчення сукупності емоційних, вербальних та поведінкових реакцій осіб причетних та непричетних до скоєння злочину під час поліграфологічного дослідження дають можливість описати специфіку структури їхньої особистості і відповідно проаналізувати мотиви скоєння злочину.

Дослідження осіб за допомогою поліграфа в рамках оперативно-розшукової діяльності дає змогу виявити брехню, отримати додаткову або приховані дані, що пов'язані з об'єктом чи напрямом розслідування, а також безперечно пришвидшує динаміку розслідування, а також забезпечує об'єктивним і оперативним критерієм достовірності повідомленої досліджуванам інформації, його потенційної благонадійності і лояльності; дозволяє виявити приховані ознаки зловживань тощо.

Тому вивчення особливостей особистісного профілю причетних осіб до скоєння злочинів допомагає під час прийняття рішень кримінально-правового, кримінально-процесуального характеру (при кваліфікації протиправних дій, обрання запобіжного заходу, визначення міри покарання з урахуванням характеру злочину).

Також аналіз особливостей певних особистісних якостей обвинувачених дають можливість вибору оптимальних тактичних рішень, тактичних комбінацій і засобів впливу на них у різних слідчих ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень. Вивчення теоретичних засад типових особистісних проявів знаходимо у наукових доробках кримінологів В. Нанівського (2014), О. Скрябіна та ін. (2014), А. Лендела (2016).

Чимала кількість вчених-криміналістів, а саме Б. Бурбело, О. Ейсман, М. Коршик, С. Ковальчук,

Н. Клименко, В. Лисиченко, В. Лукашевич, А. Лендел, Г. Матусовський, В. Нанівський, О. Пунда звертають увагу на вивчення особистості злочинця і використанні спеціальних знань та засобів при розслідуванні злочинів. Питання вивчення особистості підозрюваного в часі проведення слідчих дій також розкривались у працях П. Біленчука, В. Бочелюка, О. Ващука, А. Волобуєва, О. Волобуєвої, Р. Дмитріва, В. Лавренюк, Є. Слипець та ін. Проте в цих працях фрагментарно розглянуто вказане питання, уся увага сфокусована на процесуальних джерелах, а інформація про не процесуальні (особливості поведінки, міміка, пантоміміка) є не настільки виснажливою.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Психологічне профілювання та його обґрунтування зустрічається в наукових працях О. Мотляха (2014), В. Коновалової (1999), О. Пунди (2013), М. Donathy та D. Wilcox (2013).

Вчений О. Назаров (2017) дає психологічну характеристику злочинця через призму гендерного аспекту та розкриває особливості психокорекційної роботи з засудженими за вбивство. Дослідник Б. Бурбело (2015) у своїх наукових пошуках досліджує особистість підозрюваного під час слідчих дій, а також розкриває портрет неповнолітнього обвинуваченого.

Також достатньо наукових праць щодо психологічних особливостей проведення поліграфологічних досліджень. Так, ефективність використання поліграфа розкривали А. Мотлях та І. Усіков (2014), у кримінальному судочинстві про особливості проведення судово-психологічної експертизи з використанням поліграфа писали О. Назаров (2017), С. Ковальчук (2001), про використання поліграфа в діяльності поліції писав Wilcox D.T. та Gray R. (2012).

Детально розкрито і соціально-психологічний портрет злочинця сексуально-насильницького характеру щодо неповнолітніх осіб вченими Donathy M.L. та Wilcox D.T. (2013). Подібну тему, присвячену запобіганню злочинам, пов'язаним з сексуальним насильством, піднімають Bourke M.L., Fragomeli L., Detar P.J., Sullivan M.A., Meyle E. та O'Riordan M. (2015).

Слід зазначити, що практично відсутні дослідження стосовно особливостей прояву особистісних якостей причетних та непричетних осіб під час проходження поліграфологічних досліджень.

Мета статті на основі теоретико-емпіричного аналізу здійснити характеристику особистісного профілю підозрюваних під час проходження поліграфологічного дослідження.

Завдання статті полягають в описі специфіки сукупності реакцій (пізнавальних, комунікативних, емоційних та поведінкових) осіб, що проходять поліграфологічне дослідження, а також порівняльний аналіз особистісного профілю причетних та непричетних осіб у скоєнні злочинів.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз, синтез, індукція, абстрагування, порівняння, узагальнення, систематизація) та психодіагностичні методики, а саме опитувальник FPI та особистісний профіль кризи.

Виклад основного матеріалу. В межах поліграфологічного дослідження важливого значення набуває аналіз та інтерпретація особистісних якостей осіб, що причетні чи непричетні до скоєння злочинних дій. Так, безпосереднє тестування за допомогою поліграфа передбачає реєстрацію змін психофізіологічних реакцій людини, таких як тиск крові, частота пульсу, глибина та частота дихання, шкірно-гальванічні реакції, ступінь м'язового напруження, показники діяльності головного мозку (Ковальчук, 2001).

За результатами показників за вищезгаданими каналами поліграфолог має змогу окреслити для себе уявлення про особу, виявити ризики, а також базуючись на отриманій інформації, виробити власну стратегію поведінки стосовно конкретної особи.

Оскільки на даний час виявлено певну проблематику у проведенні криміналістичного дослідження із використанням поліграфа, що, перш за все, полягає у недосконалості апаратури, яку часто використовують поліграфологи, висока залежність якості проведення дослідження від кваліфікації поліграфолога, наявності великої кількості чинників, що ставлять під сумнів істинність висновку поліграфолога (Лендсел, 2016).

Тому особливого значення в рамках поліграфологічного дослідження набуває неінструментальна детекція інформації за допомогою вербальних та невербальних каналів особистості. Фіксація жестів, голосу, особливостей міміки, мовних маркерів, в тому числі і проявів вегетативної нервової системи дають змогу робити висновки про правдивість інформації, яку повідомляє особа, і, відповідно, рівень її причетності/непричетності до скоєння злочину.

Зміст такого аналізу ґрунтується на розумінні закономірностей подання правдивої та неправдивої інформації, її приховування. Завдяки аналізу вербальних та невербальних проявів особи, що перевіряється на стимули-запитання, поліграфолог робить висновок про правдивість або неправдивість конкретних показів вказаної особи.

За результатами проведення аналізу вільної розповіді та спеціального інтерв'ю поліграфолог

отримує додатковий масив інформації щодо причетності особи до досліджуваної події, ставлення самої особи до вказаного факту та інші важливі для надання достовірного висновку дані. Невербальні канали слугують показником прихованих індивідуальних та соціальних характеристик особистості (Peaschey, 2014).

Також для з'ясування повної картини причетності-непричетності особи важливо брати до уваги особистісні показники і загальний психологічний профіль особистості, який промовисто вказує на особистісні тенденції і дає змогу підтвердити і перевірити результати спостереження, а також достовірність показників, отриманих за допомогою поліграфологічного дослідження.

Методи дослідження. У визначенні особливостей профілю підозрюваних у дослідженні взяли участь 20 осіб (14 чоловіків, 6 жінок), з яких 10 причетні до скоєння злочинів та 10 осіб, які є непричетними. Вік досліджуваних 28-37 років. Причетність/непричетність була визначена на підставі аналізу поліграм за результатами тестування на поліграфі і, відповідно, паралельно проаналізовано особистісні профілі підозрюваних.

Для складання особистісних профілів було використано особистісний опитувальник FPI, який призначений для діагностики станів і властивостей особистості, які мають першочергове значення для процесу соціальної адаптації і регуляції поведінки. Також застосовано кризовий особистісний профіль, який спрямований на визначення особистісного профілю особистості, яка переживає кризу (Grubin, 2010).

За методикою FPI в осіб, котрі причетні до скоєння злочину, виявлено переважання наступних показників (див. рис.1):

Високі показники за шкалою «Реактивна агресивність» у 60% досліджуваних, низькі показники – 15% осіб. Тобто, в осіб, котрі причетні до скоєння злочину, спостерігається високий рівень психопатизації, який характеризується агресивним ставленням до соціального середовища і вираженим тяжінням до домінування.

Високі показники емоційної лабільності у 45% досліджуваних, який вказує на нестійкість емоційного стану, який проявляється в частих коливаннях настрою, підвищеній збудливості, роздратованості, недостатній саморегуляції. Низькі показники зафіксовано у 10% досліджуваних, вони свідчать не тільки про високу стабільність емоційного стану як такого, а також в умінні добре володіти собою.

Високі показники за шкалою «Відкритість» у 35% досліджуваних, низький показник – 10% досліджуваних у даній групі, які вказують на

вибірковість спілкування та обережність у встановленні контактів.

Високі показники за шкалою «Сором'язливість» у 35% досліджуваних. Дані показники свідчать про вираження невпевненості у собі та скованості.

Високі показники за шкалою «Дратівливість» у 30% досліджуваних, тобто дані особи характеризуються емоційною стійкістю та неохайні до афективного реагування з метою уникнення напруженості.

Високі показники за шкалою «Врівноваженість» у 40% досліджуваних, які свідчать про хорошу захищеність від впливу стрес-факторів звичайних життєвих ситуацій, які базуються на впевненості у собі, оптимістичності і активності. Низькі показники спостерігаються у 10% досліджуваних, які характеризують осіб менш схильних виражати стійкість до стресу.

Високі показники за шкалою «Екстраверсія – інтроверсія» у 40% досліджуваних, які вказують на вираження екстравертованості особистості, низькі показники – 10% – вираження інтровертованості особистості.

Високі показники за шкалою «Фемінність-маскулінність» спостерігаються у 35% досліджуваних, які вказують на протікання психічної діяльності по чоловічому типу, а низькі – 15% досліджуваних – по жіночому типу.

Зазначимо, що показники дисбалансу емоційної сфери, як у причетних, так і непричетних осіб, вказують на ситуацію емоційного напруження і відповідно вираженість дратівливості, тривоги та агресії, що зумовлено як і ситуацією тестування на поліграфі, так і загальними особистісними тенденціями.

За методикою FPI в осіб, які непричетні до скоєння злочину, отримано наступні результати. Високі показники за шкалою «Спонтанна агресивність» у 45% досліджуваних, низькі – 25%. Це свідчить, що більшість осіб, які непричетні до скоєння злочину характеризуються підвищеним рівнем психопатизації, який створює умови для імпульсивної поведінки. Ситуація тестування на поліграфі запускає прояви спонтанної агресивності, як демонстрування та захист власного «Я», особливо, непричетною до скоєння злочину.

Високі показники за шкалою «Дратівливість» зафіксовано у 60% досліджуваних, низькі – 10%. Це свідчить про те, що більша половина осіб характеризується емоційною нестійкістю та схильністю до афективного реагування з метою уникнення напруженості.

Високі показники за шкалою «Врівноваженість» у 40% досліджуваних, які свідчать про хорошу захищеність від впливу стрес-факторів звичайних життєвих ситуацій, які базуються на впевненості у

собі, оптимістичності і активності. Низькі показники – у 10% досліджуваних, які характеризують осіб менш схильних виражати стійкість до стресу.

Високі показники за шкалою «Реактивна агресивність» у 65% досліджуваних, низькі показники у 10%. Тобто спостерігається високий рівень психопатизації, який характеризується агресивним відношенням до соціального середовища і вираженням тяжінням до домінування.

Високі показники за шкалою «Сором'язливість» зафіксовані у 55% досліджуваних, низькі показники – у 15%. Дані показники свідчать про те, що більшості особам властива невпевненість у собі, скованість та боязкість.

Високі показники за шкалою «Відкритість» у 35% досліджуваних, низький показник – у 35%. Більшість осіб все ж проявляють вибірковість у спілкуванні та обережність у встановленні контактів.

Високі показники за шкалою «Екстраверсія – інтроверсія» у 40% досліджуваних, які вказують на вираження екстравертованості особистості, низькі показники – 10% – вираження інтровертованості особистості.

Високі показники емоційної лабільності у 35% досліджуваних, це вказує на нестійкість емоційного стану, який проявляється в частих коливаннях настрою, підвищеної збудливості, роздратованості, недостатній саморегуляції. Низькі показники зафіксовано у 25% досліджуваних, це свідчать про високу стабільність емоційного стану як такого, а також вміння добре володіти собою.

Високі показники за шкалою «Фемінність-маскулінність» у 35% досліджуваних вказують на протікання психічної діяльності по чоловічому типу, а низькі показники – у 15% досліджуваних – по жіночому типу.

За допомогою опитувальника «Особистісний профіль кризи» побудовано профіль особистості, яка причетна до скоєння злочину та профіль особистості непричетної до скоєння злочину. Варто врахувати, що особи (причетні-непричетні) переживають певні кризові стани, потрапивши у ситуацію, пов'язану із підозрою у скоєнні злочину.

У причетних до скоєння злочину осіб спостерігаються такі функціональні проблеми, як порушення серцевої діяльності та порушення дихання. Це свідчить про те, що в особи, яка щось приховує, а точніше дає неправдиві відповіді спостерігається збільшення артеріального тиску і частоти серцевих скорочень. Ці показники ми чітко можемо спостерігати, аналізуючи показники поліграм.

У непричетних осіб спостерігаються порушення шлунково-кишкового тракту, процесів

дихання, проблеми зі сном. Відчуття тривоги і страху в невинної людини включає в себе так званий фізіологічний компонент тривоги – це сигнальна реакція, яка полягає у збудженні симпатичної нервової системи, а саме прискорення частоти серцевих скорочень, зменшення активності шлунково-кишкового тракту, безсоння тощо. Такі симптоми в непричетних скоріше взаємопов'язані з дискомфортом у сфері емоцій, який стосується безпосередньо ситуації розслідування, що супроводжуються підозрами та обвинуваченнями.

Також непричетні особи спостерігають у себе складнощі в аналітично-пізнавальній роботі, а також складність роботи уваги. Їм важко сконцентрувати свою увагу на запитаннях і на самому процесі перевірки на поліграфі.

У причетних осіб до скоєння злочину наявні порушення емоційного реагування, а саме тривога, емоційна тупість, легкодухність, підвищена емоційність. В цих осіб спостерігається збіднення почуттів, що проявляється у повній байдужості до себе, до своєї долі, долі близьких. Переважно спочатку втрачаються соціальні емоції та здатність до співпереживання.

У непричетних осіб причетна генералізовані емоційні реакції такі, як сором, гнів, провина, а також тривога, висока емоційність, легкодухність. Ця тривога виникає в ситуації невизначеної небезпеки та проявляється в очікуванні непередбачених неприємностей. Вони переживають і сором за те, що можуть бути осудженими або негативно оцінені з боку оточуючих. Також відчувають провину, засуджують свої вчинки, поведінку й себе, а це може супроводжуватися почуттям каяття та зниженням самооцінки. У них також спостерігається і депресивний настрій – пригніченість, млявість, інтелектуальна і моторна загальмованість, низька самооцінка, песимізм, апатія, втрата інтересу до діяльності, швидка втомлюваність. У причетних до скоєння злочину осіб присутні зміни в поведінці і діяльності, а саме – спроби втекти від проблеми та проблеми з виконанням службових та домашніх обов'язків. Вони намагаються уникнути вирішення проблеми, відповідальності за свої вчинки, тому намагаються давати неправдиві відповіді на запитання.

Дискусія. Поліграф займає унікальну позицію в наукових колах, правоохоронних органах та державному секторі, про що важливо пам'ятати, оцінюючи будь-яку наукову розвідку щодо його використання, його точності й потенціалу. Сучасні наукові погляди щодо поліграфологічних досліджень достатньо полярні, особливо щодо різноманітних методів тестування, які мають своїх критиків та прихильників. Поліграфологія невід'ємно зацікавлена в популяризації поліграфа, але не залежить від підтримки наукової спільноти, яка, можливо,

перешкоджає інтересу до наукового прогресу та перевірки. Правоохоронні органи, через необхідність і підзвітність, більше зацікавлені в науковій обґрунтованості поліграфологічних методів, ніж поліграфологія в цілому, але також надають великого значення практичному його використанню. Ці суперечливі інтереси можуть шкодити розвитку галузі в цілому та навряд чи об'єднуються.

Наукові розвідки європейської літератури в царині досвіду використання поліграфа в кримінології засвідчує той факт, що є достатньо досліджень вченими особистостей сексуальних злочинців у різних дослідницьких вимірах. Так, Spruin E. та ін. (2018) виокремила чотири переваги застосування цього методу саме у цій категорії досліджуваних. А саме:

- 1) виявлення правди;
- 2) зміна поведінки досліджуваного;
- 3) запровадження поліграфа як частини нагляду за злочинцями;
- 4) національне впровадження тестування на поліграфі (Spruin, 2017).

Досліджуючи використання поліграфа у сексуальних злочинах вчений Bourke M. та ін. (2015) зазначає, що зі 127-ми досліджуваних у скоєнні злочину зізнались лише 4,7% підозрюваних, а під час використання поліграфа – 52,8% досліджуваної вибірки розповіли про вчинений злочин (Bourke, 2015).

Дослідження за допомогою поліграфа з кожним роком набуває більш якісної форми завдяки прогресу та вдосконаленню самого апарату й щоразу частіше застосовується як у кримінологічній практиці, так і в інших державних структурах при рекрутингу й у побуті.

Висновки. Отже, результати нашого дослідження доводять, що у причетних та непричетних осіб до скоєння злочину високий показник за шкалою «Реактивна агресивність». Це свідчить про те, що у більшості досліджуваних характерним є високий рівень психопатизації, основою якого є агресивне ставлення до оточення і прагнення до домінування, а також вагомо переважає нестійкість емоцій та схильність до афектів з метою уникнення напруженості здебільшого у конфліктних ситуаціях.

Також у непричетних до злочину людей є високий показник за шкалою «Дратівливість», який свідчить про емоційну нестійкість та схильність до емоційного реагування для зняття напруги в ситуаціях конфліктності.

Обидві групи продемонстрували високі показники «Емоційної лабільності», проте дещо вищі у групі причетних до злочину. Тобто їм притаманна нестійкість емоційного стану, що проявляється коливаннями настрою, високою збудливістю, дратівливістю, що вказує на недостатню сформованість регулятивного компоненту. Констатовано, що причетні до

злочину особи є більш скованими, на відміну від непричетних, невпевненими у собі, зрідка проявляють обережність у встановленні контактів з іншими, проте прагнуть їх розширювати.

Крім того, у непричетних осіб переважають порушення дихання, порушення функціонування шлунково-кишкового тракту та проблеми зі сном та ускладнене функціонування уваги. Можна припустити, що ці показники загострюються саме під час проходження тестування на поліграфі. Присутнє відчуття тривоги, яке супроводжується різними емоційними реакціями – страх, гнів, сором, провина. У них спостерігається депресивний настрій – млявість, пригніченість, апатія.

У причетних осіб наявні порушення серцевої діяльності та порушення дихання. Вони втрачають здатність до переживань і почуттів. Такі особи проявляють найпростіші реакції і виявляють тільки ті почуття, які спрямовані на задоволення основних інстинктів. Вони намагаються втекти від проблеми та відповідальності, а не шукати вирішення.

Перспективою подальшого дослідження є теоретико-емпіричне дослідження копінг-стратегій підозрюваних у процесі проходження тестування на поліграфі.

Список використаних джерел

- Біленчук П. Д. Аудіовізуальна психофізіологічна діагностика людини : історія, теорія, практика : монографія. Київ, 2013. 419 с.
- Бурбело Б.А. Використання спеціальних знань при вивченні особистості підозрюваного. *Молодий вчений*. № 2 (17). 2015. С.726–728.
- Ковальчук С. О. Поліграф як нетрадиційний криміналістичний засіб і можливості його використання в кримінально-процесуальному доказуванні. *Актуальні проблеми криміналістики*. 2001. С. 92–100.
- Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология: Учебное пособие. Х.: Консум, 1999. 157 с.
- Лендел А. Проведення експертно-криміналістичних досліджень із використанням поліграфа у кримінальному провадженні: переваги та практичні проблеми. *Науковий блог Національний університет «Острозька академія»*, 2016. <https://naub.oa.edu.ua/https://naub.oa.edu.ua/>
- Мотях О.І. Психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа та проблемні питання щодо її впровадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. Вип. 11(2). С. 128-131. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_11\(2\)_37](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_11(2)_37)
- Назаров О.А. Проблеми стандартизації в галузі інструментальної психофізіологічної детекції брехні в Україні. *Оцінка достовірності: наукові дослідження та практика : збірка статей / за заг. ред. В. О. Шаповалова. К. : Освіта України, 2017. С. 47-55.*
- Нанівський В. Перспективи використання поліграфа у кримінальному судочинстві. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1 (34). С. 33-38. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2014_1_7
- Пунда О.О. Право на особисту недоторканість та перспективи використання поліграфа у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-1. С. 366–369.
- Скрябін О.М., Тонне Н.Д. Використання поліграфа у криміналістичному судочинстві України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 1(3). С. 189–194.
- Bourke M.L., Fragonelli L., Detar P.J., Sullivan M.A., Meyle E. & O'Riordan M. The use of tactical polygraph with sex offenders. *Journal of Sexual Aggression*. 2015. 21(3). 354-367. <https://doi.org/10.1080/13552600.2014.886729>
- Donathy M.L., & Wilcox D.T. Case study of a school headmaster/ preferential paedophile: Denial, risk and public protection issues. *Breakout Session for the National Organisation for the Treatment of Abusers (NOTA)*. 2013. Fircroft College, Birmingham.
- Gannon T.A., Wood J.L., Pina A., Tyler N., Barnoux M.F.L., & Vasquez H.A. An evaluation of mandatory polygraph testing for sexual offenders in the United Kingdom. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 2014. 26(2), 178–203. <https://kar.kent.ac.uk/53579/3/Gannon%>
- Gannon T.A., Wood J.L., Pina A., Vasquez E.A., Fraser I. The evaluation of the mandatory polygraph pilot. 2012. London, UI: Ministry of Justice.
- Grubin D. A trial of voluntary polygraph testing in 10 English proba: Ion areas. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 2010. 22(3), 266– 278.
- Grubin D. The potential use of polygraphy in forensic psychiatry. *Criminal Behaviour and Mental Health*. 2002. 12, 45–55.
- Peachey P. No privatized lie detector tests for sex offenders following outsourcing scandals involving G4S and Serco. *Independent Newspaper*. 2014.
- Podlesny J.A, Raskin D.C. Physiological measures and the detection of deception. *Psychol Bull*. 1977. 84(4). P.782-799.
- Spruin E., Jane L. Wood, Theresa A. Gannon & Nichola Tyler. Sexual offender's experiences of polygraph testing: a thematic study in three probation trusts, *Journal of Sexual Aggression*, 2018. 24(1). 12-24. <https://doi.org/10.1080/13552600.2017.1378025>
- Wilcox D.T. & Gray R. The use of the polygraph with sex offenders in the UK. *European Polygraph*, 2012. 6(19), 55–68. <https://core.ac.uk/download/pdf/214931118.pdf>

Z. KOVALCHUK (Zoriana Kovalchuk)
 Doctor of Psychological Sciences, Professor
 Head of the Department of Theoretical Psychology
 Lviv State University of Internal Affairs
 St. Horodotska, 26, Lviv, Ukraine, 79000
 e-mail: zoriana01051974@i.ua
<https://orcid.org/0000-0002-2355-2129>

SOCIO-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE SUSPECT'S PERSONAL PROFILE DURING A POLYGRAPHICAL EXAMINATION

The article analyzes the expediency and importance of describing the personal profile of individuals during a polygraph survey and ascertaining their involvement in the commission of a crime. Since the field study on the involvement of individuals does not always can give a reliable conclusion, there is a need to create a psychological profile of the individual. A thorough analysis of personal characteristics that are dominant in the profile, a combination of reactions obtained through polygraph examinations and fixed nonverbal manifestations of a person during a polygraph examination, make it possible to conclude that the suspects are involved in the commission of a crime. Only in this case analysis of suspects' profiles can make the most accurate and true conclusion. The results of the conducted research prove that it should be noted that the persons involved in the commission of the crime and persons not involved, the highest figure on the scale of "Reactive aggression". Unrelated to the crime, in contrast to those involved, there is a high rate on the "Irritability" scale, which indicates the presence of emotional instability and the tendency to react to the affective response in order to avoid tension. High rates on the scale of "Emotional lability" are revealed in both groups, but somewhat predominate in persons involved in a crime. It is worth noting that the persons involved in a crime, unlike those who are not involved, are more constrained, uncertain in themselves, rarely show caution in establishing contacts with others, but they seek to expand them. Persons not involved in committing a crime are dominated by respiratory failure, abnormal functioning of the gastrointestinal tract, and sleep problems. They have complicated functioning of attention. There is a feeling of anxiety, which is accompanied by various emotional reactions - shame, anger, guilt, fear.

Key words: *polygraph, polygraph examination, involved person, unrelated person, crime, personality, personal profile.*

References

- Bilenchuk, P.D. (2013). Audiovisual psychophysiological diagnosis of a person: history, theory, practice. K. (in Ukrainian).
- Bourke, M.L., Fragomeli, L., Detar, P.J., Sullivan, M.A., Meyle, E. & O'Riordan, M. (2015). The use of tactical polygraph with sex offenders. *Journal of Sexual Aggression*, 21(3), P.354-367. <https://doi.org/10.1080/13552600.2014.886729>
- Burbelo, B.A (2015). Use of special knowledge when studying the identity of a suspect. *Young scientist*. 2(17). 726-728 (in Ukrainian).
- Donathy, M.L., & Wilcox, D.T. (2013). Case study of a school headmaster/ preferential paedophile: Denial, risk and public protection issues. *Breakout Session for the National Organisation for the Treatment of Abusers (NOTA)*. Fircroft College, Birmingham.
- Gannon, T.A., Wood, J.L., Pina, A., Tyler, N., Barnoux, M.F.L., & Vasquez, H.A. (2014). An evaluation of mandatory polygraph testing for sexual offenders in the United Kingdom. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 26(2), P.178-203.
- Gannon, T.A., Wood, J.L., Pina, A., Vasquez, E.A., Fraser, I. (2012). The evaluation of the mandatory polygraph pilot. London, UK: Ministry of Justice
- Grubin, D. (2002). The potential use of polygraphy in forensic psychiatry. *Criminal Behaviour and Mental Health*, (12), 45-55.
- Grubin, D. (2010). A trial of voluntary polygraph testing in 10 English proba: Ion areas. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 22(3), 266- 278.
- Konovalova, V.E (1999). Interrogation: tactics and psychology. Kharkov : Konsum. (in Ukrainian).
- Kovalchuk, S.O. (2001). Polygraph as an unconventional forensic means and the possibility of its use in criminal proceedings. *Actual problems of criminology*. 4, 92-100. (in Ukrainian).
- Lendiel, A. (2016). Conducting expert-forensic research using a polygraph in criminal proceedings: advantages and practical problems. *Scientific blog Ostrob Academy National University*. <https://naub.ua.edu.ua/>
<https://naub.ua.edu.ua/> (in Ukrainian).
- Motliach, I.O. (2013). Psychophysiological examination using a polygraph as a possible source of evidence. Repository of the National Aviation University. *Scientific articles*. 11(2). 117-121 (in Ukrainian).
- Nanivskiy, V., Leshkovych, T. (2014). Prospects for the use of a polygraph in criminal proceedings. *Bulletin of the National Academy of Public Prosecutor of Ukraine*, 1(34), 33-38. (in Ukrainian).
- Nazarov, O.A. (2017). Problems of standardization in the field of instrumental psychophysiological lie detection in Ukraine. Reliability assessment: scientific research and practice: a collection of articles. V.O. Shapovalova. (Ed.) K.: Osvita Ukrainy. (in Ukrainian).
- Peachey, P. (2014, January 5). No privatised lie detector tests for sex offenders following outsourcing scandals involving G4S and Serco. *Independent Newspaper*.
- Podlesny, J.A. (1977). Physiological measures and the detection of deception. *Psychol. Bull*, 84(4). 782-799.
- Punda, O.O. (2013). The right to personal integrity and the prospects of using the polygraph in criminal proceedings. *Comparative and analytical law*, 3(1), 366-369 (in Ukrainian).
- Skriabin, O.M., Tonne, N.D. (2014). Use of the polygraph in the forensic legal process of Ukraine. *Scientific Bulletin of Kherson State University*, 189-194. (in Ukrainian).
- Spruin, E., Wood, J.L., Gannon, T.A. & Tyler, N. (2018). Sexual offender's experiences of polygraph testing: a thematic study in three probation trusts, *Journal of Sexual Aggression*, 24(1). 12-24. <https://doi.org/10.1080/13552600.2017.1378025>
- Wilcox, D.T., & Gray, R. (2012). The use of the polygraph with sex offenders in the UK. *European Polygraph*, 6(19), 55-68.

Стаття надійшла до редакції 16.11.2022

Стаття рекомендована до друку 14.12.2022

**Правила оформлення статей для фахового збірника
«Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія Психологія» (категорія Б)**

Вельмишановні автори!

Політику журналу на сучасному етапі зосереджено на необхідності підвищення академічного статусу завдяки новим вимогам до публікацій, що відповідають кращим міжнародним стандартам. При цьому мета такої політики спрямована на спрощення підготовки рукописів авторами та рецензування ревіюерами.

Основними напрямками профільності журналу залишається друк оригінальних (раніше не опублікованих) завершених наукових досліджень з різних галузей **психологічних наук**: теоретико-методологічних проблем психології, психофізіології, нейропсихології, психології особистості, соціальної психології, когнітивної психології, психології індивідуальних відмінностей, педагогічної психології, вікової психології, медичної психології, політичної психології, юридичної психології, організаційної психології, психології емоцій, історії психології, психології спорту.

Редакція приймає до друку виключно оригінальні, раніше неопубліковані матеріали, що не містять ознак плагіату (з вересня 2017 року згідно із Законом України "Про вищу освіту" не допускається використання даних, які було представлено у захищених дисертаційних дослідженнях). За умови наявності у роботі плагіату/самоплагіату повторно така стаття не розглядатиметься.

Переклад засобами онлайн-сервісів (типу Google Translate, Yandex перекладач, Prompt, тощо) є неприпустимим.

До редакції подаються паперова та електронна версії статті. Обсяг статті: від 10 (без урахування списків літератури та резюме) до 30 сторінок.

Електронна версія подається до редакції у форматах *.doc, або *.rtf, яку необхідно надіслати на адресу: psychology_series@karazin.ua. Шрифт Times New Roman, 14 кегль, через півтора інтервали. Поля: зверху – 2,5 см; знизу – 2,5 см; ліворуч – 2 см; праворуч – 2 см. Папір – А4.

В тексті статті забороняється використовувати об'єкти Word Art, автофігури, кольорові діаграми та графіки, кольорові фотографії. Усі схеми мають бути у форматі jpg. Ілюстрації та таблиці нумеруються арабськими цифрами та супроводжуються пояснювальними підписами, таблиці – тематичними назвами; на кожну ілюстрацію та таблицю потрібно посилатися в тексті публікації та зазначати їх порядковими номерами, наприклад: (рис.2), (табл.1). Підписи під рисунками у статтях, що опубліковані українською мовою необхідно надати також англійською мовою.

Увага! Просимо звернути увагу на те, що посилання у тексті оформлюються не як раніше (наприклад, [1], [2, с. 3]), а за АРА стилем: у круглих дужках прізвище автора - кома - рік видання роботи - (Іваненко, 2010). Якщо потрібно посилатися на декілька джерел, варто перелічувати їх через крапку з комою - (Іваненко, 2010; Петрова, 2007; Сидоров, 2015).

Структура статті:

1. Номер УДК.
2. Ініціали та прізвище (Ім'я та По батькові (повністю), Прізвище_____), наукова ступінь, вчене звання, посада, назва організації, повна поштова адреса організації. (курсив) (інформація розміщена ліворуч).
3. e-mail
4. ORCID
5. Назва статті (ВЕРХНІЙ РЕГІСТР). **Важливо! Назва роботи може містити не більше 10 слів, має розкривати сутність проблеми та бути цікавою широкому загалу науковців. Слід уникати скорочень.**
6. Анотація і ключові слова (курсив) мовою статті з такими обов'язковими елементами: актуальність проблеми, мета, методи та результати дослідження (від 500 знаків (без пробілів) та 5-10 ключових слів (через крапку)).
7. Текст статті, де присутні такі необхідні елементи:

Вступ та сучасний стан досліджуваної проблеми / Introduction and the current state of the research problem (15% обсягу статті) постановка проблеми, її актуальність для теорії і практики.

Важливо у вступній частині чітко сформулювати понятійний апарат, щоб уникнути його неоднозначного трактування. У вступі також викладаються особливості сучасного стану дослідження проблеми. Окрім цього, редакція підтримує статті, в яких аналізуються результати досліджень наукових шкіл Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна з посиланням на них.

Мета / Aim.

Мета статті має чітко показувати предмет дослідження та бути конкретною (мета має бути одна!)__

Методи дослідження / Research methods (30% обсягу статті) (що можуть бути викладені в результатах дослідження).

Методи дослідження передбачають описання їх основного змісту, характеристик і показників, які вони фіксують, та одиниць вимірювання. **Увага!** Сюди також входить інформація щодо організації дослідження, якісних та кількісних характеристик вибірки тощо. Якщо Ви досліджуєте, наприклад, рівні сформованості певного явища, обов'язково тут необхідно подати його характеристику. Цей пункт має містити ВИЧЕРПНУ інформацію щодо процедури організації та проведення Вашого дослідження.

Результати / Research results (40% обсягу статті) (можуть мати як теоретичну, так й емпіричну частину). Виклад основного матеріалу дослідження відповідно задач з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Опис емпіричних результатів повинен містити конкретні дані, що підтверджують статистичну достовірність отриманих результатів. Останні можуть бути представлені у вигляді таблиць, графіків, діаграм (**приймаються у**

чорно-білому кольорі; можна використовувати «штриховку» та «узори») з подальшою інтерпретацією. У статті має бути представлений кількісний та якісний аналіз літературних джерел із проблеми.

Обговорення / Discussion (10% обсягу статті).

Обов'язковим є пункт «Обговорення», де автор окрім детального інтерпретування та пояснення отриманих даних, має презентувати їх порівняльний аналіз з науковими результатами як вітчизняних, так і зарубіжних учених за схожою проблематикою з посиланням на них, обґрунтувати наукову цінність та напрями практичного використання отриманих результатів. Цей пункт обов'язково має містити обґрунтування наукової новизни отриманих даних.

Висновки / Conclusion (5% обсягу статті).

Висновки з дослідження, які стисло висвітлюють сутність отриманих результатів згідно з поставленими у роботі завданнями. **Важливо! У висновках не повинно бути даних, яких немає у змісті статті!**

8. **Список використаних джерел** оформлюється відповідно до вимог «ДСТУ 8302:2015.

Бібліографічне посилання» (за алфавітом: спочатку кирилиця, потім латиниця).

9. **References.** Література в романському алфавіті в АРА стилі. Більш детальну інформацію можна знайти: American Psychological Association. (2010). Publication manual of the American Psychological Association (6th ed.). Washington D.C.: Author. (<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/paper-format/professional-annotated.pdf>)

* імена, прізвища транслітеруються, назви статей та решта інформації перекладаються. При транслітерації слід дотримуватись вимог постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 р. №55.

Для транслітерації з української мови можна скористатися сервісом <http://ukrlit.org/transliteratsiia> та з російської – <http://ru.translit.net/?account=mvd>

У списку використаної літератури рекомендується не більше 50% вітчизняних джерел, інші – зарубіжні виключно із БД Web of Science чи Scopus. При узагальненні літературних даних бажано посилатися на роботи, опубліковані протягом останніх 10 років. Перед тим, як формувати текст статті, автор аналізує кількісно та якісно роботи на момент написання статті є у WOS чи Scopus з проблеми, включаючи надання інформації про кількість джерел за кожним її типом (монографії, статті, тези тощо). Після цього робиться якісний аналіз джерел, на основі якого автор виділяє в тексті статті основні тенденції або напрями у пізнанні явища, що вивчається. Посилання на конкретних авторів в аналізі літератури допускається лише у випадку, якщо отримані ними дані суперечать точці зору автора статті або є основоположними для цього дослідження, по тексту – за умов цитування.

10. Інформація українською чи англійською мовою (відмінною від мови статті):

- ПІБ автора, інформація про автора (науковий ступінь, вчене звання, назва та адреса організації, в якій працює автор).

- Назва статті.

- Авторське резюме (актуальність, мета, методи, результати дослідження та висновки) обсягом від 1800 знаків і ключові слова.

Приклад оформлення статті для подання до фахового збірника «Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія Психологія»

DOI

УДК 159.9.072.432

I. I. ІВАНЕНКО (Іван Іванович Іваненко)

к. психол. н., доцент,

доцент кафедри прикладної психології,

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, пл. Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна.

e-mail

<https://orcid.org/>

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ВІДКРИТОСТІ ДОСВІДУ ТА СМИСЛОЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ У СТУДЕНТІВ

У статті розглянуто поняття відкритості досвіду в рамках моделі Великої п'ятірки. і ... (продовження тексту анотації не менш, ніж 500 знаків(без пробілів)).

Ключові слова: індивідуальний досвід, особистісний компонент індивідуального досвіду, відкритість досвіду, смисложиттєві орієнтації, студенти.

В даний час інтерес _____ Продовження тексту публікації _____

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Перевозна Т. О., Харчій О. М. До питання дослідження особливостей системи значущих сфер життєдіяльності особистості. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Психологія.*

2015. Вип. 58. С.33-36. <https://periodicals.karazin.ua/psychology/article/view/5431/4976>

2. Ajzen I. The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes.* 1991. Vol.50 (2). P. 179-211.

3. Dobewall H, Tark R, Aavik T. Health as a value and its association with health- related quality of life, mental health, physical health, and subjective well-being. *Applied Research In Quality Of Life*. 2018. Vol. 13(4). P.859-872. <https://doi.org/10.1007/s11482-017-9563-2>

I. IVANENKO (Ivan Ivanenko)

PhD (Psychology), Associate professor,
Associate Professor of Department of Applied Psychology,
V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 4, Kharkiv, 61022 Ukraine.
e-mail
<https://orcid.org/>

THE RELATIONSHIP OF OPENNESS OF EXPERIENCE AND LIFE-SENSE ORIENTATIONS OF STUDENTS

The article considers the concept of openness of experience within the framework of the model of the Great Five. The phenomenon of sense-orientation of the personality is analyzed; the role of openness of experience and ... (не менш, ніж 1800 знаків).

Keywords: individual experience, personal component of individual experience, openness of experience, sense-life orientation, students.

References

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179-211.
- Dobewall, H., Tark, R., Aavik, T. (2018). Health as a value and its association with health- related quality of life, mental health, physical health, and subjective well-being. *Applied Research In Quality Of Life*, 13(4), 859-872. <https://doi.org/10.1007/s11482-017-9563-2>
- Perevozna, T.O., Khartsii, O.M. (2015). To the question of research of features of system of significant spheres of vital activity of the person. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo. universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia Psykholohiia*, 58, 33-36. <https://periodicals.karazin.ua/psychology/article/view/5431/4976> [in Ukrainian].

Наукове видання

ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
імені В.Н. Каразіна
Серія “Психологія”

Випуск 73

Збірник наукових праць

Українською та англійською мовами

Комп'ютерне верстання: Гірник С.А.

Підписано до друку 26.12.2022 р. Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Друк цифровий. Ум. друк. арк. 8,3. Обл-вид. арк. 10,3.
Наклад 50 пр. Зам. № 15/2022. Ціна договірна.

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна.
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №3367 від 13.01.2009.

Видавництво Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
тел. +380-057-705-24-32